

ISSN 2308054-X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

4/2-2018

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

4/2

**ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ
ДАВЛАТИИ ТИЧОРАТИ
ТОҶИКИСТОН**

«Паёми Донишгоҳи давлатии
тичорати Тоҷикистон» аз
соли 2011 ба таъб мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир

Ректори ДДТТ Факеров Ҳ.Н.

Главный редактор

Ректор ТГУК Факеров Х.Н.

Муовини сармуҳаррир

Доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Раҷабов Р.К.

Заместитель главного редактора

Доктор экономических
наук, профессор Раҷабов Р.К.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДМТ, ш. Душанбе
Чабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Ризокулов Т.Р.	д.и.и., профессор, ДИС ДДТТ, ш. Хучанд
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Улмасов Р.У.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҳабибов С.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Зубайдов С.	н.и.т., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, НУТ, г. Душанбе
Джабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Ризокулов Т.Р.	д.э.н., профессор, ИЭТ ТГУК, г. Худжанд
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Ульмасов Р.У.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Ҳабибов С.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Шаропов Ф.Р.	к.э.н., дотцент, ТГУК, г. Душанбе
Зубайдов С.	к.т.н., дотцент, ТГУК, г. Душанбе

*Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
Таджикский государственный университет
коммерции*

МУНДАРИЧА		
ИЛМҲОИ ИҶТИМОӢ, ИҚТИСОДИЁТ ВА СОҲИБКОРӢ		
1.	Раҷабов Р.К., Саидмуродова Ш.О. Соҳаҳои истифодаи оқилонаи нақлиёти роҳи оҳан ҳангоми боркашонӣ ва мусофиркашонӣ	5
2.	Толибов Қ.Қ. Нақши соҳибкории тичоратӣ дар рушди истехсолоти ватанӣ	10
3.	Хочаев П.Д., Мутиева С.Қ., Раҷабов К.Р., Саидмуродова Ш.О. Дурнамои рушди нақлиёти роҳи оҳан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	14
4.	Султонов З.С., Аминов Ф.И. Рушди низоми таъминоти инфрасохтори соҳибкорони хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	18
5.	Ҳамроев Ф.М., Мирзобеков Х.Д., Файзуллоева С.Қ. Муайянсозии талабот ба сӯзишвории автомобилӣ ва захираҳои моддӣ дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ	33
6.	Ашуров Н.А. Инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ: меъёрҳои баҳогузорӣ, мушкилот ва дурнамо барои рушд	38
7.	Восиева Ф.К. Рушди фаъолияти навоарӣ дар китобхонаҳо дар шароити муносибатҳои бозорӣ	43
8.	Толибов Қ.Қ. Ташаккул ва рушди соҳибкории тичоратӣ дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон	48
9.	Ҷафаров Х.Н., Саидова М.Ҳ., Ойматов Б.Ш. Нақши иҷтимоии инфрасохтори муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ беҳтар намудани сатҳи зиндагии ҳаёти профессорону устодон	54
10.	Файзуллоев А.Х. Таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккули иқтисодии саноати сабуки минтақа	61
11.	Ҷабборов А.Қ., Марупова Н.Ш., Саидова М.Ҳ. Асосҳои методи беҳтар намудани муносибатҳои иҷтимоӣ муҳнатӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ	70
12.	Содиқов Р.Ҳ. Нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбии баҳодихии хавфи хочагидорӣ корхонаи саноатӣ	78
13.	Ҷабборов А.Қ., Раҳимов М.И., Султонов З.С. Такмилдиҳии механизми танзими давлатии шугли аҳоли дар минтақа	89
14.	Содиқов Р.Ҳ., Хайруллоев Ф.Н. Ташкили системаи суғуртакунии хавфҳо дар корхонаҳои саноатӣ	95
15.	Холматов Р.Б. Рақобатнокӣ корхона ҳамчун объекти таҳқиқотҳои маркетингӣ	102
16.	Бобоев Ҷ.И. Омилҳои экологӣ ва нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодӣ	108
17.	Раҷабова Н.Р. Такмил намудани назорат ва арзёбии он дар системаи ҳифзи бозори дохилии Тоҷикистон аз воридоти доруворӣ контролфактӣ ва қалбақӣ	113
18.	Қодиров А.С. Таҳлили иқтисодӣ ва арзёбии ҳолати муосири идоракунии об дар шароити гуногуни истифодабарии об	119
19.	Қодиров Ф.А. Нишондиҳандаҳои рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар шароити таҳдидҳои неоиנדустриалӣ	125
20.	Қабуров Қ.М. Хусусиятҳои меҳнат дар савдои чакана	130
21.	Мирзоалиев А.А. Таҷрибаи хориҷии идоракунии иқтисодии кадрӣ	134
22.	Икромов Н.Қ., Икромов Ф.Н. Масъалаи баҳодихии даромадноки ва хавфи сандуқи сармоягузорӣ дар шароити муосири иқтисодӣ	137
23.	Икромов Н.Қ. Масъалаи идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	146
24.	Саломова У.Т., Икромов Н.Қ., Икромов Ф.Н. Масоили назариявӣ методологии қарзи давлатӣ дар шароити дигаргуншавии рушди иқтисодиёти миллӣ	154
ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ		
1.	Муҳаммадсафои И.С. Иниқоси таърихи фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклол дар осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ	160
	Маълумот оид ба муаллифон	135
	Маълумот барои муаллифон	167

СОДЕРЖАНИЕ

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ, ЭКОНОМИКА И БИЗНЕС		
1.	Раджабов Р.К., Саидмуродова Ш.О. Области рационального использования железнодорожного транспорта при грузовых и пассажирских перевозках	5
2.	Толибов К.К. Роль коммерческого предпринимательства в развитии отечественного производства	10
3.	Ходжаев П.Д., Мутиева С.Дж., Раджабов К.Р., Саидмуродова Ш.О. Перспективы развития железнодорожного транспорта в Республике Таджикистан	14
4.	Султонов З.С., Аминов Ф.И. Развитие системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан	18
5.	Хамроев Ф.М., Мирзобеков Х.Д., Саидмуродова Ш.О. Определение потребности к автомобильному топливу и материальным ресурсам на автотранспортных предприятиях	33
6.	Ашуров Н.А. Транспортно-логистическая инфраструктура: критерии оценки, проблемы и перспективы развития	38
7.	Восиева Ф.К. Развитие инновационной деятельности в библиотеках в условиях рыночных отношений	43
8.	Толибов К.К. Становление и развитие коммерческого предпринимательства в период независимости Республики Таджикистан	48
9.	Факеров Х.Н., Саидова М.Х., Ойматов Б.Ш. Роль социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования в улучшении уровня жизни профессорско-преподавательского состава	54
10.	Файзуллоев А.Х. Зарубежный опыт формирования экономического потенциала легкой промышленности в регионе	61
11.	Джабборов А.Дж., Марупова Н.Ш., Саидова М.Х. Методические основы совершенствования социально-трудовых отношений в условиях рыночных отношений	70
12.	Содилов Р.Х. Абсолютные и относительные показатели оценки хозяйственного риска промышленного предприятия	78
13.	Джабборов А.Дж., Рахимов М.И., Султонов З.С. Совершенствование механизмов государственного регулирования занятости в регионе	89
14.	Содилов Р.Х., Хайруллоев Ф.Н. Организация системы страхования рисков на промышленных предприятиях	95
15.	Холматов Р.Б. Конкурентоспособность предприятия как объект маркетингового исследования	102
16.	Бобоев Дж.И. Экологические факторы и основные показатели экономического развития	108
17.	Раджабова Н.Р. Совершенствование контроля и надзора в системе защиты внутреннего рынка Таджикистана от импорта контрафактных и фальсифицированных лекарственных средств	113
18.	Кодиров А.С. Экономический анализ и оценка современной водохозяйственной ситуации в условиях различия типов водопользования	119
19.	Кодиров Ф.А. Детерминанты конкурентоспособности промышленных предприятий в условиях неоиндустриальных вызовов	125
20.	Кабутов К.М. Особенности работы в розничной торговле	130
21.	Мирзоалиев А.А. Зарубежный опыт управления карового потенциала	134
	Икромов Н.К., Икромов Ф.Н. Проблема оценки доходов и рисков инвестиционного портфеля в современных экономических условиях	137
22.	Икромов Н.К. Вопрос управления банковскими рисками в Республике Таджикистан	146
23.	Саломова У.Т., Икромов Н.К., Икромов Ф.Н. Теоретические и методологические вопросы государственного долга в изменяющихся условиях развития национальной экономики	154
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ		
1.	Мухаммадсафои И.С. Экскурс в историю культуры независимого Таджикистана в трудах отечественных и зарубежных исследователей	160
1.	Сведения об авторах	165
	Памятка для авторов	167

Раҷабов Р.К., Саидмуродова Ш.О.

СОҲАҲОИ ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ НАҚЛИЁТИ РОҲИ ОҲАН ҲАНГОМИ БОРКАШОНӢ ВА МУСОФИРКАШОНӢ

Дар мақола асосҳои баҳодиҳии истифодаи оқилонаи нақлиёти роҳи оҳан сурат гирифтаас. Диққати асосӣ ҳангоми интиҳоби намуди нақлиёт, қорбарон инчунин қобилияти борбардорӣ ва қудрати нақлиёт, суръат ва мӯҳлати интиқол, сатҳи бехатарии мол, роҳати интиқол ва баровардан, мунтазамии нақлиёт, мураккабии хизматрасониро ба назар мегирандбарои интиҳоби намуди нақлиёт барои ҳисобҳои перспективӣ (лоихақашӣ), истифодаи харочоти муқоисашавандаи қоҳишфӯтаи истифода ва сохтмонро истифода бурдан дода шудааст. Соҳаи истифодабарии нақлиёти роҳи оҳан ва дигар намудҳои нақлиёт дар раванди боркашонӣ ва мусофиркашонӣ пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: соҳаҳои истифодабарӣ, нақлиёти роҳи оҳан, боркашонӣ, мусофиркашонӣ, интиҳоб, истифодабарӣ

Раджабов Р.К., Саидмуродова Ш.О.

ОБЛАСТИ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА ПРИ ГРУЗОВЫХ И ПАССАЖИРСКИХ ПЕРЕВОЗКАХ

В статье рассмотрены основы для оценки рационального использования железнодорожного транспорта. При выборе вида транспорта рекомендовано использовать возможность загрузки и перевозки, скорость и время доставки, уровень сохранности товаров, удобство транспортировки и разгрузки, регулярность перевозки, сложность услуг. Представлены рекомендации по сфере использования железнодорожного и других видов транспорта при осуществлении грузовых и пассажирских перевозках.

Ключевые слова: области использования, железнодорожный транспорт, грузовые перевозки, пассажирские перевозки, выбор, использование.

Rajabov R.K., Saidmurodova Sh.O.

AREAS OF RATIONAL USE OF RAILWAY TRANSPORT IN FREIGHT AND PASSENGER TRANSPORTATION

The article discusses the foundations for assessing the rational use of railway transport. When choosing a mode of transport, it is recommended to use the ability to load and transport, the speed and time of delivery, the level of safety of goods, ease of transportation and unloading, regularity of transportation, and the complexity of services. Recommendations on the scope of use of railway and other types of transport in the implementation of freight and passenger transportation are presented.

Key words: areas of use, railway transport, freight transport, passenger transport, choice, use.

Дар шароити муосир соҳаҳои истифодаи оқилонаи намудҳои гуногуни нақлиёт масофаҳои максималии аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокро барои истифодаи самарабахши

воситаҳои нақлиёти муайян барои таҳвили мол ва интиқоли мусофирон ифода мекунад, ки бо муқоисаи арзиши Ҳамлу нақл ва нишондиҳандаҳои сифати хизматрасонии нақлиёт барои истифодабарандагон (суръати расонидан), бехатарии молҳо ва ғ.) дар бозори рақобати нақлиёт бамаврид аст. Ба арзиши ин масофаҳо на танҳо нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодӣ ва хусусиятҳои ғайриабзории намудҳои нақлиёт, балки мавқеи ҷуғрофӣ инфрасохтори нақлиёт ва қувваҳои истеҳсолкунанда дар саросари кишвар, сатҳи рақобат дар бозори нақлиётӣ, рушди муносибатҳои байналмилалӣ тичоративу иқтисодӣ ва омилҳои дигар низ таъсир мерасонанд.

Дар шароити бозор, монополияи табиӣ намудҳои алоҳидаи нақлиёт вучуд дорад, ки ҳаҷми он аён аст ва дар шароити кунунӣ ҳисобҳои махсусро талаб намекунад. Ҳамин тариқ, интиқоли оммавии борҳои байниқитъавӣ, инчунин робитаҳо бо қаламравҳои ҷазира, чун қоида, тавассути нақлиёти баҳрӣ амалӣ карда мешаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар минтақаҳои сусти тараққикардаи кишварҳои ҷаҳон нақлиёти дарёӣ дар давраи киштиронӣ барои расонидани борҳои яклухт беназир аст. Монополияи табиӣ ин интиқоли лӯлаи газ ва дар бисёр ҳолатҳо лӯлаи нафт мебошад. Интиқоли оммавии сӯзишворӣ ва ашёи хом тақрибан дар ҳама масофа тавассути роҳи оҳан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар шаҳрҳо ва аксар минтақаҳои деҳот нақлиёти автомобилӣ асосан истифода бурда мешавад. Ҳамзамон, ҳангоми банақшагири ва ташкили Ҳамлу нақл дар шароити кунунӣ, дар сурати мавҷуд будани вариантҳои рақобатпазир барои истифодаи якҷанд намуди нақлиёт, бояд роҳи самараноки интиқоли мол ё мусофирро интихоб кунад.

Азбаски гузаронидани ҳисобҳои муфассали муқоисавӣ на ҳамеша имконпазир аст, барои нақлиёти боркаш аксар вақт соҳаҳои пешакӣ асосёфтаи намудҳои гуногуни нақлиёт истифода мешаванд. Муайян кардани ин соҳаҳо аслан аз интихоби намуди самараноки нақлиёт иборат аст. Албатта, истеъмолкунанда ҳақ дорад ягон варианти нақлиётро интихоб кунад, ки ба манфиатҳои ӯ (арзонтар, тезтар ва ғ.) мувофиқат намояд.

Аз ин лиҳоз диққат додан ба самтҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокӣ истифодаи намудҳои нақлиёт равона хело зарур аст. Ин ҳисобҳо дар шароити кунунӣ ба андозаи тарифӣ (бор) барои Ҳамлу нақл ва хароҷоти марбут ба муштариён, ки бо интиқол омода кардани борҳо доранд; хароҷот барои амалиёти боркунӣ ва борфарорӣ ва азнавборкунӣ; арзиши пардохтҳо ва пардохтҳои гумрукӣ, суғурта ва дигар мегузаронанд.

Дар раванди интихоби намуди нақлиёт, истеъмолгарон инчунин қобилияти борбардорӣ ва қудрати нақлиёт, суръат ва мӯҳлати интиқол, сатҳи бехатарии мол, роҳати интиқол ва баровардан, мунтазамии нақлиёт, мураккабии хизматрасонию дигар хусусиятҳои сифати намудҳои нақлиётро ба назар мегиранд.

Дар нақлиёти мусофиркашӣ инчунин ҳадафи сафар, роҳати ҷадвали нақлиёт, роҳати хизматрасонӣ, бехатарии ҳаракат ва омилҳои дигар ба назар гирифта мешаванд. Барои интихоби намуди нақлиёт барои ҳисобҳои перспективӣ (лоиҳакашӣ), истифодаи хароҷоти муқоисашавандаи қоҳишёфтаи истифода ва сохтмонро истифода бурдан мувофиқи мақсад аст, ки дар муқоиса бо меъёрҳои тарифӣ баробаранд. Ин бо истифодаи формулаи зерин ёфта мешавад:

$$C_{\text{пр}}^i = \mathcal{E}_T^i + E_H (K_T^i + M_{\text{об}}^i + \mathcal{E}_{\text{вн}}^i), \quad (1)$$

$C_{\text{пр}}^i$ - хароҷоти қоҳишёфтаи намуди i -уми нақлиёт (имконоти Ҳамлу нақл);

\mathcal{E}_T^i - хароҷоти ҷорӣ (амалиётӣ) намуди i -уми нақлиёт;

K_T^i - сармоягузори яқвақтаи асосӣ барои намуди i -уми нақлиёт;

$M_{\text{об}}^i$ - дороиҳои ҷорӣ соҳибони борҳо, ки ба арзиши массаи борҳо “дар роҳ” баробаранд, бо назардошти вақти таҳвил тавассути намуди i -и нақлиёт;

E_H - муҳлати стандартӣ барои самаранокии хароҷоти якдафъаина ($E_H = 0,10-0,12$);

$\mathcal{E}_{\text{вн}}^i$ - таъсири ғайри нақлиётӣ истифодаи намуди i -уми нақлиёт дар дигар соҳаҳо ва соҳаҳои ҳаёти инсон (таъсир ба муҳити зист, баланд бардоштани арзиши замин ва амволи

ғайриманқул, суръат бахшидани азхудкунии конҳо ва худудҳо, кам кардани вақти сафари коргарон ба ҷойҳои корӣ, таъмини бехатарӣ ва бехатарии нақлиёт ва ғайра).

Бо дарназардошти таъсири таъсири нақлиётӣ, инчунин арзиши массаҳои боркаш «дар роҳ» имкон медиҳад, ки соҳаҳои оқилонаи истифодаи ин ё он намуди нақлиёт аз нуқтаи назари хоҷагии халқ ба таври объективӣ муқаррар карда шаванд. Бузургии ин таъсир ҳангоми хизматрасонии нақлиёт дар давраи дарозмуддат метавонад ба васеъ шудани доираи нақлиёти роҳи оҳан таъсири назаррас расонад, ки аз ҷиҳати экологӣ, бехатарӣ, миқёси оммавӣ ва мунтазамии хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагон аз намудҳои дигари нақлиёт бартарӣ дорад.

Дар шароити муосир чунин ҳисобҳоро бо роҳи муқоисаи пардохтҳои тарифӣ барои ҳамлу нақл, пардохтҳои гумрукӣ, суғурта ва дигар пардохтҳо бо вариантҳои расонидан ва намудҳои нақлиёт анҷом дода мешаванд.

Шарти ҳатмии оқилона муайян кардани самтҳои истифодаи намудҳои нақлиёт таъмини муқоисаи хароҷот ва шароити ҳамлу нақл барои ҳамлу нақл мебошад. Далел дар он аст, ки дар намудҳои гуногуни нақлиёт баъзе унсурҳои хароҷоти ҷорӣ ба тариқи гуногун ё умуман. ба назар гирифта мешаванд. Ҳамин тариқ, «ҷузъи роҳ» дар арзиши ҳамлу нақл тавассути нақлиёти автомобилӣ ва дарёӣ ба инобат гирифта намешавад, зеро нигоҳдории роҳ ва дарё аз ҳисоби маблағҳои роҳ ва бучети маҳаллӣ маблағгузорӣ карда мешавад.

Хароҷоти сафар ба арзиши аслии нақлиёти роҳи оҳан дохил карда мешавад ва тақрибан 25-28% -ро ташкил медиҳад. Дар роҳи автомобилгард, дарё, баҳр ва ба андозаи зиёд дар нақлиёти роҳи оҳан, арзиши ҳамлу нақл хароҷоти амалиёти боркунӣ ва борфарориро, ки маблағҳои муштариён анҷом медиҳанд, ба ҳисоб намегирад.

Дар нақлиёти ҳавоӣ ин хароҷотҳо ба арзиши ҳамлу нақл дохил карда мешаванд. Дар нақлиёти баҳрӣ арзиши ҳамлу нақл хароҷоти флоти яхшиканро дар бар намегирад.

Нақлиёти дарёӣ хароҷоти ташаққул додани раф ва кашонидани масолеҳи ҷӯбиरो ба назар намегирад. Дар роҳҳои оҳан хароҷоти корҳои маневрӣ дар ташаққули қатораҳо пурра ба арзиши ҳамлу нақл дохил карда мешаванд. Аз ин рӯ, ҳангоми ҳисобҳои муқоисашаванда, ин унсурҳои хароҷот барои намудҳои дахлдори нақлиёт илова ба тадбирҳои ҳисобшудаи ҳисобӣ бояд ба назар гирифта шаванд.

Бояд қайд кард, ки муқоисаи арзишҳои миёнаи арзиши ҳамлу нақл ва хароҷоти дигар аз рӯи намуди нақлиёт номувофиқ аст, зеро онҳо барои масофаи миёнаи муқарраршудаи нақлиёт муайян карда мешаванд. Пас, агар арзиши миёнаи интиқоли роҳи оҳан 35 сомонӣ ва нақлиёти автомобилӣ 150 сомонӣ бошад барои 1 тонна-км, ин маънои онро надорад, ки роҳи оҳан самараноктар аст. Муқоиса бояд дар шароити муайяншуда дар самти муайян, бо ҳаҷми ҳамлу нақл як бор ва нақшаҳои воқеии интиқол бояд гузаронида шавад.

Дар истгоҳҳои роҳи оҳан молҳо «таваллуд намешаванд» ё «пардохта намешаванд», онҳо ё тавассути қанори роҳи оҳан, ё тавассути роҳи автомобилгард расонида мешаванд ва пас аз интиқоли дари анбори фиристанда ба дари анбори қабулкунанда бидуни интиқоли мобайнӣ сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми муайян кардани самтҳои оқилонаи истифодаи намудҳои гуногуни нақлиёт, бояд муқоисаи хароҷот ва шароити иҷрои нақлиёт таъмин карда шавад. Дар асоси ҳисобҳои барои қаламрави Тоҷикистон гузаронидашуда масофаи нақлиётро то 100-200 км кӯтоҳ, 200-800 км-ро миёна, аз 800 км-ро масофаи дароз ҳисоб кардан мумкин аст. Мувофиқи ин таснифот, самтҳои зерини аз ҷиҳати иқтисодӣ мувофиқи истифодаи намудҳои гуногуни нақлиётро барои нақлиёти боркашонӣ фарқ кардан мумкин аст.

Нақлиёти роҳи оҳан барои интиқоли масофаи миёна ва дарозмӯҳлат самараноктар аст ва ҳангоми интиқол додани мол ба корхонаҳои дорои хатҳои роҳи оҳан, он инчунин дар масофаҳои кӯтоҳ то 10-50 км самаранок аст. Дар ҳолати ба таври оммавӣ интиқол додани ангишт, борҳои нафт, маъдани оҳан, металлҳои сиёҳ, нуриҳои минералӣ, борҳои ҷӯб ва контейнерҳо, масофаи хеле дарозро истифода бурдани роҳҳои оҳан муфид аст.

Соҳаи асосии истифодаи нақлиёти автомобилӣ масофаҳои кӯтоҳи ҳамлу нақл мебошанд. Аммо, рушди саноати автомобилсозӣ, ташкили мошинҳои махсуси дизелии вазнин имкон медиҳад, ки онҳо барои масофаи миёна ва дур барои интиқоли молҳои хурдҷам ва зуд вайроншаванда, инчунин контейнерҳо истифода шаванд. Бо сабаби серҳаракатии баланд, дар сурати мавҷуд набудани усулҳои алтернативии интиқол, мошинҳо дар шароити шаҳр ва деҳот, дар шабакаи савдо дар сохтмонҳо, дар саноати маъданҳои кӯҳӣ ба масофаҳои васеъ ва миёна истифода мешаванд. Нақлиёти автомобилӣ яке аз рақибони асосӣ ба ҳисоб меравад.

Муайян кардани самтҳои оқилонаи истифодаи нақлиёти роҳи оҳан ва автомобилӣ тавассути муқоисаи пардохтҳои тарифӣ ё хароҷоти кам барои нақлиёт барои нақшаҳои гуногуни нақлиёт (П - М - П, П - М - А, А - М - А ва ғайра, ки дар ин ҷо П роҳи оҳани дастрасӣ, М - роҳи оҳани асосӣ, А - нақлиёти автомобилӣ), намудҳои воситаҳои нақлиёт, шароити роҳ, намудҳои мол ва ғайра сурат мегирад. Масофаи максималии оқилона барои интиқоли мол тавассути роҳи автомобилгард (ҷадвали 1) ҳамзамон доираи ҳадди ақали нақлиёти роҳи оҳанро нишон медиҳад, ки пас аз он истифодаи роҳи оҳан муфид аст.

Ҷадвали 1

Масофаи оқилонаи ҳамлу нақл молро бо нақшаи алтернативии ҳамлу нақл тавассути роҳи оҳан, км

Намуди борҳо	Тартиби боркашонӣ бо нақлиёти роҳи оҳан		
	П-М-П	П-М-А	А-М-А
Маҳсулоти нефтӣ	30-40	80-90	120-150
Ангиштсанг	8-10	40-50	70-80
Рег, регреза, қум	8-10	30-50	65-75
Семент	10-15	50-70	100-120
Маводҳои чубӣ	20-30	90-100	150-200
Метали сиёҳ	30-35	80-90	100-120
Маҳсулоти оҳану бетонӣ	35-40	70-90	140-180
Ҳишт	25-30	60-80	120-150
Контейнерҳои универсалӣ	100-120	250-300	350-400
Лаблабуи қанд	70-80	100-120	200-250
Картошка, сабзавот	100-130	150-200	300-400
Гандум	30-40	60-70	90-120
Маҳсулоти хӯрока	100-200	200-300	300-500
Молҳои саноатӣ	150-200	200-250	300-400

Сарчашма: дар асоси маводҳои вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудааст

Бо назардошти болоравии нархи маҳсулоти нафтӣ, доираи истифодаи автомобилҳо метавонад коҳиш ёбад ва баръакс, барои истифодаи роҳи оҳан бо сӯзишвории арзонтари дизелӣ ва нерӯи барқ васеъ гардад.

Ба ҳисоби миёна 70-75% тамоми интиқоли бор тавассути роҳи оҳан тибқи нақшаи П - М - П анҷом дода мешавад. Масофаи максималии интиқол бо роҳи автомобилгард дар чунин ҳатсайрҳо аз 10 то 50 км, вобаста аз намуди бор, ҳаҷми трафик, намуди автомобилҳо мебошад.

Интиқоли роҳҳои алтернативӣ дар муқоиса бо нақшаи П - М - А то 70-100 км дарозтар аст. Варианти интиқоли А - М - А ақсар вақт фоидаовар нест, зеро ду варианти интиқоли бор вучуд дорад, талафоти онҳо ва хароҷоти умумии соҳибони бор барои интиқол меафзояд.

Аз ин рӯ, ҳангоми истифодаи алтернативии мошин ба хона ба хона расонидан, масофаи максималӣ ба ҳисоби миёна ба 200-500 км мерасад. Истифодаи нақлиёти ҳавоӣ барои расонидани молҳои таъҷилӣ, пурарзиш ва зудвайроншаванда ба масофаҳои дароз ва хеле дароз оқилона аст. Соҳаи асосии ин намуди нақлиёт интиқоли мусофирон мебошад.

Нақлиёти лӯлаи махсусгардонидашуда, яъне. ки танҳо барои ҳаракати баъзе маҳсулоти моеъ ва газмонанд пешбинӣ шудааст. Аз ин рӯ, доираи истифодаи он аз иқтидори ҳамлу нақли бор ва диаметри лӯла вобаста аст ва метавонад ҳам масофаҳои кӯтоҳ, миёна ва дарозро тай кунад.

Дар соҳаи нақлиёти мусофирбар, минтақаҳои оқилонаи истифодаи намудҳои нақлиёт аз мунтазамӣ ва роҳати чадвал, суръат ва ҳадафи сафари мусофирон, сифати хизматрасонӣ дар роҳ ва нуктаҳои рафту омадан вобастаанд, арзиши сафар ва қобилияти пардохти аҳоли.

Нақлиёти роҳи оҳан ҳам барои масофаҳои кӯтоҳ (шаҳрӣ ва наздишаҳрӣ) ва ҳам барои масофаҳои миёна (маҳаллӣ) ва дур истифода мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо, роҳи оҳан ҳангоми рақобат дар масофаҳои хеле дароз рақобатпазир аст. Қисми зиёди гардиши мусофирбарии шаҳрӣ (то 60%) ва як қисми назарраси наздишаҳрӣ (алаҳусус дар самтҳои, ки ягон роҳи оҳан мавҷуд нест) тавассути нақлиёти автомобилӣ дар масофаи то 200 км ва аз он бештар анҷом дода мешавад.

Нақлиёти автобусии байнишаҳрӣ аксар вақт бо нақлиёти роҳи оҳан дар масофаҳои 300-500 км рақобат мекунад. Мусофиркашонии байнишаҳрӣ ва ултра-масофа бештар тавассути ҳавопаймо ғайриҷаҳонӣ аст.

Дар шароити муосир соҳаҳои истифодаи оқилонаи намудҳои гуногуни нақлиёт метавонанд аз соҳаҳои дар боло овардашуда вобаста аз сатҳи рақобат дар бозори нақлиёт, рушди инфрасохтори нақлиёт дар минтақа, намунаҳои пайдоиши ҳамкориҳои байни намудҳои нақлиёт ва омилҳои дигар ба қуллӣ фарқ кунанд.

Ҳамин тариқ баҳодиҳии истифодаи оқилонаи нақлиёти роҳи оҳан ҳангоми боркашонӣ ва мусофиркашонӣ имконият медиҳад бозори нақлиёти дар кишвар сомон додашуда, раванди хизматрасонии нақлиётӣ ба иқтисодиёт ва аҳоли бештар гардад.

АДАБИЁТ

1. Раҷабов Р.К., Шодиев Ш.К., Начмуддинов Н.А. Ҷанбаҳои назариявии моҳияти иқтисодии инфрасохтори нақлиётӣ минтақавӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ// Вестник ТГУ. Серия социально-экономических и гуманитарных наук. –Душанбе: ТГУ, 2017. №2/4. Ҷ.1.-С.89-94
2. Раджабов Р.К., Зубайдов С. Некоторые подходы к моделированию сложных вертикально-интегрированных систем на рынке услуг железнодорожного транспорта// Информационные технологии в социально-экономических сферах. Материалы респ. науч. практ. конф (г.Душанбе,25 ноября 2017 г.). Душанбе: ФЭИТ, 2017. -182с.- С.71-74.
3. Экономика железнодорожного транспорта/Н.П.Трошина, В.Г.Галабурда, М.Ф.Трихунков и др.: под ред. Н.П.Терёшиной, Б.М.Лapidуса, М.Ф.Трихункова.-М.: УМЦ ЖДТ, 2006.-801с.

Толибов Қ.Қ.

НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ТИЧОРАТӢ ДАР РУШДИ ИСТЕҲСОЛОТИ ВАТАНӢ

Дар мақола асосҳои илмӣ соҳибкорӣ дар шароити муосир омӯхта шудааст. Диққати махсус ба нақши соҳибкории тичоратӣ дар рушди истеҳсолоти ватанӣ дода шудааст. Инчунин пешниҳодҳои мушаххас бо назардошти бартараф намудани як қатор мушкилиҳое, ки барои рушди фаъолияти сохторҳои тичоратӣ имконият медиҳанд пешниҳод гардидаанд. Аз тарафи дигар афзалиятҳои рушди соҳибкории тичоратӣ пешниҳод карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: нақши соҳибкории тичоратӣ, рушд, истеҳсолоти ватанӣ, мушкилот, афзалиятҳо

Толибов К.К.

РОЛЬ КОММЕРЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В статье исследуются научные основы предпринимательства в современных условиях. Особое внимание уделяется роли коммерческого предпринимательства в развитии отечественного производства. Также были внесены конкретные предложения по решению ряда проблем, которые позволят развивать бизнес-структуры. С другой стороны, представлены приоритеты развития коммерческого предпринимательства.

Ключевые слова: роль бизнеса, развитие, отечественное производство, вызовы, преимущества.

Tolibov Q.Q.

ROLE OF COMMERCIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC PRODUCTION

The article examines the scientific foundations of entrepreneurship in modern conditions. Particular attention is paid to the role of commercial entrepreneurship in the development of domestic production. Also, specific proposals were made to solve a number of problems that will allow the development of business structures. On the other hand, the priorities for the development of commercial entrepreneurship are presented.

Key words: the role of business, development, domestic production, challenges, advantages.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ рушди фаъолияти соҳибкорӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳолии мамлакат таъсири мусбат мерасонад. Хусусан таъсири он дар ҳолате чашмрас мегардад, ки низоми соҳибкорӣ дар кишвар дар ҳолати мавҷудияти фазои солиму созгор самаранок ба роҳ монда шуда, механизми ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ба таври дуруст ташкил ва истифода мегардад, самтҳои асосии афзалиятноки рушди он муайян ва амалӣ карда мешаванд.

Таҳлили ҳамачонибаи назарияи соҳибкории мавҷудбуда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки харчанд аз оғози пайдоиши назарияи соҳибкорӣ чор аср паси сар шуда бошад ҳам, аммо дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ мафҳуми қабулшудаи ягонаи соҳибкорӣ мавҷуд набуда, вобаста ба замон ва муносибатҳои иқтисодии навташкилёфта мафҳумҳои нави иқтисодӣ ба вучуд меоянд.

Фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи нишонаҳои гуногун тасниф карда мешавад. Аз рӯи намуд ва таъинот ба соҳибкории истеҳсолӣ, тичоратӣ, молиявӣ ва дар даҳ соли охир дар бисёр давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон соҳибкории машваратӣ хеле намоён гаштааст [1]. Дар таҳқиқоти илмӣ алоқамандии соҳибкории тичоратӣ ва истеҳсолиро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ аз рӯи шакл ва хусусан аз рӯи мазмуну моҳияти амалиёт ва тарзи амалишавии онҳо фарқ мекунад. Аммо хусусиятҳои фаъолияти иқтисодӣ дар намуди молу хизматҳое, ки соҳибкор истеҳсол мекунад ё мерасонад таъсири назаррас мегузорад. Соҳибкор танҳо омилҳои истеҳсолотро ба даст оварда, метавонад мол истеҳсол намояд ва хизматҳои гуногунро пешниҳод кунад. Вай инчунин метавонад маҳсулоти тайёрро харидорӣ кунад ва онро ба истеъмолкунанда фурӯшад. Дар ниҳоят, соҳибкор метавонад истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон, фурӯшандагон ва харидоронро пайваст кунад.

Соҳибкории истеҳсолӣ фаъолияте доништа мешавад, ки худи соҳибкор мустақиман воситаҳо ва ашёҳои меҳнатро истифода бурда, маҳсулот, мол, хизматрасонӣ, кор, иттилоот, арзишҳои маънавию барои фурӯши минбаъда ба истеъмолкунандагон, харидорон ва корхонаҳои савдо истеҳсол мекунад.

Соҳибкории истеҳсолӣ- истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ барои мақсадҳои истеҳсолӣ-техникӣ, молҳои истеъмолӣ, корҳои сохтмонӣ, интиқоли молҳо ва мусофирон, хизматрасониҳои алоқа, хоҷагии манзилию коммуналӣ, истеҳсоли иттилоот, дониш, нашри китобҳо, маҷаллаҳо ва рӯзномаҳо дар бар мегирад. Ба маънои васеаш, мафҳуми соҳибкории истеҳсолӣ эҷоди ҳама гуна маҳсулоти ғайриоварест, ки истеъмолкунандагон ба он ниёз доранд ва қобилияти фурӯштан ва ё иваз намудан ба дигар молҳо доранд.

Принсипи ташкили соҳибкории тичоратӣ каме аз истеҳсолӣ фарқ мекунад, зеро соҳибкор мустақиман дар нақши тоҷир буда, маҳсулоти тайёрро аз истеҳсолкунандагон харида, ба истеъмолкунандагон мефурӯшад.

Бояд таваққуф дод, ки дар солҳои аввали гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар сабаби қанда шудани алоқаҳои иқтисодӣ байни ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ ва оғози ҷанги шаҳрвандӣ аксарияти корхонаҳои истеҳсолӣ аз кор монданд. Аз ин лиҳоз фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ бесубот гардида ва маҳз соҳибкории тичоратӣ тараққӣ ёфт. Дар ин давра низомии фурӯш аз байн рафта, фурӯши молу маҳсулот дар кӯчаю хиёбонҳо ва бозорҳо дар ҳолати ғайрисанитарӣ ба роҳ монда шуда буд. Ин намуди фаъолият асосан ба харид ва фурӯши мол, инчунин ба хизматрасонӣ вобастагӣ дорад. Дар ин намуди фаъолият самарайи кор тезтар дида мешавад. Агар фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ба ҳисоби миёна 10-12 % ғайриоварест, фаъолияти тичоратӣ 20-30 % ва дар баъзе ҳолатҳо аз ин ҳам зиёд ғайриоварест [1].

Фаъолияти тичоратӣ назар ба соҳибкорӣ як мафҳуми маҳдудтар аст. Соҳибкорӣ ин ташкили фаъолияти иқтисодӣ, истеҳсолӣ ва дигар фаъолиятҳост, ки ба соҳибкор ғайриоварест [2].

Дар мавриди тичорат бошад, вазифаҳои асосии зеринро ҷудо кардан мумкин аст:

- тақсими арзишҳои моддӣ- молӣ;
- ташкили мубодилаи молҳо;
- омӯзиши шароити бозор ва танзими арзаи молӣ ва тақозои аҳоли дар бозори молу хизматрасонӣ;
- ташкили қоньгардонии талаботи пардохтпазирӣ ҳам дар заминаи равандҳои савдо ва ҳам бо роҳи диверсификатсия дар соҳаи истеҳсолот;
- дастгирии соҳибкорӣ ва ғайра.

Соҳибкорӣ метавонад маънои ташкили корхонаи саноатӣ, хоҷагии деҳқонӣ, корхонаи савдо, корхонаи хизматрасонӣ, бонк, идораи адвокатҳо, нашриёт, муассисаи илмӣ ва ғайра дошта бошад.

Соҳибкорӣ ба фоидаи системавӣ нигаронида шудааст. Ба даст овардани фоида ҳадафи асосии соҳибкор буда, ба фаъолияти он характери тичоратӣ медиҳад, ҳатто агар дар натиҷа фоида нагирад ва зарар бинад. Аммо, агар фоида дар аввал ҳамчун ҳадаф муқаррар нашуда бошад, фаъолиятро соҳибкорӣ номидан мумкин нест ва хусусияти тичоратӣ надорад.

Боиси зикр аст, ки маҳз соҳибкории тичоратӣ ҳавасмандиро дар корхона барои истеҳсоли молҳо, алоқаҳои фаъолияти нақлиётӣ барои интиқоли молҳо, фаъолияти бонкӣ ва коғазҳои қиматнок, амалиёти асбобӣ, алоқаи почтавӣ, хизматрасонии бонкӣ, муносибатҳои иҷоравӣ ва амалиётҳо бо амволи ғайриманкул, амалиётҳои анборӣ ва ғ. ба вучуд меоварад. Ҳамзамон, хизматрасониҳои ҳуқуқӣ, иттилоотӣ, фаъолияти таблиғотӣ рушд меёбанд, масъалаҳои ба қор таъмин шудани аҳоли ҳалли худро меёбанд ва дигар мушкилотҳои иҷтимоӣ ҳал карда мешаванд. Аз ин рӯ, сармои савдо ҳамчун воситаи пуриктидор барои ислоҳоти иқтисодӣ дар асоси вазъ ва тамоюлҳои пайдошудаи рушди ҷамъият баромад намуда, алаҳусус барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар заминаи мусоид мегузорад.

Рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши савдо ҳамчун падидаи нисбатан нави иҷтимоӣ иқтисодӣ бо вучуди ба даст овардани баъзе натиҷаҳои мусбат то ҳанӯз ҳам дар сатҳи зарурӣ намебошад. Ин ба он далелат мекунад, ки раванди ташаккули он амиқ таҳлил карда шуда, сабабҳо ва омилҳо, ки ба ташаккули ин соҳаи муҳими иқтисодиёт ҳалал мерасонанд, муайян карда шаванд. Ин имкон медиҳад, ки роҳҳои коҳиш ё комилан рафъи таъсири манфии онҳо муайян карда шуда, чораҳо оид ба беҳтар намудани муҳити соҳибкорӣ ва самараноктар кардани раванди умумии идоракунии рушди соҳибкорӣ амалӣ карда шаванд.

Бояд қайд намоем, ки барои рушди босуботи соҳибкории тичоратӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор мушкилиҳои мавҷуд мебошанд, ки зерини таъсири онҳо фаъолияти сохторҳои тичоратӣ дар сатҳи лозимӣ фаъолият карда наметавонанд, аз ҷумла:

- самаранокии пасти ислоҳоти давомдори иқтисодӣ, пеш аз ҳама афзоиши нокифояи сатҳи даромадҳои пулии аҳолии ҷумҳурӣ дар солҳои охир. Ин омил ба ташаккули бозори молҳои истеъмолӣ таъсири манфӣ мерасонад ва қобилияти харидории аҳолиро маҳдуд мекунад;
- иқтисодиёт асосан аз ҳисоби соҳаҳои, ки ашъи хом истихроҷ мекунанд, рушд мекунад. Истеҳсолгарони маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ миқдор ва номгӯи зарурии маҳсулоти ватанӣ ба бозор пешниҳод намекунанд. Ғайр аз он, таъсири сусти танзими давлатӣ ба сиёсати нархгузори ашъи хом ва саноати истеҳсолкунандаи энергия боиси пай дар пай баланд шудани нархи маҳсулоти онҳо мегардад. Ин арзиши истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ зиёд карда, онҳоро гарон ва рақобатнопазир месозад. Инкишоф нафти соҳибкории истеҳсолӣ дар кишвар ба ғайр гардонидани бозори дохилии истеъмолӣ кишвар бо молҳои воридотӣ мусоидат менамояд. Айни ҳол воридоти мол нисбат ба содироти он дар кишвар 2,82 маротиба бештар аст. Дар соли 2017 гардиши савдои хориҷии Тоҷикистон 3578,3 млн.долларро ташкил дод, ки аз ин воридот 2774,4 млн.доллар ва содирот 983,8 млн.долларро ташкил дод [3];
- фаъолнокии савдои беруна, ташқиқи молҳои ватанӣ, ташкил намудани намоишу виставқаҳо ва ярмаркаҳои фурӯши молу маҳсулотҳо;
- маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ва дастгирии нокифояи давлатӣ ба рушди соҳибкории тичоратӣ дар маҷмӯъ таъсири манфӣ мерасонанд. Дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявӣ, сохторҳои соҳибкорӣ танқисии зиёд мекашанд ва маҷбур мешаванд, ки усулҳои ғайриқонуниро истифода баранд.

Баргараф намудани ин ва дигар сабабҳои ба ин монанд боиси рушди баҳши воқеии иқтисодиёт ва ғайр гардонидани бозори дохилӣ бо молҳои ватанӣ мегардад. Мантиқан ин маъноӣ онро дорад, ки ин боиси коҳиши нархҳо мегардад, зеро бо афзоиши истеҳсолоти рақобат шиддат мегирад ва онҳоро маҷбур мекунад, ки дар муқоиса бо молҳои воридотӣ,

ки бозорро пур кардаанд, маҳсулоти сифатан баландтар ва арзонтарро истехсол кунанд. Дар чунин шароит корхонаҳои савдо молтаъминкунандагони боэътимодно интихоб мекунанд, ки ин боиси рушди бозори истеъмолӣ мегардад.

Зарурати рушди босуръати соҳибкорӣ дар савдо ба он вобаста мебошад, ки барои фаъолиятро оғоз намудан дар ин самт хароҷоти калонро талаб намекунад ва онро зуд ба кор андохтан мумкин аст. Ин имкон медиҳад, ки шумораи сохторҳои тичоратӣ босуръат афзуда, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шуда, сатҳи бекорӣ дар кишвар коҳиш ёбад ва сатҳи некӯаҳволии аҳоли баланд гардад [4].

Аҳамияти умумигардонии фаъолияти соҳибкорӣ дар савдо, дар соҳае, ки он рушди бештар ба даст овардааст, меафзояд ва метавон гуфт, ки таҷрибаи дар ин ҷо ҳосилшударо барои фаъол гардонидани фаъолияти соҳибкорӣ дар дигар соҳаҳои иқтисодиёт, хусусан соҳаҳои истехсоли истифода бурдан мумкин аст.

Идоракуни ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи савдо ба таҳияи минбаъдаи муқаррароти концептуалии он ҳам аз ҷиҳати илмӣ ва ҳам дар соҳаи истифодаи амалӣ ниёз дорад. Ин муқаррарот бояд дар таҳия ва татбиқи барномаи рушди босуръати соҳибкории истехсоли ҳамчун омили барқарорсозии ҳарчи зудтари иқтисодиёт ва берун кардани он аз бӯҳрон ҷойгоҳи худро ишғол намояд.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо соҳибкорӣ дар соҳаи савдо як қатор афзалиятҳо дорад, ки ба рушди соҳибкории истехсоли мусоидат менамояд.

Якум. Ин соҳаи "пули гардиши босуръат" мебошад. Гардиши маблағҳо дар ин ҷо зуд ба амал меоянд. Фоида аз сармояи гузошташуда дар як муддати кӯтоҳ ба даст меояд. Савдо манбаи боэътимоди ҷамъоварии сармоя барои густариши фаъолияти соҳибкорӣ ё оғози он дар соҳаҳои дигар, алалхусус соҳибкории истехсоли мегардад. Аксарияти соҳибкорони муваффақи кишварамон корро маҳз аз соҳибкории тичоратӣ оғоз намуда, баъди ҷамъоварии маблағҳои муайян ба соҳибкории истехсоли таваҷҷуҳ зоҳир намуда истодаанд.

Дуюм. Хароҷоти асосӣ ва аз ин рӯ, сармоягузорӣ нисбат ба корхонаҳои истехсоли камтар аст ва дар сурати нокомӣ дар ташкили соҳибкории тичоратӣ, талафот камтар ба назар мерасад. Талабот ба сармояи хурди ибтидоӣ дастрасиро ба соҳаи савдо нисбатан осон мекунад, инчунин тарк кардани он ба талафоти калон алоқаманд нест.

Сеюм. Савдо, ки як соҳаи гардиши босуръати сармоя мебошад, соҳибкорро беш аз ҳар ҷои дигар маҷбур месозад, ки омилҳои зиёди ба раванди татбиқ таъсиррасонандаро ба назар гирад. Таҳти таъсири онҳо, соҳибкор, хусусан соҳибкорони навкор таҷрибаи муайяни зарурӣ барои машғул шудан ба тичорати васеътар ва ба роҳ мондани фаъолияти истехсолиро ба даст меорад.

АДАБИЁТ

1. Аминов И. Основы предпринимательства: под ред. проф. С.Х.Хабибова. -Душанбе: "ДДТТ",2007. - 96 с.
2. Аминов Ф.И. Развитие и государственное регулирование торгового предпринимательства (на примере розничной торговли Республики Таджикистан): дисс... кандидата экономических наук: 08.00.05/Ф.И.Аминов. - Душанбе, 2011. – 158 с.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агенсии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. - С. 202.
4. Факеров Х.Н. Современное состояние и проблемы развития малого торгового предпринимательства в Республике Таджикистан // Вестник университета. – Душанбе: Российско-Таджикский (Славянский) университет, 2011, № 2 (32). - С.56-64.

Хочаев П.Д., Мутиева С.Ч., Раҷабов К.Р., Саидмуродова Ш.О.

ДУРНАМОИ РУШДИ НАҚЛИЁТИ РОҲИ ОҶАН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҳои назариявии рушди нақлиёт дар шароити муосир баррасӣ шудааст. Дурнамои рушди нақлиёти роҳи оҳан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок ва муайян қарар шудааст. Инчунин ҳадафҳои барномаи рушди нақлиёти роҳи оҳан ва маблағгузори он аз ҳисоби сарчашмаҳо ва электрофикацияи роҳи оҳани Тоҷикистон то соли 2050 пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: рушд, нақлиёти роҳи оҳан, маблағгузорӣ, электрофикацияи роҳи оҳан, дурнамо

Ходжаев П.Д., Мутиева С.Дж., Раҷабов К.Р., Саидмуродова Ш.О.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические основы развития транспорта в современных условиях. Обоснованы и определены перспективы развития железнодорожного транспорта в Республике Таджикистан, представлены цели Программы развития железнодорожного транспорта и его финансирования из источников, а также вопросы электрификации железных дорог Таджикистана до 2050 года.

Ключевые слова: развитие, железнодорожный транспорт, финансирование, электрификация железной дороги, перспективы.

Khodjaev P.D., Mutieva S.Dj., Radjabov K.R., Saidmurodova Sh.O.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the theoretical foundations of the development of transport in modern conditions. Prospects for the development of railway transport in the Republic of Tajikistan are substantiated and determined, the goals of the Program for the development of railway transport and its financing from sources, as well as issues of electrification of the railways of Tajikistan until 2050, are presented.

Key words: development, railway transport, financing, railway electrification, prospects.

Таҳлилҳо аз он гувоҳи мидиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо масоҳати 143,1 ҳазор метри мураббаъ км дар қисми кӯҳии Осиёи Марказӣ, дар маркази чорроҳа, ки шабакаҳои тараққикардаи нақлиёти Шимолро (шабакаҳои нақлиёти Русия ва Қазоқистон) бо бандарҳои асосии тичорати байналмилалӣ дар ҷануб (шаҳрҳои бандари соҳили Уқёнуси Ҳинд) пайваст мекунад ва дар роҳи кӯтоҳтарин роҳи савдо, ки Шарқро (аз ҷумла Ҷумҳурии Мардумии Чин бо суръати баланди рушди иқтисодии худ) бо Ғарб (кишварҳои Аврупо ва дигар давлатҳои ҳавзаи баҳри Миёназамин) мепайвандад. Инфрасохтори нақлиёти кишвар, ки асосан дар солҳои 60-80-уми асри гузашта ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи шабакаи нақлиёти Иттифоқи Шӯравӣ эҷод шуда буд, хусусияти бунбасти яктарафаи худудӣ дошт ва дар солҳои 90-ум босуръат ба мақсади худ хароб шуд сабабҳо. Аз сабаби он, ки дар марҳилаи нави таърихӣ рушди иқтисодӣ, инфрасохтори мавҷудаи нақлиётӣ ба ҳадафҳои стратегии рушди иқтисод аз ҷиҳати ҳамлу нақли дохилӣ ва берунӣ мувофиқат

намекунад, зарурати муайян кардани тамоюли нави рушди инфрасохтор дар баробари дигар ҳадафҳои стратегии рушди иқтисодии кишвар.

Дар асоси таҳлилҳо муайян намудем, ки маҷмааи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан ва авиатсияро муттаҳид мекунад ва инчунин роҳҳои автомобилгардро дар бар мегирад. Дар шароити мушаххаси табиӣ ва иқлими ҷумҳурӣ, ки тақрибан 93,0% ҳудуди онро кӯҳҳо ишғол мекунанд, нақлиёти автомобилӣ дар байни дигар намудҳои нақлиёт мавқеи муҳими стратегӣ дорад, алахусус дар самти таъмини ҳаракати доимии дохилӣ ва фарогирии тамоми минтақаҳои минтақа кишвар. Аз ин рӯ, ба рушди шабакаи роҳ ва иншооти он, ки иртиботи тамоми солро бо марказ ва минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ таъмин мекунанд, аҳамияти махсус дода мешавад. Дар баробари рушди нақлиёти автомобилӣ, васеъ намудани шабакаи роҳи оҳан, ҳамчун бузургтарин интиқолдиҳанда дар робита бо нақлиёти байналмилалӣ, инчунин ҳамчун омили муҳими сохтори нақлиёти кишвар муайян карда мешавад. Дар ин самт ба сохтани хатҳои нави роҳи оҳан, ки марказро бо минтақаҳои стратегии муҳими ҷумҳурӣ мепайвандад, шабақаҳои роҳи оҳани давлатҳои ҳамсоя ва табдили минбаъдаи онҳо ба шохроҳи асосии транзити байналмилалӣ аҳамияти махсус дода мешавад робитаҳои нақлиёти байналмилалӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҳлили бисёримилӣ баҳодиҳии пешакӣ ва барномаи рушди ҳамаи ҷузъҳои маҷмӯи нақлиёти кишвар Барномаи давлатии "Рушди Маҷмӯи Нақлиёт то соли 2025" таҳия шудааст, ки нақлиёт қувваи пешбаранда нисбат ба дигар соҳаҳои воқеии иқтисодиёти кишвар мебошад.

Ҳадаф ва вазифаҳои асосии барнома таҳияи маҷмӯи чорабиниҳо оид ба рушди пай дар пайи маҷмааи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки қобилияти қонеъ гардонидани талаботи аҳолии кишварро дар хизматрасониҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ фойданок ва бехатар, ҳам кӯтоҳ ва дарозмуддат; - ташкили шабакаи инфрасохтори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба қонеъ намудани ниёзҳои иқтисодӣ ва дохилӣ мутобиқи стандартҳои муқарраршудаи бехатарӣ мусоидат мекунад.

Мақсад ва вазифаҳои асосии барнома таҳияи маҷмӯи чорабиниҳо оид ба рушди пай дар пайи маҷмааи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки қобилияти қонеъ гардонидани талаботи аҳолии кишварро дар хизматрасонии аз ҷиҳати иқтисодӣ фойданок ва бехатар, ҳам дар кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат; - ташкили шабакаи инфрасохтори нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба қонеъ намудани ниёзҳои иқтисодӣ ва дохилӣ мутобиқи стандартҳои муқарраршудаи бехатарӣ мусоидат мекунад.

Рушди муттасили бахши нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди тамоми соҳаҳои марбут ба иқтисодиёт, ташкили шумораи зиёди ҷойҳои нави корӣ ва бехтар гардидани соҳаи иҷтимоии ҷомеа мусоидат мекунад. Вобаста ба ин, ба рушди тамоми соҳаҳои маҷмӯи нақлиёти ҷумҳурӣ диққати махсус додан лозим аст, ки дар натиҷаи танзими давлатии соҳа ба даст оварда мешавад. Мусаллам аст, ки чунин раванд бояд дар доираи барномаи ягонаи рушди макроиқтисодӣ ва дохилисоҳавӣ амалӣ карда шавад.

Ҳадафи асосии барномаи давлатӣ таъмини нақлиёт ва инфрасохтори боэътимод, муассир, муассир ва маҷмӯӣ мебошад, ки ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа мусоидат мекунад. Он тавассути баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ва кам кардани хароҷоти нақлиёт, баланд бардоштани сифати роҳҳо, роҳҳои оҳан ва ҳавопаймоӣ ба даст оварда мешавад. Бояд қайд кард, ки татбиқи Барномаи мазкур инчунин барои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои асосии стратегияҳои миллии рушд ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар заминаҳои воқеӣ фароҳам меорад. Муҳимтарин нишондиҳандае, ки аҳамияти як соҳаи мушаххасро барои иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ тавсиф мекунад, саҳми ин соҳа дар ташаккули Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ мебошад. Афзоиши сармоягузориҳои воқеӣ ба рушди маҷмааи нақлиётӣ шартӣ зарурии таъмини вазифаи стратегии суръат бахшидани афзоиши ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳиссаи хароҷоти нақлиёт дар арзиши аслии маҳсулот вобаста аз соҳаи хоҷагии халқ аз 5,0 то 35,0% -ро ташкил медиҳад. Парки техникӣ ва ахлоқии фарсудаи нақлиётӣ коҳиши хароҷоти таксимотро пешгирӣ мекунад ва

ба қоҳиши назарраси сатҳи рақобатпазирии ҳадамоти нақлиёт дар иқтисоди Тоҷикистон оварда мерасонад. Параметри муҳимтарини иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба ҳаҷми мусофиркашонӣ тавассути роҳи оҳан ва ҳавоӣ таъсир мерасонад, ин суръати афзоиши даромади воқеӣ ба ҳар сари аҳолии мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳангоми афзоиши даромади пулии аҳолии 1% ҳаҷми интиқоли мусофирони ҳавоӣ ба ҳисоби миёна 1,6% зиёд мешавад.

Барномаи давлатии рушди нақлиёт ба маълумотҳои таҳқиқотии ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ ва мутахассисони соҳа асос ёфта, мақсад дорад:

- таъмин намудани инфрасохтор, ки хароҷоти умумии нақлиётро кам мекунад;
- таъмини рушди намудҳои алоҳидаи нақлиёт дар доираи фаъолияти самараноки онҳо;
- мусоидат ба афзоиши қобилияти транзити кишвар ва табдили он ба минтақаи туристӣ;
- мусоидат ба рақобати озод дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ хизматрасонии нақлиётӣ.

Ғайр аз он, он дар асоси чунин тахминҳои оқилона таҳия карда шудааст: - ММД дар давраи кӯтоҳмуддати рушди иқтисодиёт солона тақрибан 5 фоиз, дар дарозмуддат то 4 фоиз афзоиш хоҳад ёфт; - суръати афзоиши ҳаҷми фаъолияти нақлиёт аз афзоиши ММД пеш мегузарад ва 1,4 фоизро дар нақлиёти автомобилӣ то 1 фоизи афзоиши ММД, нақлиёти ҳавоӣ ва роҳи оҳан - 1,6 фоизро ташкил медиҳад.

Ҳангоми муайян кардани ҳаҷми сармоягузориҳои зарурӣ барои татбиқи тадбирҳои дар Барнома пешбинишуда, меъёрҳои зерин истифода шуданд:

- самаранокии иқтисодии сармоягузорӣ - 15 фоиз;
- сатҳи хавф дар чараёни татбиқи Барнома пасттарин аст;
- таваҷҷӯҳи бештар ба минтақаҳои, ки сатҳи камбизоатии аҳолии ва эҳтиёҷоти иҷтимоӣ баландтарин аст;
- таваҷҷӯҳ ба роҳҳои автомобилгарди байналмилалӣ.

Барномаи давлатӣ дар доираи се маҳдудияти зерин амалӣ карда мешавад, аз ҷумла:

- зиёд кардани саҳми Ҳукумат танҳо бо афзоиши даромади буча;
- қарзҳои беимтиёз (ва баъзе қарзҳои имтиёзнок) дар ҳудуди аз нуқтаи назари ташкилотҳои молиявӣ байналмилалӣ муқарраршуда;
- қарзҳои беруна танҳо дар асоси афзоиши ММД сурат мегиранд.

Аз ин рӯ, дар соҳаи роҳи оҳан:

- татбиқи лоиҳаҳо аз ҳисоби даромади худӣ онҳо ва ҷалби сармояи хусусӣ сурат мегирад;

- дар соҳаи роҳ (автомобилӣ ва роҳи оҳан): дар муддати кӯтоҳ ва миёна, барномаи барқарорсозӣ бояд пурра тавассути грантҳо ва қарзҳои имтиёзноки ташкилотҳои молиявӣ байналмилалӣ маблағгузорӣ карда шавад. Дар дарозмуддат маблағҳои зарурӣ барои таҷдид, сохтмон ва нигоҳдории роҳҳо пурра аз ҳисоби истифодабарандагони роҳҳои дохилӣ равона карда мешаванд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди нақлиёти роҳи оҳан бо сармоягузорӣ ба инфрасохтори роҳи оҳан нисбат ба дигар соҳаҳои нақлиёт ғайратовартар хоҳад буд.

Дар баробари ин, иҷрои нақшаи инфиродии таҷдиди Корхонаи воҳиди давлатии "Роҳи Оҳани Тоҷикистон" муҳим доништа мешавад, ки барои ҷалби сармояи хусусӣ дар соҳаҳои гуногуни нақлиёти роҳи оҳан имконият фароҳам меорад: - сари вақт иваз кардани шпалҳо ва аз ин рӯ асос, таъмини ҳаракати бехатарии қатораҳо; - иваз кардани тамоми релсҳои фарсуда, коммутаторҳо ва истифодаи релсҳои Р-65 бо мӯҳлати хидмати дарозмуддат; - нави кардани парки локомотивҳо ва вагонҳо; - таҷдиди устохонаҳои таъмирӣ бо мақсади кам кардани хароҷоти нолозим бо истифодаи мошинҳо ва тепловозҳо; - фароҳам овардани шароити зарурӣ барои рушди нақлиёти байнимодалӣ.

Дар ин давра инчунин барои сохтани шабакаҳои муҳими роҳи оҳани Чалолиддини Румӣ – Панҷи поён - марзи Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, Ваҳдат-Карамык (сарҳади Қирғизистон), пайвастиҳои роҳи оҳани Тоҷикистон асосҳои муфассали техникӣ-иқтисодӣ ва асосноккунии молиявӣ анҷом дода мешаванд. (Айваҷ) тавассути Афғонистон тавассути роҳи оҳани Туркманистон ва Шимол-Ҷануб, ки робитаи байни маркази Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғдро таъмин мекунад.

Дар муддати кӯтоҳ: иваз кардани шпалҳо, балласт ва навсозии роҳ идома меёбад; - барои таъмир ва нигоҳдории тақрибан 150 пул, пешгирии зангзанӣ бо мақсади роҳ надодан ба вайроншавии минбаъда чораҳо андешида мешаванд; - 20 хатти асосӣ ва 9 тепловозҳои маневрӣ харида мешаванд.

Дар давраи миёнамӯҳлат: - кор оид ба иваз кардани шпалҳо, роҳҳои оҳан бо таваҷҷӯҳ ба навсозии релҳо идома хоҳад ёфт; - 55 купрук аз нав сохта мешаванд; - ҳафт тепловозҳои роҳи оҳани асосӣ харида мешаванд; - вагонҳои боркаш харида ва барқарор карда мешаванд; - сохтмони роҳи оҳани Ваҳдат-Карамык (сарҳад ва Колхозобод-Ниҷний Панҷ-сарҳади Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон) оғоз мешавад; Дар ин давра ҳамасола аз субъекти коммуникатсионии зараровар аз 0,4 то 0,5 миллион доллар пешбинӣ шудааст.

Дар дарозмуддат: - кор бо иваз кардани навсозии релҳо иваз кардани шпалҳо ва роҳҳои оҳан идома хоҳад ёфт; - 10 пул аз нав сохта мешавад; - вагонҳои пурраи таҷдидшуда; депоҳои локомотивҳо нав карда мешаванд (навсозӣ мешаванд); - сохтмони роҳи оҳани Шимол-Ҷануб оғоз меёбад.

Дар Тоҷикистон электрикони роҳҳои оҳан барои давраи то 2050 муҳим ҳисобида мешавад. Дар ин давра бояд лоиҳаи электрикони роҳи оҳани Бекобод-Конибодом амалӣ карда шавад (110 км, арзиши лоиҳа 110 млн. Доллари ИМА); электрикони роҳи оҳани Ваҳдат-Пахтаобод (96,8 км, арзиши лоиҳа - 97 миллион доллари ИМА) ва электрикони роҳи оҳани Кӯлоб-Ҳушадӣ (296,8 км, арзиши лоиҳа 297 миллион доллари ИМА). Пудратгии асосӣ Вазорати нақлиёт, Воҳиди давлатӣ мебошад Корхонаи "Роки оғани Тоҷикистон" ва барои иҷрои ин лоиҳаҳо асосан сармояи хусусӣ истифода мешавад.

Дар асоси ҳисобҳои пешакӣ, барои рушди нақлиёти роҳи оҳан ва ташкили истеҳсоли нақлиёт 5687,4 миллион доллари ИМА талаб карда мешавад.

Ба ақидаи мо, умуман, татбиқи ин самтҳо барои рушди нақлиёти роҳи оҳан ба таъмини рушди иқтисодии кишвар, баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва рушди равандҳои ҳамгироӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Государственная целевая программа развития транспортного комплекса Республики Таджикистан до 2025 года. Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 апреля 2011 года №165.
2. Закон Республики Таджикистан «О транспорте». (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2000 год, №11, ст. 507; 2004 год, №7, ст. 466; 2007 год, №7, ст.674, ЗРТ от 28.12.2013г. №1050).
3. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития транспортной инфраструктуры: монография / Р.К. Раджабов; под общ. ред. д.э.н., профессора А.Х.Катаева. - Душанбе: Ирфон, 1999. – 187с.

Султонов З.С., Аминов Ф.И.

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ИНФРАСТРУКТУРНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена проблемам развития малого предпринимательства в условиях рыночной экономики, исследованы теоретико-методические основы, проведен анализ современного состояния и развития системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан. В статье обоснованы и предложены направления совершенствования системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства на современном этапе развития национальной экономики.

Ключевые слова: развитие, экономика, инфраструктурное обеспечение, малое предпринимательство, анализ, система, направление совершенствования.

Султонов З.С., Аминов Ф.И.

РУШДИ НИЗОМИ ТАЪМИНОТИ ИНФРОСОХТОРИИ СОҶИБКОРОНИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ин мақола ба масъалаҳои рушди тичорати хурд дар иқтисоди бозорӣ бахшида шудааст, асосҳои назариявӣ ва методологӣ таҳқиқ карда мешаванд, таҳлили ҳолати кунунӣ ва рушди низоми таъминоти инфрасохтори соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад. Дар мақола самтҳои таъминоти инфрасохтори соҳибкории хурдро дар марҳилаи ҳозираи рушди иқтисодиёти миллии асоснок ва пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: рушд, иқтисодиёт, таъминоти инфрасохторӣ, соҳибкории хурд, таҳлил, низоми, самти тақмил.

Sultonov Z.S., Aminov F.I.

DEVELOPMENT OF THE INFRASTRUCTURAL SUPPORT SYSTEM FOR SMALL BUSINESSES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the problems of the development of small business in a market economy, the theoretical and methodological foundations are investigated, the analysis of the current state and development of the system of infrastructural support of small business in the Republic of Tajikistan is carried out. The paper substantiates and proposes directions for improving the system of infrastructural support for small business at the present stage of development of the national economy.

Key words: development, economy, infrastructural support, small business, analysis, system, direction of improvement.

Малое предпринимательство (МП) значительное место занимает в экономике развитых стран и, в последние годы, в Республике Таджикистан. Характеристика МП по различным критериям: состоянию/размер активов, средняя численность сотрудников, а также годовому обороту [1]. В Республике Таджикистане МП имеет форму физического или юридического лица и характеризуется следующим образом: валовой годовой доход не превышает 500 тыс. сомони. Субъекты МП не могут осуществлять: производство подакцизной продукции, поставку первичного алюминия, деятельность в сфере

недропользования, банковскую и страховую деятельность, управление инвестиционными фондами, профессиональную деятельность на рынке ценных бумаг.

Основная роль МП заключается в создании среднего класса, как стратегическая задача - росту экономической, политической и социальной стабильности, организации рыночной структуры экономики и конкурентоспособной среды, налогооблагаемой базы для бюджета, роста занятости граждан на основе создания рабочих мест, привлечения инвестиций, а также производства различными товарами и услугами на рынке сбыта [2]. Кроме того, выделена роль и значение малого предпринимательства в сфере услуг и ее секторов. При этом, нами, выделены следующие основные цели развития социальных функций предпринимательской деятельности с учетом высокой корпоративной, социальной ответственности: снижение социальной напряжённости населения (поддержка социальной стабильности); результативный экономический подъем территориальных преобразований и страны в целом; развитие общества в области культуры; воспитание социально-предпринимательских инициатив. По нашему мнению, для решения этих задач важное место относится развитию системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства.

Мы считаем, что инфраструктура предпринимательства включает в себя самые разнообразные общественные отношения и институты, и под ее инфраструктурным обеспечением понимает совокупность взаимосвязанных факторов и возможностей, сформированных в виде комплексной системы общественных отношений, институтов, структур и объектов, создающих условия для эффективного ее функционирования (рис.1).

Развитие МП в республике неразрывно связано с улучшением макроэкономических показателей. Темп роста ВВП в 2010 году составил 6,5% к предыдущему году, а в 2016г. он составил 6,9 %; индекс производства промпродукции от 9,2% в 2010г. увеличился до 16 % в 2016г.; валовая продукция сельского хозяйства с 6,8% в 2010г. снизилась до 5,2 % в 2016г.; номинальная среднемесячная зарплата с 354,44 сомони в 2010г. возросла до 962,16 сомони в 2016г. или в 2,7 раза. При этом заметна роль частного предпринимательства. В настоящее время, успешное развитие экономики страны, а также системы инфраструктурного обеспечения МП, зависит от уточнения требуемых условий привлечения инвестиций за счет средств банковского сектора и различных финансово-кредитных организаций. При этом в стране должное внимание уделяется финансированию МП государством. Так, в 2013 году был создан специальный фонд для поддержки предпринимательства, за счет госбюджета было финансировано 33,0 млн. сомони, и в 2016г. оно составило 16,8 млн. сомони. На основе анализа установлено, что большинство МП осуществляют несколько видов деятельности и оказывают -28,7% торговые, 12,3% строительные и другие услуги [3].

В исследовании нами дается характеристика системы инфраструктурного обеспечения МП, которая включает следующие элементы: институционально-правовую и внешнеэкономическую, финансово-инвестиционную, информационно-коммуникационную, социально-культурную, производственно-сбытовую, научно-технологическую, транспортно-логистическую и энергетическую инфраструктуру. При этом мы считаем, что эффективное функционирование этих элементов зависит от учета особенностей МП и адресной поддержки на основе формирования рациональной структуры их инфраструктурного обеспечения (рис.2).

Рисунок 1- Классификация составляющих элементов системы инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности

По нашему мнению, функционирование инфраструктуры МП требует развития различных элементов, особенно создания сети бизнес-инкубаторов для развития и поддержки малого предпринимательства. В Республике Таджикистан сеть бизнес-инкубаторов находится на начальном этапе развития. Кроме того, для поддержки МП важным автор считает создание инновационных центров во всех областях, городах и районах, а также создание малых инновационных предприятий. При этом финансовая поддержка должна осуществляться на конкурсной основе, а также возможно на основе совершенствования экономических отношений, рационального использования и внедрения научно-технических нововведений.

С другой стороны, для обеспечения конкурентоспособности МП, требуется создание Центров по развитию предпринимательства по всей территории страны, на которые будут также возлагаться задачи по подготовке и переподготовке предпринимателей.

В исследовании нами предложена схема развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан (рис.3).

Рисунок 2- Структура инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства

Исследуя проблемы формирования и развития системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства, автор выделяет следующие их особенности: а) зависимость системы инфраструктурного обеспечения МП от территориальных, демографических и других факторов; б) зависимость между системой инфраструктурного обеспечения МП и уровнем социально-экономического развития территорий; в) взаимосвязь функциональной частичной взаимозаменяемости различных элементов инфраструктуры, прежде всего, системы инфраструктурного обеспечения МП с учетом характеристики эмерджентности развития этой сферы; г) межведомственный характер использования элементов сферы услуг, а также учет координации усилий различных органов управления для организации и развития системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства; д) необходимость первоочередного формирования МП и системы ее инфраструктурного обеспечения во всех регионах республики; е) высокая капиталоемкость и фондоемкость объектов в некоторых сегментах экономики, а также формирование системы инфраструктурного обеспечения МП; ё) многоэтапность развития сегментов экономики и системы их инфраструктурного обеспечения МП регионов; ж) сетевой характер формирования и развития системы ИОМП.

Рисунок 3 - Схема развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан

В целом, учет этих особенностей требует создания адекватных условий для устойчивого развития МП системы инфраструктурного обеспечения МП Таджикистана.

Нами установлено, что создание целостной системы инфраструктурной поддержки МП базируется на четком механизме обеспечения развития современного МП и улучшения взаимодействий между элементами инфраструктуры. Поэтому автор среди основных задач системы инфраструктурного обеспечения развития МП, в новых условиях развития рыночных преобразований важным считает:

1. Совершенствование механизма улучшения отношений собственности с учетом реализации процесса приватизации рыночной инфраструктуры.
2. Развитие материально-технической базы системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в условиях сужения вложения госинвестиций, совершенствование механизма госрегулирования экономики и ее секторов.
3. Развитие системы управления инфраструктурного обеспечения развития МП в условиях углубления рыночных отношений.
4. Формирование стратегии развития оказания различных видов услуг, объектами системы инфраструктурного обеспечения МП.
5. Совершенствование системы планирования и регулирования МП на рынке услуг.
6. Разработка рациональных схем развития и размещения предприятий системы инфраструктурного обеспечения МП.
7. Улучшение маркетинговой и инновационной деятельности МП на рынке наиболее значимых услуг.
8. Формирование современных универсальных и конкурентоспособных МП.
9. Разработка и реализация автоматизированных информационных систем оказания и управления услуг и другие.

За годы независимости в Республике Таджикистан основной капитал страны существенно изменился, номинальный объем ВВП достиг 54,4 млрд. сомони. Самое значимое влияние на рост ВВП в 2016 году оказал рост объема производства в сельском хозяйстве и прочих отраслях. При этом индекс потребительских цен за 2016 год составил 106,1%, в том числе на продовольственные товары - 106,8%, непродовольственные товары - 105,7% и платные услуги населению - 104,5%.

Среднемесячная зарплата, начисленная работающим по найму в 2016 году, составляет 962,16 сомони, а в 2015 году составляло 878,91 сомони, увеличилась на 9,4%. Минимальная заработная плата выросла на 62,5% и составляет 400 сомони.

Денежные доходы населения в 2016 году составляют 27637,5млн. сомони, а в 2015 году составили 25596,8 млн. сомони, увеличились на 7,9%.

Трудовые ресурсы за 2016 год составили 5224 тыс. человек, что на 113 тыс. человек увеличились по сравнению с 2015 годом или на 2,2%. Незаметный рост показывает экономически активное население за данный период, что составляет 2439 тыс. человек или на 0,08%. Показатель занятых в экономике за 2016 год составляет 2385 тыс. человек, по сравнению с 2015 годом больше на 0,16% соответственно.

Внешнеторговый оборот Республики Таджикистан составил 3929,9 млн. долларов, что на 9,16% меньше, чем в 2015 года, или на 396,3 млн. долларов. Торговый баланс сложился отрицательно и составил -2132,5 млн. долларов. Республика Таджикистан имеет внешнеторговые связи с 110 странами мира, из них десять стран СНГ и сто стран дальнего зарубежья.

На страны СНГ во внешнеторговом обороте приходится 50,1%, или 1968,0 млн. долларов, на страны дальнего зарубежья 49,9%, или 1961,9 млн. долларов.

Частный сектор постепенно развивается и производит 63,4 % ВВП, где обеспечивает 64,5 % граждан страны рабочими местами в экономике и более 79 % налоговых поступлений в бюджеты разного уровня. Несмотря на количественный прирост субъектов малого предпринимательства в Республике Таджикистан, разновидность товаров и услуг, остается весьма узким.

Из числа действующих 257,1 тыс. (89,1%) относятся к категории малого бизнеса, осуществляющих свою деятельность на основании патентов и сертификатов (с учётом индивидуальных предпринимателей и фермерских хозяйств), 31,2 тыс. (10,8%) - субъекты среднего предпринимательства и 379 - филиалы и иностранные представительства. Увеличение числа субъектов ПД в Республике Таджикистан в 2016 г. составил 71,2 % к 2007 г., в целом данный показатель можно считать позитивным. При этом среднегодовые тенденции роста числа субъектов предпринимательства в Республике Таджикистан сравнительно невелики, в этой связи, за последние несколько лет можно сказать, что развитие субъектов предпринимательства идет относительно неравномерным темпом в Республике Таджикистан.

В общей структуре субъектов предпринимательства в Республики Таджикистан на 2016 г. основную долю предпринимательских структур Республики Таджикистан занимают дехканские хозяйства 52,3%. Доля предпринимательских структур осуществляющих свою деятельность в форме юридических лиц 12,4%; субъекты предпринимательства, работающие по патенту, составили 35,3%. Необходимо отметить, что в структуре субъектов предпринимательства наблюдается динамика роста лиц, работающих по патенту.

В табл. 1 показана структура малых форм предприятий в Республике Таджикистан по видам экономической деятельности.

Структура малых форм предприятий в Республике Таджикистан по видам экономической деятельности на 1.01.2017 года

Перечень отраслей экономики	Число малых предприятий	среднесписочная численность работающих (без совместителей) человек	Выручка от реализованной продукции (работ, услуг), тыс. сомони	Фонд заработной платы, тыс. сомони
Сельское хозяйство, охота и лесоводство	72	304	35473,7	2399,8
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	128	641	63324,7	5927,7
Обрабатывающая промышленность	364	1704	91192,0	13639,6
Электроэнергия, газ и водоснабжение	2	6	72,1	240,2
Строительство	567	2347	581484,6	50694,0
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомо-билей, мотоциклов, быто-вых товаров и предметов личного пользования	1886	7730	2531335,0	58593,3
Гостиницы и рестораны	232	1591	67381,1	9963,7
Транспорт, складское хозяйство и связь	306	1209	100311,1	11147,6
Финансовое посредничество	59	242	49447,3	6855,0
Операции с недвижимым имуществом, аренда и коммерческая деятельность	665	2438	173482,7	34349,1
Образование	162	742	21361,8	4525,8
Здравоохранение и социальные услуги	184	1033	22745,8	7687,5
Прочие коммунальные, социальные и персональные услуги	263	1270	45696,2	9145,0

Источник: Статистический ежегодник. -Душанбе: АСПРТ, 2017. -420с.

Согласно данным табл. 1 в Республике Таджикистан преобладают организации торговли и услуги сервиса, которые занимают 37,6% от общего числа субъектов предпринимательства, 29,7% от среднесписочной численности сотрудников, 58,8% выручка от реализованной продукции (работ, услуг) и 22,3 % фонда оплаты труда. Анализ деятельности МП по территории Республики Таджикистан показывает, что большая их часть сконцентрирована в г. Душанбе, на долю которого приходится - 62,3%, ФОТ - 49,9%, выручка от реализации продукции - 47,4% и по численности сотрудников -52,3%. Это

свидетельствует о неравномерном развитии МП в республике. Кроме того, оценка существующей системы инфраструктурного обеспечения МП в Республике Таджикистан показывает, что она находится на начальной стадии развития. Вместе с тем происходит становление институтов, нормативно-правовой базы, экономических интересов граждан к осуществлению предпринимательской деятельности. Однако существует множество нерешенных вопросов в этой сфере, решение которых становится крайне необходимым условием для улучшения социально-экономического развития страны.

По нашему мнению, развитие МП связано с оптимизацией и совершенствованием качества оказываемых им финансовых услуг. В стране созданы благоприятные условия для привлечения инвестиций, и особое место занимают выданные кредиты банками. Значительная часть выданных кредитов направлена на развитие различных отраслей экономики, в том числе: промышленную отрасль - 35,0%, внешнюю торговлю - 20,6%, строительство - 6,3%, потребление - 13,9%, сельское хозяйство - 10,7%, транспорт - 6,0%, финансовое посредничество - 1,6%, услуги - 4,4% и другие сферы - 1,5%. При этом из общего объема выданных банками кредитов в 2016 году 59,1% или 7,2 млрд. сомони приходится на производственное предпринимательство, что по сравнению с предыдущим годом больше на 1,6 млрд. сомони или на 27,6%.

Необходимо отметить, что рост долгосрочных кредитов является одним из положительных факторов роста экономики и стабильности финансовой системы страны. С целью предотвращения финансовых рисков банковской системы и сохранения уровня допустимой ликвидности, в 2016 году процентная ставка по кредитам для обеспечения ликвидности кредитных организаций была снижена с 17,5% до 16,5% годовых. Средневзвешенный процент по кредитам в национальной валюте составил 21,68%, по иностранным - 18,98%, уменьшившись по сравнению с 2015г. на 3,0 и 2,2% процентных пунктов, соответственно.

В целях повышения конкурентоспособности банковских услуг в Республике Таджикистан нами предложены адресные рекомендации. При этом важным считаем активизацию кредитования МП таким образом: при государственных и иных фондов поддержки МП формировать обоснованную систему гарантий при кредитовании со стороны коммерческих банков; предоставление инвестиционных кредитов до двух лет в форме налоговых послаблений для МП, осуществляющие реконструкцию и приобретающие новую технику; освобождение МП, оказывающие туристические услуги и создающие условия для развития народного ремесла; освобождение от налогообложения средства, перечисляемые в общества взаимного кредитования и др.

По нашему мнению, в настоящее время, кредитование МП превратилось в весьма перспективное направление деятельности для коммерческих банков с учетом их доступа к получению банковского кредита. С этой целью в диссертации проведен опрос респондентов в г. Душанбе и районах республики (табл.2).

Таблица 2

Доступность кредита для представителей малого предпринимательства в Таджикистане

Основные причины	В % к общему числу респондентов
Высокая цена выданного кредита	40
Отсутствие требуемого обеспечения	24
Схема возврата кредита неудобна	15
Оформление документов занимает много времени	10
Другие причины	11

Источник: составлено по данным опроса респондентов

Согласно данным табл. 2 из общего числа участвующих в опросе респондентов 40,0% указали на труднодоступность в получении ссуды «высокая цена», 24% - «отсутствие обеспечения», 15,0% схема возврата кредита неудобна и т.д. Учитывая это, автор важным считает совершенствование правил доступности МП к кредитам с учетом предоставления полной правительственной гарантии. В связи с этим, рекомендуется ввести изменения в законодательных актах, имеющих отношения к схемам гарантирующих выдачи (покрытия) кредитов, особенно в Гражданском кодексе относительно банковских гарантий; устранить противоречия относительно нормативно-правового регулирования, связанного с получением госгарантий и поручительства; устранение неэффективного механизма стимулирования банковского кредитования предпринимательству за счет предоставления гарантий по кредитам, а также предоставление банковских гарантий для более рискованных проектов на начальных стадиях их реализации, усилить информационную поддержку развития инструмента гарантирования кредита МП за счет средств республиканского бюджета.

Также в ходе нашего исследования нами сформирована модель системы управления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства (МП) (рис.4). Предложенная модель позволяет определить уровень рангов различных элементов инфраструктуры, а также она ориентирована на получение определенных промежуточных и конечных результатов функционирования системы государственного участия в развитии малого предпринимательства. При этом особое место уделено изучению параметров инфраструктурного обеспечения предпринимательства, предусматривающие кадровое обеспечение предприятий малого бизнеса, институциональное обновление малого предпринимательства, финансово-кредитное сопровождение и бюджетной поддержки развития малого предпринимательства, а также системы объектов инфраструктурной поддержки малого предпринимательства.

Нами предложена модель реализации целей стратегического управления инфраструктурой МП в Республике Таджикистан, что обеспечивает взаимодействие местных органов государственной власти с элементами системы ИО МП, которая реализуется координационным центром, формируя институты инфраструктуры и регулирует их деятельность. Формирование стратегических решений базируется на основе данных со стороны следующих субъектов: от уровня предпринимательской активности в стране (Торгово-промышленная палата Республики Таджикистан); форм, методов и результатов финансово-кредитного регулирования (система финансово-кредитных организаций); обеспечение квалифицированными кадрами (образовательные учреждения). Данное взаимодействие способствует формированию модели ИО МП и оптимизирует процесс принятия и реализации управленческих решений. Кроме того, реализация управленческой стратегии ИОМП обеспечивает их устойчивое развитие, а также способствует повышению их роли в обеспечении планомерного развития территорий, размещения объектов и роста экономики в целом.

Мы считаем, что формирование эффективной инфраструктуры малого предпринимательства обеспечивает: формирование требуемых коммуникаций для обеспечения работы МП; возрастание организационно-экономического и правового уровня грамотности бизнесменов; увеличение поступления средств в государственный и местные бюджеты; создание новых рабочих мест и решение проблемы продуктивной занятости населения; обеспечение институциональной защищенности и экономической безопасности; уменьшение риска и потерь в сфере ПД; обеспечение устойчивости нормативно-правовой базы; снижение уровня теневой экономики и административных барьеров и преград; оптимальное распределение требуемых ресурсов при реализации инвестиционных социально-значимых проектов и др.

Рисунок 4 - Модель управления системой инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства

Нами разработаны экономико-математические модели развития МП в Республике Таджикистан на основе использования множественного корреляционно-регрессионного анализа с помощью стандартной программы *regre 2.78*. Результаты представлены в табл. 3.

Результаты экономико-математического моделирования выручки от реализации товаров и услуг малыми формами предпринимательской деятельности в сфере услуг Республики Таджикистан

№ пп	Экономико-математическая модель	Факторы
По Республике Таджикистан		
1.	$Y=758,6-0,01543 \times X_1 - 0,2958 \times X_2 + 13,54 \times X_3 - 0,3842 \times X_4$ $S_{\text{ост}} = 327,75$; $F_{\text{набл}} = 69,842$, $R_b = 0,99467$	X_1 - Продукция с/х. на душу населения, млн. сомони; X_2 - Розничный товароборот на душу населения. сомони; X_3 - Среднемесячная заработная плата, сомони; X_4 - Количество малых предприятий, ед.;
г. Душанбе		
1.	$Y=1062+-1,084 \times X_1 + 5,625 \times X_2 - 1,021 \times X_3$ $S_{\text{ост}} = 255,52$; $F_{\text{набл}} = 42,559$, $R_b = 0,98469$	X_1 - Розничный товароборот на душу населения. сомони; X_2 - Среднемесячная заработная плата, сомони; X_3 - Количество малых предприятий, ед.;
Хатлонская область		
1.	$Y=-34,93+0,7036 \times X_4$ $S_{\text{ост}} = 38,23$; $F_{\text{набл}} = 19,311$, $R_b = 0,87347$	X_4 - Количество малых предприятий, ед.;
Согдийская область		
1.	$Y=162,61,416 \times X_5 - 0,03716 \times X_6 - 0,4126 \times X_7 + 2,692 \times X_8$ $S_{\text{ост}} = 85,651$; $F_{\text{набл}} = 125,4$ $R_b = 0,99702$	X_5 - количество малых предприятий, ед.; X_6 - продукция с/х на душу населения, млн. сомони; X_7 - розничный товароборот, сомони; X_8 - средняя зарплата, сомони;
ГБАО		
1.	$Y=-1,5390,04991 \times X_7 - 0,03659 \times X_{10}$ $S_{\text{ост}} = 0,42196$; $F_{\text{набл}} = 19,874$ $R_b = 0,94248$	X_7 - розничный товароборот на душу населения, сомони; X_{10} - количество малых предприятий, ед.;
РРП		
	$Y=-212,50,4485 \times X_7 - 0,291 \times X_{10}$ $S_{\text{ост}} = 72,362$; $F_{\text{набл}} = 24,666$ $R_b = 0,95288$	X_7 - розничный товароборот на душу населения, сомони; X_{10} - количество малых предприятий, ед.;

Кроме того, нами были выявлено влияние развития МП на Валовый внутренний продукт и валовый региональный продукт регионов Республики Таджикистан. Результаты

экономико-математического моделирования ВВП и ВРП в Республике Таджикистан представлены в табл. 4.

Таблица 4

Результаты экономико-математического моделирования экономико-математического моделирования ВВП и ВРП в Республике Таджикистан

№ пп	Экономико-математическая модель	Факторы
По Республике Таджикистан		
1.	$Y=2,575E0047,087 \times X_1 - 656,7 \times X_2 + 1,753 \times X_3$ $S_{ост} = 2509,3$; $F_{набл} = 50,927$, $R_b = 0,98716$	X_1 - Выручка от реализации работ и услуг, млн. сомони; X_2 - Численность работников, тыс. человек; X_3 - ФОТ, млн. сомони;
г. Душанбе		
1.	$Y=8189-1,899 \times X_1 - 531,1 \times X_2 + 75,5 \times X_3$ $S_{ост} = 670,87$; $F_{набл} = 33,918$, $R_b = 0,98091$	X_1 - Выручка от реализации работ и услуг, млн. сомони; X_2 - Численность работников, тыс. человек; X_3 - ФОТ, млн. сомони;
Хатлонская область		
1.	$Y=994414,93 \times X_1 - 13,12 \times X_2 + 2856 \times X_3$ $S_{ост} = 1145,2$; $F_{набл} = 16,908$, $R_b = 0,96276$	X_1 - Выручка от реализации работ и услуг, млн. сомони; X_2 - Численность работников, тыс. человек; X_3 - ФОТ, млн. сомони;
Согдийская область		
1.	$Y=73635,185 \times X_1 - 0,6687 \times X_2 + 21,95 \times X_3$ $S_{ост} = 963,85$; $F_{набл} = 24,047$ $R_b = 0,97338$	X_1 - Выручка от реализации работ и услуг, млн. сомони; X_2 - Численность работников, тыс. человек; X_3 - ФОТ, млн. сомони;
ГБАО		
1.	$Y=256,4 - 16,39 \times X_1 + 1,885 \times X_2 + 515,8 \times X_3$ $S_{ост} = 43,43$; $F_{набл} = 40,019$ $R_b = 0,98375$	X_1 - Выручка от реализации работ и услуг, млн. сомони; X_2 - Численность работников, тыс. человек; X_3 - ФОТ, млн. сомони;
РРП		
	$Y=3509-1,39 \times X_1 - 0,1864 \times X_2 + 187,9 \times X_3$ $S_{ост} = 257,35$; $F_{набл} = 82,247$ $R_b = 0,99201$	X_1 - Выручка от реализации работ и услуг, млн. сомони; X_2 - Численность работников, тыс. человек; X_3 - ФОТ, млн. сомони;

Согласно данным табл. 3 и 4 полученные результаты достоверны, на основе оценки значения коэффициента детерминации (R_b) и F-критерий. Используя полученные результаты, рассчитаны параметры, позволяющие охарактеризовать развитие МП в сфере услуг в Республике Таджикистан и ее регионов на период до 2030 года (табл. 5).

Прогнозные уровни показателей малого предпринимательства в Республике Таджикистан на период до 2030 года

№ пп	Показатели	Расчетное уравнение	2020	2025	2030
1.	Выручка от реализации продукции от предпринимательской деятельности (работ и услуг) (млн. сомони)	$Y = 1080 + 1,175 * X_1$ $R = 0,94824$	29262,012	40516,632	55912,94
2.	Число малых предприятий, ед.	$Y = 1576 + 504 * X_1$ $R = 0,98451$	27040	37440	51667

Источник: расчеты автора.

Необходимо отметить, что нами предложены пути совершенствования системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства (рис.5).

В ходе исследования нами разработаны основные направления совершенствования инфраструктурного обеспечения МП, включающие следующие направления развития: сети объектов для обеспечения движения денежных потоков; сети предприятий информационного сопровождения товарно-денежных потоков; современные формы управления системы инфраструктурного обеспечения МП; сетевая организация розничной торговли (ритейл), позволяющая добиться снижения издержек при одновременном улучшении качества обслуживания и предоставления покупателю лучших товаров и услуг; развитие и специализация товаропроводящих организаций, способствующих рациональному движению товаров и формированию логистических центров, а также совершенствование нормативно-правовой базы функционирования субъектов инфраструктурного обеспечения МП и др.

Реализация перечисленных направлений даст возможность минимизировать затраты материальных, финансовых и трудовых ресурсов в процессе продвижения товаров от производителей к потребителям, повысит доходность субъектов инфраструктурного обеспечения МП.

Таким образом, в сложившихся условиях, ускоренное развитие ИОМП в Республике Таджикистан требует разработки комплексных мер, отражающихся в научно-обоснованной программе развития с указанием ответственных лиц, реализацией целей и задач. При этом инфраструктурное обеспечение МП и их развитие может стать одной из основных приоритетов, способствующих достижению экономического роста, созданию новых рабочих мест, а также повышению роста уровня благосостояния различных слоев населения Республики Таджикистан.

Результаты нашего исследования способствовали сформулировать следующие выводы и предложения:

1. На данном этапе перехода к рыночной экономике постановка проблемы анализа особенностей организации и управления предпринимательскими структурами становится важным как с точки зрения теоретико-методических аспектов, так и с точки практической значимости. Анализ тенденций развития экономики развитых стран показывает, что опережающие темпы развития МП являются основным показателем уровня развития современных экономик.

Переходный период к рыночным преобразованиям обусловил всевозрастающее внимание к управлению малыми формами предпринимательской деятельности, которые оказывают влияние на различные аспекты экономики и социальные изменения в стране и в

разреже регионов. Для формирования социально-ориентированной экономики необходимо учитывать приоритетную значимость базовых отраслей и особенно сферы услуг, что предполагает совершенствование организационной системы управления предпринимательскими структурами, которая позволяет повысить эффективность функционирования отраслей и сфер экономики, а также предприятий и организаций.

Рисунок 5-Пути совершенствования системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства

2. Анализ современного состояния экономики страны показал, что предпринимательская деятельность успешно развивается во всех отраслях, но сфера услуг и механизм ее функционирования формируется с учетом существующих особенностей и поставленных перед отраслями и сферами задач. При этом совершенствование хозяйственного механизма в масштабе страны, ее областей и районов должно согласовано проводиться в отраслях и сферах экономики.

3. В исследовании нами уточнено понятие как инфраструктурное обеспечение МП, с целью укрепления народного хозяйства, создания новых рабочих мест, повышения уровня жизни всех слоев населения. Кроме того, в работе раскрыта роль инфраструктурного обеспечения МП в структуре экономики страны, а также выявлены особенности и основные задачи развития рынка услуг населению в новых условиях развития региональной экономики.

К основным особенностям инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства можно отнести: динамичность рыночных процессов, которая показывает, что на её функционирование оказывает повышенное влияние временного фактора; территориальный характер форм и методов предоставления услуг, зависимость спроса и условий функционирования предприятий отрасли, охваченной конкретным региональным рынком; скорость оборачиваемости капитальных вложений, что предопределяет более короткий производственный цикл и выступает как один из важнейших преимуществ предпринимательства; чувствительность к изменениям рыночной конъюнктуры, обусловленной отсутствием возможностей хранения, складирования и

транспортировки услуг. Эта особенность проявляется с совпадением производства и потребления услуг по месту и времени; специфика организации производства услуг, которыми являются, как правило, малые и средние предприятия разнообразных направлений деятельности. Обладая большей мобильностью, они могут быстро реагировать на изменения спроса и предложения; Высокая степень дифференциации услуг, которая проявляется в диверсификации и индивидуализации спроса на оказываемые услуги.

4. Также в исследовании разработана программа развития инфраструктурного обеспечения МП в Республике Таджикистан на основе учета зависимости между развитием рынка услуг и дифференциацией социально-экономического развития областей, городов и районов, и их выравнивания.

Динамика сектора МП Таджикистана показывает, что число малых предприятий с 2008 по 2016 года выросло почти в 2,5 раза. В основном снижение темпов роста сферы услуг и ее секторов связано с высокой величиной налоговых ставок и условиями выдачи кредитов, а также снижением доходов населения.

5. В исследовании анализ производственно-хозяйственной деятельности МП проведен на основе изучения выручки от реализации продукции от ПД (работ и услуг). Кроме того, автором проведены расчеты по прогнозированию выручки от реализации продукции от ПД (работ и услуг), которые показывают, что к 2025 году выручка от реализации продукции от ПД (работ и услуг) может достичь 40,52 млрд. сомони, а в число малых предприятий достигнет 37440 единиц.

Прогнозные расчеты числа малых предприятий показывают, что в 2030 году их число возрастает в 6 раз, выручка от реализации продукции от ПД (работ и услуг) почти в 4 раза, а валовый объем оказанных услуг в целом по Республике Таджикистан в 1,72 раза.

6. В исследовании обоснован механизм совершенствования регулирования системы оказания различных видов услуг малыми предприятиями населению и экономики. Обоснованы и определены направления развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства на основе результатов прогноза перспективных уровней целевых индикаторов и показателей на период до 2030 года в Республике Таджикистан.

Таким образом, полученные результаты позволили определить следующие основные направления развития системы инфраструктурного обеспечения МП: совершенствование нормативно-правовых актов в области функционирования МП; разработка современного механизма финансово-кредитной поддержки МП; создание государственного фонда по поддержке предпринимателей во всех областях и крупных городах республики; совершенствование налоговой системы и предоставления налоговых льгот для МП на основе разработки и реализации мероприятий по совершенствованию налогообложения и стимулирования малой предпринимательской деятельности; улучшение системы обеспечения доступа предпринимателей к информационно-коммуникационным ресурсам; подготовка и переподготовка кадров для приоритетных секторов сферы услуг и в базовых отраслях экономики; формирование адекватных условий для конкуренции и ужесточения антимонопольной политики государства; совершенствование структуры оказания современных услуг, использование рациональных форм, способов и методов в обеспечении высокого качества предоставляемых услуг/работ гражданам страны; размещение соответствующих предпринимательских и коллективных центров, которые имеют многофункциональный характер организаций с учетом шаговой доступности, а также повысить их территориальную доступность; техническое переоборудование, реконструкция и модернизация предприятий и организаций обслуживающих отраслей в территориальных преобразованиях и другие.

В целом, учет важнейших аспектов формирования и развития инфраструктурного обеспечения МП, а также реализация разработанных направлений способствуют

повышению качества оказываемых услуг, росту уровня жизни различных слоев населения, а также обеспечению экономического роста в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Султонов З.С. Современные тенденции развития системы инфраструктурного обеспечения предпринимательской деятельности в сфере услуг Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2015. № 2/9(190). - С. 78-83.
2. Султонов З.С. Некоторые пути совершенствования сферы услуг в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2016. № 2/9(218). - С. 234-239.
3. Султонов З.С. Формирование инфраструктурного обеспечения и развития государственно-частного партнерства в сфере услуг Республики Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. - Худжанд: 2017. № 2(71). - С. 46-60.

УДК 656

Хамроев Ф.М., Мирзобеков Х.Д., Файзуллоева С.Ч.

МУАЙЯНСОЗИИ ТАЛАБОТ БА СӮЗИШВОРИИ АВТОМОБИЛӢ ВА ЗАХИРАӢОИ МОДӢИ ДАР КОРХОНАӢОИ НАҚЛИӢТИ АВТОМОБИЛӢ

Дар мақола асосҳо барои муайян намудани талабот ба захираҳои моддӣ баррасӣ шудааст. Диққати асосӣ ба тарзи муайян намудани талабот ба сӯзишвории автомобилӣ ва захираҳои моддӣ дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ, инчунин баҳодиҳии хароҷотҳо дода шудааст. Истифодаи формулаҳои пешниҳодшуда имконият медиҳанд, ки талабот ба захираҳои моддӣ муайян карда шуда, фаъолияти корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ ба роҳ монда шавад.

Вожаҳои калидӣ: талабот, сӯзишвории автомобилӣ, захираҳои моддӣ, корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ, хароҷотҳо, муайян намудан

Хамроев Ф.М., Мирзобеков Х.Д., Саидмурадова Ш.О.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОТРЕБНОСТИ К АВТОМОБИЛЬНОМУ ТОПЛИВУ И МАТЕРИАЛЬНЫМ РЕСУРСАМ НА АВТОТРАНСПОРТНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье рассматриваются основы определения потребности в материальных ресурсах. Особое внимание было уделено методам определения потребности автотранспортных предприятий в моторном топливе и материальных ресурсах, а также смете затрат. Использование предложенных формул позволяет определить потребность в материальных ресурсах и организовать деятельность автотранспортных предприятий.

Ключевые слова: потребность, автомобильное топливо, материальные ресурсы, автотранспортные предприятия, затраты, определение.

Khamroev F.M., Mirzobekov Kh.D., Saidmuradova Sh.O.

DETERMINATION OF THE NEED FOR AUTOMOTIVE FUEL AND MATERIAL RESOURCES AT MOTOR TRANSPORT ENTERPRISES

The article discusses the basics of determining the need for material resources. Particular attention was paid to methods for determining the needs of motor transport enterprises in motor fuel and material resources, as well as cost estimates. The use of the proposed formulas allows you to determine the need for material resources and organize the activities of motor transport enterprises.

Key words: demand, motor fuel, material resources, motor transport enterprises, costs, definition.

Дар шароити муосир яке аз масъалаҳои муосир ин муайянсозии талабот ба сӯзишвории автомобилӣ ва захираҳои моддӣ дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ (КНА) ба ҳисоб меравад. Ҳалли ин масъала басо зарур буда дар асоси он баҳодиҳии фаъолияти КНА ва баланд бардоштани самаранокии он гузаронида мешавад.

Объекти таъминоти моддӣ-техникии корхонаи нақлиёти автомобилӣ маҷмӯӣ таркиби ҳаракаткунанда, олотҳо, таҷҳизотҳои гаражӣ ва таъмирӣ, сӯзишвории автомобилӣ, молиданиҳо ва дигар масолеҳҳои истифодашаванда, ҷархҳои автомобилӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, масолеҳҳо барои таъмири автомобилҳо, сӯзишвории технологӣ ва хоҷагидорӣ, электроэнергия ва ғайраҳо ба ҳисоб меравад. Вазифаҳои асосии ҳадамоти таъминоти моддӣ-техникӣ ин муайянсозии талабот ба захираҳои масолеҳи ва техникӣ, ҷустуҷӯи имкониятҳои қонёкунандаи ин талаботҳо, ташкили дастрасӣ, нигоҳдорӣ ва пешниҳоди масолеҳҳо, сӯзишворӣ, таҷҳизот, автомобилҳо ва дигар воситаҳо, аз он ҷумла назорат аз боли истифодаи ин захираҳо ба ҳисоб меравад.

Ташкили дурусти таъминоти моддӣ-техникӣ, таъминоти маҷмӯӣ ва саривақтии истеҳсолот бо захираҳои масолеҳӣ сабаби асосии иҷрои саривақтии ҳамлу нақл гашта, баландшавии даромаднокии корхона, пастшавии хароҷотҳои масолеҳҳо, сӯзишворӣ, ҷархҳои ватомобилӣ ва дигар бунёдҳои масолеҳӣ, аз он ҷумла гирдгардиши босуръати воситаҳои гардонро таъмин менамоянд.

Талабот ба захираҳои моддӣ-техникии барои истифодабарӣ, аз он ҷумла барои хизмати техникӣ ва таъмири автомобилҳо зарурӣ дар КНА вобаста аз меъёрҳои муқарраргардидаи хароҷоти захираҳо муайян карда мешаванд.

Талаботи сӯзишворӣ барои автомобилҳо барои ҳар кадом тамға дар асоси меъёрҳои хароҷоти хаттӣ, ки бояд шароитҳои роҳӣ, иқлимӣ ва хусусияти ҳамлу нақро (кор дар шаҳр, берун аз шаҳр) ба инобат гирад муайян карда мешавад. Хароҷоти сӯзишворӣ барои таъмири автомобилҳо ва дигар хароҷотҳои хоҷагидорӣ ба таркиби ин меъёрҳо ворид карда намешавад ва дар алоҳидагӣ ташкил карда мешаванд.

Меъёри хароҷоти сӯзишворӣ дар вобастагӣ аз методикаи муайян намудани меъёри базавии хароҷоти сӯзишворӣ дар нақлиёти автомобилӣ коркард карда шуда, аз тарафи Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуда ҳар чад сол пас (як маротиба дар давоми 2-3 сол) аз нав дида баромада мешавад.

Барои автомоиблҳои истифодаи умум ҷунин намуди меъёрҳо қабул карда шудаанд:

- меъёри асосӣ (базавӣ) ба 100 км гашти автомобил;
- меъёр барои 100 т-км кори нақлиётӣ;
- меъёр барои сафар бо бор.

Меъёри базавӣ барои шароитҳои муайяни истифодабарӣ-роҳӣ, иқлимӣ ва қувваталабии корӣ муқаррар карда мешавад. Меъёр барои кори нақлиётӣ аз гуногуншаклии муҳаррик (бензинӣ, дизелӣ ё газӣ) ва вазни умумии автомобил вобастагӣ дорад. Меъёри

харочоти сӯзишворӣ барои як сафар бо бор зиёдшавии харочоти вобаста ба маневрикунонӣ дар нуктаи боркунӣ-борфариро ба ҳисоб мегирад.

Меъёри базавии харочоти сӯзишворӣ ба 100 км гашти автомобил бо чунин ченакҳо қабул карда мешаванд:

- барои автомобилҳои бензинӣ ва дизелӣ – бо литрҳо;
- барои автомобилҳои бо гази сахт коркунанда – бо литрҳо;
- барои автомобилҳо бо гази сахти табиӣ коркунанда – бо метрҳои кубӣ (ҳангоми шароити муътадил);
- барои автомобилҳои газодизелӣ: гази сахт – бо метрҳои кубӣ, сӯзишвории дизелӣ – бо литрҳо.

Харочоти сӯзишворӣ ҳангоми истифодабарӣ аз омилҳои зиёд, ки асосиаш гашти он мебошад вобастагӣ дорад. Аз ҳамин лиҳоз харочоти меъерӣ вобаста аз гашт муқаррар карда мешавад. Дар баробари ин ба харочоти сӯзишворӣ ҳолати техникии автомобил, дараҷаи шароити истифодабарӣ, тақшили истифодабарӣ, дараҷанокии ронанда ва ғайра таъсир мерасонанд.

Баинобат гирифтани омилҳои роҳӣ-нақлиётӣ, иқлимӣ ва дигар омилҳои истифодабарӣ бо ёрии якчанд зарифҳои ислоҳдорории зиёдшавӣ ё камшавии меъёри базавӣ гузаронида мешавад.

Меъёрҳои харочоти сӯзишворӣ алоҳида ба сӯзишвории бензинӣ, дизелӣ, гази моеъ ва сахт қабул гардида барои бамеъёрдорории харочоти ин захираҳо дар КНА, банақшагирии истеъмоли онҳо, баҳодихии самаранокии истифода ва ҳисобкуниҳои андозбандӣ хизмат менамоянд.

Ҳангоми кори автомобил дар шароити зимистон харочоти базавии меъёри сӯзишворӣ дар шароити мо ба ҳисоби миёна 10% зиёд мегардад. Зиёдшавии меъёрҳои базавӣ, инчунин ҳангоми кори автомобил дар ғӯшаҳои шаҳр, ҳангоми ҳамлу нақли борҳое, ки суръати пасти ҳаракатро талаб менамоянд, барои автомобилҳои беш аз ҳашт сол дар истифодабуда ва дигар ҳолатҳо пешбинӣ шудааст. Ҳангоми кори автомобил дар роҳҳои автомобилҳои бо болопӯш такмилдошудаи берун аз шаҳрӣ меъёрҳои базавӣ кам мешаванд.

Бо формулаҳои зерин нишондиҳандаи меъерии харочоти сӯзишворӣ барои намудҳои гуногуни автомобилҳо муайян карда мешаванд. **Автомобилҳои сабукрав.**

$$Q_m = 0,01H_L \cdot L(1 \pm 0,01D),$$

дар инҷо Q_m – меъёри харочоти сӯзишворӣ, л;

H_L – меъёри базавии харочоти сӯзишворӣ барои гашт, л/1000 км;

L – гашти автомобил, км;

D – зарифи ислоҳдорӣ ба меъёр, %.

Автобусҳо. Барои автобусҳо нишондиҳандаи меъерии харочоти сӯзишворӣ чун автомобилҳои сабукрав ҳисоб карда мешавад.

Ҳангоми дар автобус мавҷуд будани гармидаҳандагони мустақили штатӣ будан меъёри харочоти сӯзишворӣ чунин муайян карда мешавад:

$$Q_m = H_L \cdot L(1 \pm 0,01D) + H_{гарм} \cdot T,$$

дар инҷо $H_{гарм}$ – меъёри хароҷи сӯзишворӣ барои гармидаҳанда ё гармидаҳандагон, л/с;

T – вақти кории автобус бо гармидаҳандагони гирондашуда.

Автомобилҳои боркаши бортӣ, тягачҳои мекашонидагӣ Барои ин автомобилҳо ва автопоездҳо нишондиҳандаҳои меъерии харочоти сӯзишворӣ бо чунин муносибат ҳисоб карда мешавад:

$$Q_m = 0,01(H_{L,АП} \cdot L + H_w \cdot W)(1 \pm 0,01D),$$

дар инҷо Q_m – меъёри харочоти сӯзишворӣ, л ё м³;

$H_{L.АП} = H_L + H_{e.u.} \cdot G_{яд}$ – меъёри хароҷоти сӯзишворӣ барои гашти автопоезд, л/100 км ё м³/100 км;

$H_{e.u.}$ – меъёри хароҷоти сӯзишворӣ барои вазни иловагии ядак ё нимядак, л/100 т-км ё м³/100 т-км;

H_L – меъёри базавии хароҷоти сӯзишворӣ барои гашти ватомобил (тигач), л/100 т-км ё м³/100 т-км;

H_W – меъёри хароҷот ба кори нақлиётӣ, л/100 т-км ё м³/100 т-км;

$W = G_{бор} \cdot L_{бор}$ – ҳаҷми кори нақлиётӣ, т-км;

$G_{бор}$ – вазни бор, т;

$L_{бор}$ – гашт бо бор;

$G_{яд}$ – вазни худии ядак ё нимядак, т.

Барои автомобилҳои боркаши бортӣ ва автопоездҳо чунин меъёрҳо ба 100 т-км кори нақлиётӣ қабул гардидаанд: бензин - 2,0л, 1,3л – сӯзишвории дизелӣ, 2,5 м³ – барои гази моеъи нафтӣ, 2м³ – барои гази саҳти табиӣ, 1,2м³ гази табиӣ – барои соҳти газодизелӣ ва 0,25м³ – сӯзишвории дизелӣ.

Ҳангоми кор кардани автомобилҳои бортӣ бо ядак ва тягачҳои мекашонидагӣ бо нимядакмеъёри хароҷоти сӯзишворӣ барои гашти автопоезд барои ҳар кадом тонна вазни худии ядак ва нимядак зиёд мешавад: бензин - 2,0л, 1,3л – сӯзишвории дизелӣ, 2,5 л – гази моеъ, 2м³ – гази табиӣ, 1,2м³ гази табиӣ – барои соҳти газодизелӣ ва 0,25м³ – сӯзишвории дизелӣ.

Самосвалҳо. Барои автомобилӣ самосвалӣ (худфурор) ва автопоездҳои самосвалӣ нишондиҳандаи меъёри хароҷоти сӯзишворӣ чунин ҳисоб карда мешавад:

$$Q_m = 0,01H_{L.АП.C} \cdot L(1 \pm 0,01D) + H_z \cdot Z,$$

дар инҷо $H_{L.АП.C} = H_L + H_W(G_{яд} + 0,5q)$ – меъёри хароҷоти сӯзишвории автопоезди худфурор, л/100 км;

H_W – меъёри хароҷот ба кори нақлиётӣ ва вазни иловагии ядак ё нимядак, л/100 т-км ё м³/100 т-км;

H_z – меъёри иловагии хароҷоти сӯзишворӣ барои ҳар кадом сафар бо бор дар басти корӣ новобаста аз намуди муҳаррик ва борбардорӣ: бензин сӯзишвории дизелӣ, гази моеъ – 0.25 л, гази табиӣ – 0.25 м³;

q – борбардорӣ ядак, т;

Z – шумораи сафарҳо бор дар басти корӣ.

Фургонҳо. Барои автомобил-фургонҳое, ки корро бо назардошти тонна-километрҳо иҷро менамоянд, нишондиҳандаи меъёри хароҷоти сӯзишворӣ монанд ба автомобилҳои боркаши бортӣ муайян карда мешаванд.

Барои фургонҳое, ки бо пардохти соатбайъ фаъолият менамоянд, нишондиҳандаи меъёри хароҷот чун автомобилҳои сабукрав бо иловаи 10% муайян карда мешавад.

Автомобилҳои махсус. Автомобилҳои махсус ва махсусгардонидашуда ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: автомобилҳое, ки корро ҳангоми ист (автокранҳо, компресорҳо, автомобилҳои ва ба инҳо монанд) ва автомобилҳое, ки корро ҳангоми ҳаракат иҷро менамоянд (барфтозакунанда, обпошанда ва ба инҳо монанд).

Меъёри хароҷоти сӯзишворӣ барои автомобилҳои махсуси гурӯҳи якум бо формулаи зерин муайян карда мешаванд:

$$Q_m = [0,01H_{L.m} \cdot L + H_C \cdot T + (1 \pm 0,01D)],$$

дар инҷо $H_{L.m}$ – меъёри базавии хароҷоти сӯзишворӣ барои гашти автомобили махсус, л/100 км (агар автомобили махсус инчунин барои каошидани бор таъмин бошад, меъёри хароҷоти сӯзишворӣ бо назардошти кори нақлиётӣ ҳисоб карда мешавад $L'_{L.m} = H_{L.m} + H_W \cdot W$)

H_c - меъёри харочоти сӯзишворӣ барои кори таҷҳизоти махсусгардонидашуда л/с (ё харочоти сӯзишворӣ барои амалиёти иҷрошуда);

T – вақти кори таҷҳизот, с (ё теъдоди амилёти иҷрогардида).

Харочоти меъёрӣ барои автомобилҳои гурӯҳи дуюм

$$Q_m = 0,01(H_{L_m} \cdot L' + H \cdot L'')(1 \pm 0,01 D),$$

дар инҷо L' - гашти автомобили махсус то ҷои кор ва баргашт, км;

H – меъёри харочоти сӯзишворӣ барои гашт ҳангоми иҷрои корҳои махсус дар баробари ҳаракат, л/100 км;

L'' - гашти автомобил ҳангоми иҷрои корҳои махсус дар баробари ҳаракат, км.

Асос барои ҳисоби талабот ба чархҳои автомобилӣ тавияҳо оид ба меъёри истифодаи захираи чархҳо, ки аз тарафи Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Меъёри истифодаи гашти чархҳои воситаҳои нақлиёти автомобилӣ адр асоси гашти миёнаомории чархҳо, ки аз истифода гирифта шудаанд муқаррар карда мешавад. Дар баробари ин онҳо барои ҳар кадом намуди андоза ва тамғаи чархҳо, аз он ҷумла ҳар кадом модификатсияи автомобилҳо муқаррар карда шуда бояд ба шароитҳои муайяни кори нақлиёти автомобилӣ мувофиқат намоянд. Баҳисобгирии шароитҳои роҳӣ-нақлиётӣ ва дигар шароитҳои истифодабарӣ бо ёрии зарбҳои ислоҳӣ гузаронида мешаванд [3]:

$$H_i = H \cdot Z_1 \cdot Z_2,$$

дар инҷо H_i - меъёри гашти истифодабарии чархҳо, км;

H – гашти миёнаомории чархҳо, км;

Z_1 - зарби ислоҳдорӣ, ки дараҷаи шароити истифодабарии воситаи нақлиётиро ба инобат мегирад;

Z_2 - зарби ислоҳдорӣ, ки шароити кори воситаи нақлиёти автомобилро ба инобат мегирад.

Талабот ба чархҳо (M_q) бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$M_q = (L \cdot n) / L_m,$$

дар инҷо L – гашти нақшагии автомобилҳо бо тамғаи муайяни чархҳо;

n – шумораи чархҳо дар автомобил;

L_m - меъёри гашт барои тамғаи додашудаи чархҳо.

Талабот ба чархҳо бо назардошти тағйиротҳои дар андоза ва сохтори таркиби ҳаракаткунанда гузаронида шаванда ва бо назардошти таъмири чархҳо, бо усули часпонидани протекторҳо ҳисоб карда мешавад.

Ҳангоми ҳисобкунии талабот ба масолеҳҳо ва қисмҳои эҳтиётии барои гузаронидани хизмати техникӣ (ХТ) ва таъмири ҷорӣ (ТҶ) таркиби ҳаракаткунанда зарурӣ аз меъёри харочоти онҳо, ки аз тарафи Маркази лоиҳакашӣ ва тадбиқи ташкили меҳнат дар нақлиёти автомобилҳои Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ ва тавсия гардидаанд истифода карда мешаванд. Меъёри харочотҳо дар инъикоси натуралӣ (воқеъӣ) ба 1000 км гашт аз рӯи намуди таъсиррасонии техникӣ (хизмати ҳаррӯза, ХТ-1, ХТ-2, ТҶ) муқаррар карда шудаанд. Дар баробари ин миқдори талаботи қисмҳои эҳтиётӣ ё масолеҳҳо бо роҳи тақсими гашти банақшагирифташудаи автомобилҳои тамғаи додашуда ба 10 ҳаз. км ва зарби натиҷа ба дастамада ба меъёри харочотии мувофиқ муайян карда мешаванд.

Дар маҷмӯ тартиби пешниҳодшудаи муайянсозии талабот дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ имкомият медиҳанд талабот ба сӯзишвории автомобилӣ ва захираҳои моддӣ дар ин корхонаҳо дуруст муайян карда шаванд ва онҳо тавонанд нақшаҳои худро оид ба ҳамлу нақл амалӣ созанд.

АДАБИЁТ

1. Методика расчёта бизнес-плана автотранспортного (транспортно-экспедиционного) предприятия. -М.: Центроргтрудавтотранспорт, 2000. -69 с.
2. Организация, планирование и управление в автотранспортных предприятиях / М. П. Улицкий, К. А. Савченко-Бельский, Н. Ф. Билибина и др.: под ред. М. П. Улицкого. - М: Транспорт, 1994. - 328 с.
3. Раджабов Р.К., Гулов Х.Р. Повышение эффективности совместной предпринимательской деятельности по поставке топливно-энергетических ресурсов// Рушди соҳибқорӣ дар замони муосир: муаммоҳо ва роҳҳои ҳалли он. Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ чумхуриявӣ, (ш. Хучанд, 18-19 октябри соли 2018). -Хучанд: Дабир, 2018. -С.13-17.
4. Техническая эксплуатация автомобиля/ Е.С. Кузнецов, А.П. Болдин, В.М. Власов и др.: под ред. Е.С. Кузнецова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 2004. -274 с.

УДК 338.1

Ашуров Н.А.

**ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТӢ-ЛОГИСТИКӢ: МЕЪЁРҲОИ БАҲОГУЗОРӢ,
МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО БАРОИ РУШД**

Зарурати навсозии иқтисоди вилояти Хатлон, тақвият додани мавқеи он дар ҷомеаи ҷаҳонӣ талаботи навро ба инфрасохтор ҳамчун як унсурҳои системаи иқтисодӣ мегузорад. Дар ин робита, муаллиф дар мақола меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои баҳогузорӣ, омилҳои самарабахшии маҷмӯи фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ ва дурнамои рушди онро дар шароити иқтисоди бозорӣ тавсиф менамояд.

Вожаҳои калидӣ: инфрасохтор, логистика, нақлиёт, коммуникатсия, роҳҳои автомобилгард, меъёрҳо, арзбӣ, рушд.

Ашуров Н.А.

**ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКАЯ ИНФРАСТРУКТУРА: КРИТЕРИИ
ОЦЕНКИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

Необходимость модернизации экономики Хатлонской области, укрепления ее позиций в мировом сообществе предъявляет новые требования к инфраструктуре как элементу экономической системы. В связи с этим автор описывает в статье критерии и показатели оценки, факторы эффективности комплекса транспортно-логистической инфраструктуры и перспективы его развития в условиях рыночной экономики.

Ключевые слова: инфраструктура, логистика, транспорт, связь, автомобильные дороги, критерии, оценка, развитие.

Ashurov N.A.

TRANSPORT AND LOGISTIC INFRASTRUCTURE: CRITERIA FOR EVALUATION, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

The need to modernize the economy of the Khatlon region and strengthen its position in the world community presents new requirements for infrastructure as an element of the economic system. In this regard, the author describes in the article the criteria and indicators of assessment, factors of the effectiveness of the transport and logistics infrastructure complex and the prospects for its development in a market economy.

Key words: infrastructure, logistics, transport, communications, roads, criteria, evaluation, development.

Дар низоми иқтисоди бозорӣ, шароити тичорат тағйир ёфт, ки тағйироти системаи идоракунии инфрасохтори нақлиёт ва логистикаро талаб менамояд. Аввалан, чараёни моле, ки тавассути қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла минтақаи вилояти Хатлон интиқол дода мешаванд, солҳои охир хеле афзудааст. Дуюм, нақши инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ дар фаъолияти иқтисодии корхонаҳои дохили боло рафт. Сеюм, чандбора зиёд шудани аҳамияти бахши хусусӣ дар ташаккули инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ ба назар мерасад.

Бо назардошти мавқеи геополитикӣ, вилояти Хатлон дорои потенциали калони транзити ҳамлу нақли молҳо ва мусофирон дар ҳамлу нақли байналмилалӣ мебошад. Истифодаи нерӯи транзитии минтақа дар системаи рушди коридорҳои байналмилалии нақлиёт на танҳо афзалияти рушди системаи нақлиёти минтақавӣ, балки шартӣ пурзӯр намудани фаъолияти иқтисодии вилояти Хатлон мебошад.

Чигунае дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ санаи 22.12.2017 оварда шудааст: "... Дар баробари ин, бори дигар таъкид менамоям, ки такмили таҷдид ва нигоҳдории роҳҳои дохилишаҳриву байниноҳиявӣ ва шаҳраку деҳот вазифаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо мебошад ва дар ин самт корҳо бояд тақвият додад шаманд. Вобаста ба ин, Вазорати нақлиёт якҷоя бо дигар сохтору мақомот оид ба ташкили терминалҳои наздисарҳадӣ ва марказҳои логистикӣ, долонҳои нақлиётӣ ва ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ гардонидани хизматрасониҳо лоиҳаҳои дахлдорро таҳия ва бо ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ амали намояд"[5].

Инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ ба маънои васеъ маҷмӯи объектҳоеро ифода мекунанд, ки шароити логистикаи нақлиётиро муайян мекунанд. Инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ дар худ ба ғайр аз воситаҳои нақлиётеки истифода мешаванд, роҳҳо, бандарҳо, биноҳо, иншоот ва ғайраҳо дар бар мегиранд.

Пеш аз пешбинӣ ва банақшагирии рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ бояд таҳлили ҳолати он дар минтақаҳои кишвар анҷом дода шавад. Заминаи моддию техникаи инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ аз анборҳо, терминалҳо, хати алоқа, марказҳои нақлиётӣ, воситаҳои нақлиёт ва истифода, инчунин иншооти техникаи онҳо ташаккул меёбад.

Яке аз воситаҳои муҳими идоракунии инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ усулҳои таҳлили фаъолият ва рушди он мебошад. Ба инҳо дохил мешаванд: муқоисавӣ, графикӣ, таҳлилий, иқтисодӣ-математикӣ, диалектикӣ ва ғайра.

Меъёрҳои баҳогузорино метавон ба ду гурӯҳи асосӣ тақсим кард:

1. меъёрҳои, ки хусусиятҳои чараёни ҳамлу нақлро инъикос мекунанд (арзиш, қисмат ва вақти ҳаракати бор ва ғайра). Онҳо дар идоракунии оперативии субъекти хоҷагӣ нақши муҳим доранд;

2. меъёрхое, ки фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ ва ё дар маҷмӯъ субъекти соҳибкори инфиродиро инъикос мекунанд (ҳиссаи хизматрасониҳо дар ин сегменти бозор, нишондиҳандаҳои сифатии фаъолият ва ғайра). Дар идоракунии стратегии субъекти хоҷагидорӣ аҳамияти бузург доранд.

Таснифи нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст [3].

Таснифи нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳои инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ

№	Меъёрҳои таснифоти нишондиҳандаҳо	Нишондиҳандаҳо
1	Тибқи маълумотҳои манбаъ	Омори қаблӣ, ҳисобҳои пешгӯӣ ва муҳандисӣ.
2	Аз рӯи мансубият	Ҳамлу нақли умумӣ, саноат, намудҳо, ки ба арзёбии фаъолияти баъзе намудҳои нақлиёт дар минтақа, ошкор кардани имконот ва захираҳо барои баланд бардоштани самаранокии фаъолият.
3	Аз рӯи нишондиҳандаҳои фаъолият	Раванди ҳамлу нақл ва истифодаи воситаҳои нақлиётро дар шакли натуралӣ тавсиф кунед.
4	Аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ	Нишондиҳандаҳои мутлақ ва мушаххас, ки ба натиҷаҳои чараёни нақлиёт дар шакли арзиш имкон медиҳанд.

Умуман, дар шароити нав, барои тамаркузи мувофиқ ба фаъолият, таҳия ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ дар минтақаи вилояти Хатлони Ҷумҳури Тоҷикистон, вазифаҳои анъанавӣ бояд бо назардошти мушкilotи дар поён зикршудаи рушди инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ илова карда шаванд. Аз ин рӯ, дар асоси таҳлили ҳамачонибаи фаъолият ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ, мушкilotшое муайян карда шуд, ки хусусиятҳои хоси он сатҳи пасти он ва маҷудияти масъалаҳои ҷалталаби ташкилӣ, иқтисодӣ ва идоравӣ мебошад:

- Сатҳи нокифояи хизматрасониҳои нақлиётӣ дар қисмати туризм, хизматрасони дар деҳот, инфиродӣ ва дигар намудҳои хизматрасониҳои нақлиётӣ, инчунин банақшагирии шабакаи маршрутҳо, ташкили ҳамлу нақли бисёрсамта;
- Сатҳи сусти ташкилию техникий инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ ва имконнопазирии он рушди иқтисодиёти миллӣ ва зудҳаракатии аҳолиро дар шаҳрҳо, атрофи шаҳрҳо, минтақаҳои байналмилалӣ ва деҳот таъмин менамояд;
- Даромадноки пасти операторони нақлиётӣи шаклҳои гуногуни моликият ва замиаи истеҳсолӣ-техникии онҳо;
- Номукаммалии сохтоори паркҳои ҳаракаткунанда, душвориҳои ба даст овардани техникаи нав;
- Рушди нокифояи нақлиёти мусофиркашон дар шаҳрҳои хурду миёна, шиддатнокии нақлиёти шаҳру деҳот ва мушкilotи роҳҳо;
- Мушкilot дар таъмини сӯзишворию нақлиётӣ, нокифоягии истифодаи захираҳои алтернативии сӯзишворию энергетикӣ ва ғайра;
- Камбудани мутахассисони баланд ихтисос дар соҳаи логистикаи-нақлиётӣ.

Масъалаи муҳим ва ҷалношуда таҳия ва татбиқи сиёсати давлатии илмӣ мебошад, ки рушди мутавозин ва ҷойгиронии инфрасохторҳои нақлиётӣ-логистикӣ, ҳамоҳангсозии намудҳои гуногуни нақлиёт ва муайян кардани истифодаи самаранокии онҳо, ташаккули стандартҳои давлатӣ ва талабот ба ҳамлу нақли борҳо ва мусофирон, инчунин рушди муносибатҳои иштирокчиёни чараёни нақлиётӣ, истеъмолкунандагон, рушти шарикӣи давлат ва бахши хусусӣ, тақсмоти оптималии сармоягузориҳо ва маблағҳои давлатӣ байни

онҳо дар шеваи нақлиёт, ташаккули долонҳои роҳи байналмилали, инчунин рушди нақлиёт ва терминалҳои гумрукиро таъмин менамояд.

Дар маҷмӯъ, таҳияи дурнамои рушди инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ таҷдиди принципҳо ва меъёрҳо (критерияҳо) пешбини менамояд, ки таҳияи концепсияи нави рушдро дар асоси хусусиятҳои интихобшуда ва истифодаи усулу равишҳои муосири илмӣ ва амалӣ талаб мекунад.

Дар ин ҳолат, таҳия ва татбиқи концепсияи ояндадор оид ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ аз сатҳи рушд, амният ва дараҷаи пешниҳоди хизматрасониҳои нақлиётӣ ба иқтисодиёт ва аҳолии вобаста буда, ҳалли вазифаҳои зеринро пешбинӣ мекунад:

I. Анҷоми раванди хусусигардонии амвол ва ташаккули муҳити рақобат дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ-логистикӣ.

II. Такмили додани чараҳои ташкил ва таҷдиди заминаи истеҳсоли ва техникаи бозори нақлиёт, бо дарназардошти ҷудо кардани сармоя ва сарчашмаҳои гуногун, рушди шаклҳои самарабахши фаъолияти соҳибдорӣ, механизми танзими давлатии бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ-логистикӣ ва ғайра.

III. Такмили системаи ташкилию идоракунии дар стратегияи таҳияшудаи рушди комплекси нақлиётӣ ва роҳдорӣ, инчунин тағир додани шакли ташкили истеҳсоли нақлиёт аз ҷониби операторони гуногун, ташкили биржаҳои нақлиётӣ ва ассотсиатсияи интиқолдиҳандагон.

IV. Такмили системаи банақшагирӣ ва тазими қори корхонаҳо ва ташкилотҳои бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ-логистикӣ бо назардошти тағйирот ва автоматизикунонии ҳисоббаробаркунониҳо.

V. Рушди низоми маблағгузорӣ барои рушд ва фаъолияти инфрасохторҳои нақлиётӣ-логистикӣ, инчунин шарикӣ давлат ва бахшҳои хусусӣ.

VI. Такмили ҷиҳати маркетингӣ ва инноватсия дар инфрасохторҳои нақлиётӣ-логистикӣ митақа, инчунин таъсиси корхонаҳои муосири нақлиётӣ ва маркетингӣ.

VII. Рушди коридорҳои байналмилалии нақлиётӣ бо мақсади беҳтар сохтани муносибатҳои иқтисодӣ хориҷӣ бо Ўзбекистон, Қирғизистон, Ҷумҳурии Ислондӣ Афғонистон, кишварҳои Иттиҳоди Иқтисодии Авруосиё, СХШ ва ғайра.

Қайд қадан ба маврид аст, ки мушкилоти ҳалношуда бартаарафсозии рушди мутаваззини намудҳои алоҳидаи нақлиёт дар тағироти гуногуни ҳудуди ҷумҳурӣ боқӣ мемонад, инчунин мавҷуд ё набудани захираи қобилияти ҳамлу нақлиё, ки метавонад дар ҳалли вазифаҳои мудофияи шаҳрвандӣ ва ҳолатҳои ғайриқонуна истифода шаванд.

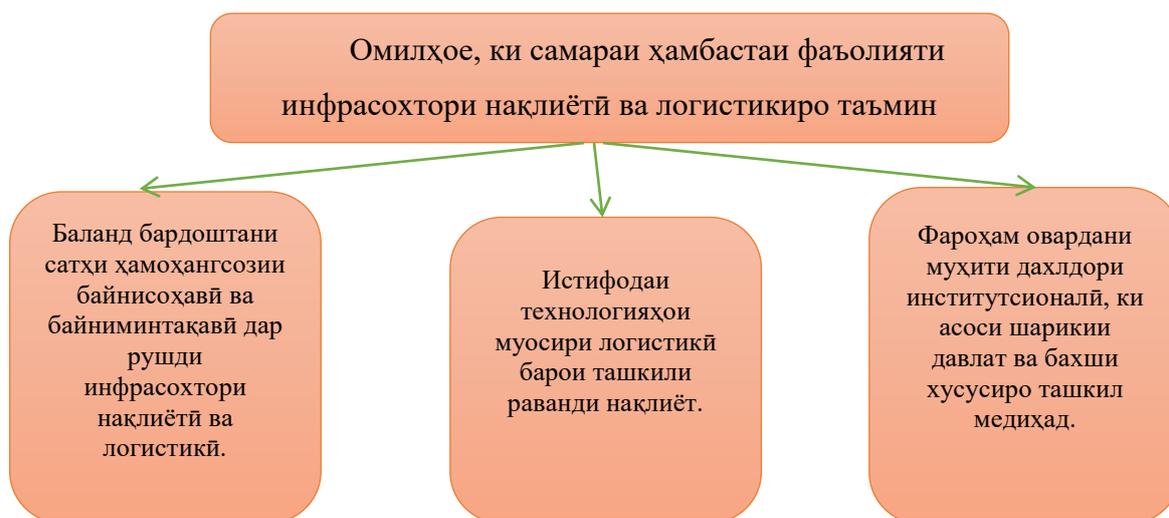
Дар шароити иқтисодӣ бозаргонӣ самаранокии фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикиро тибқи як меъёр арзёбӣ қардан ғайриимкон аст, вобаста ба функцияҳои инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии субъекти кишвар системаи меъёрҳо бо равишҳои арзёбии эксперти зарур аст.

Масалан, инҳо дар бар мегиранд, қонеъ қардани талаботи аҳолии минтақа ба хизматрасонии нақлиёт, ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва ғайраҳо. Аммо, фаромӯш набояд қард, ки инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ на танҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои дохилӣ, балки аз рӯи нишондодҳои таъсирбахши он соҳаҳо ва соҳаҳо, ки ба онҳо хизмат мерасонанд, арзёбӣ қарда мешаванд: қонеъгардонии эҳтиёҷоти нақлиётӣ ва логистикӣ истеҳсолоти моддӣ ва аҳолии субъектҳои муайяни вилояти Хатлон ва дар маҷмӯъ кишвар.

Ба самтҳои қоиш додани хароҷоти ҳамлу нақл дар иқтисодӣ бозорӣ метавон дохил қард:

- мавҷудияти инфрасохтори рушдҷӯи нақлиёт ва логистика;
- дар минтақа бунёди як системаи нақлиётӣ ва ниғадорӣ, ки ҳамаи намудҳои нақлиёт хизмат мерасонанд ва ба истифодабарандагонии ниҳой зуд расонда мешавад;
- рушди нақшаҳои оптималии қорқард, анборқунӣ ва тақсими минбаъдаи молҳо.

Омилҳои асосие, ки самараи омезиши фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикии минтақаро таъмин мекунанд дар расми 1 оварда шудаанд.

Расми 1. Омилҳое, ки самараи ҳамбастаи фаъолияти инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикиро таъмин мекунанд

Албатта, дар ҳар як минтақа нақшаи ҳамҷонибаи инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикии минтақаро таҳия ва татбиқ кардан зарур аст, ки дар он масъалаҳои бунёди иншооти нав ё рушди иншооти мавҷудаи инфрасохтори намудҳои нақлиёт, ки дар ин мавзӯ мавҷуданд, бояд таъкид карда шавад. рушди коридорҳои нақлиётӣ, ташкили марказҳои мултимодалии логистикӣ ва комплексҳои терминалҳо, ташкили ҳамлу нақли мултимодалӣ, ташаккули фазои ягонаи иттилоотӣ, истифодаи системаи ҳамгирошудаи идоракунии иттилоот, ташкили заминаи дахлдори қонунгузорӣ ва меъёрӣ, риояи стандартҳои баландтари экологӣ ва ғайра.

Ҳадафҳои стратегии соҳаи саноати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамгироӣ ба системаҳои нақлиётӣ минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, таҳияи тавсияҳои илмӣ ва методологии рушди логистикаро дар соҳаи хизматрасониҳои нақлиётӣ тақозо мекунанд. Аммо, вобаста ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла минтақаи вилояти Хатлон сатҳи ҳалли назариявӣ ва ҳам амалии масъалаҳои таҳия ва тақсимои марказҳои логистикӣ, инчунин ташаккули системаҳои нақлиётӣ-логистикӣ, бахусус бо назардошти динамикӣ ва рушди банақшагирифташудаи иқтисодии Тоҷикистон, кофӣ нестанд.

Тоҷикистон, ҳамчун як кишвари дар иқтисоди ҷаҳонӣ иштироккунанда, инчунин бояд оид ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ қарорҳои саривақтӣ қабул намояд. Дар ҳолати сатҳи нокифояи рушд, инфрасохтори нақлиётӣ-логистикӣ ба як ҳолати бозистӣ ва дар ҳолати рушди босуръат – ба як муҳаррики рушди иқтисодии кишвар табдил меёбад.

АДАБИЁТ

1. Амонуллоев И.А. Повышение эффективности функционирования транспортной системы в условиях горного региона (на материалах Республики Таджикистан) // Дис. ... к.э.н. – Душанбе, 2017. 174 с.
2. Безрукова Т.Л., Еркнапешян Е.Ж. Развитие систем управления на транспорте: методические основы, зарубежная и российская практика. М.: изд-во «КноРус», 2011. 178 с.

3. Задворный Ю.В. Критерии оценки развития транспортной инфраструктуры региона // Российское предпринимательство. 2011. № 1. Вып. 1 (175). С. 168-168.
4. Ҳамров Ф.М. Организационно-экономические основы функционирования и развития рынка транспортных услуг в Республики Таджикистан // Автореф. Дис. ... к.э.н. – Душанбе, 2007. 26 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ санаи 22.12.2017. <http://www.president.tj>.

УДК 338.46.02

Восиева Ф.К.

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В БИБЛИОТЕКАХ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассмотрены вопросы оказания библиотечных услуг и особое место уделено развитию инновационной деятельности в библиотеках в условиях рыночных отношений. Дана классификация библиотечных инноваций, выявлены основные этапы инновационного процесса в библиотеках, важнейшие условия успешной инновационной деятельности в библиотеках, а также реализации проектной деятельности в библиотеках.

Ключевые слова: развитие, новшества, инновационная деятельность, библиотека, проекты, проектная деятельность

Восиева Ф.К.

РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ НАВОВАРӢ ДАР КИТОБХОНАҶО ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТҶОИ БОЗОРӢ

Дар мақола масъалаҳои расонидани хизматрасонии китобдорӣ баррасӣ шуда, ба рушди фаъолияти инноватсионӣ дар китобхонаҳо дар шароити муносибатҳои бозорӣ диққати махсус дода мешавад. Таснифи навоариҳои китобхона дода шуда, марҳилаҳои асосии раванди инноватсионӣ дар китобхонаҳо, муҳимтарин шартҳои муваффақияти навоарӣ дар онҳо, инчунин амалисозии фаъолияти лоиҳавӣ дар китобхонаҳо баррасӣ шудааст.

Вожаҳои калидӣ: рушд, навоарӣ, навоарӣ, китобхона, лоиҳаҳо, фаъолияти лоиҳавӣ

Vosieva F.K.

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES IN LIBRARIES IN THE CONDITIONS OF MARKET RELATIONS

The article discusses the issues of providing library services and pays special attention to the development of innovative activities in libraries in the context of market relations. A classification of library innovations is given, the main stages of the innovation process in libraries, the most important conditions for successful innovation in libraries, as well as the implementation of project activities in libraries are identified.

Key words: development, innovation, innovation, library, projects, project activities

В новых условиях развития и углубления рыночных отношений оказания библиотечных услуг приобретает особую актуальность на основе широко применения инноваций, как результат происходящих изменений. Опыт показывает, что внедрении инноваций для библиотек считается результатом библиотечных и смежных исследований, передовой практики, связанные с разработкой новых продуктов, услуг, технологических процессов, качественно совершенствующих библиотечную деятельность и отличающихся от предыдущих аналогов важнейшими современными свойствами.

Анализ работы различных библиотек показывает, что их инновационную деятельность следует рассматривать как важнейшее направление работы целью которого является поиск, оценка, обоснование, разработка и использование новшеств при осуществлении деятельности. В качестве новшеств в библиотечном деле следует рассматривать результат освоения новой идеи и воплощенный в материальном виде, описании технологии или предоставляемой библиотечной услуги.

Анализ различных источников [1,2,3,4] показывает, что понятие «новшество» охватывает новые или известные, но модернизированные формы и методы библиотечной работы, способствующие ее совершенствованию. Основными источниками новшеств в библиотеке являются передовая практика, рационализаторские предложения библиотекарей, рекомендации научных исследований, новые информационно-коммуникационные технологии. На основе заимствования из других сфер деятельности (электронные мультимедийные ресурсы, использование компьютерных сетей связи и др). Организации внедрения новшества в библиотечную деятельность следует рассматривать как нововведением, которая охватывает промежуточный результат инновационной деятельности, когда новшество внедрено, но не ясен окончательный результат изменений.

Следует заметить, что весь цикл воплощения идеи в реальный объект изменений является инновационным процессом. При этом классификация библиотечных инноваций проводится по следующим признакам содержания: «1. Продуктивные (сервисные) инновации предусматривают создание новых услуг, библиотечно-библиографической продукции или совершенствование существующих, которые направлены на пользователей, общество и работников, внедряющих новшество».

«2. Технологические инновации предусматривают создание новых технологий, совершенствование технологических процессов, использование новых технических средств и ориентированы на работников библиотек, внедряющих новшество».

«3. Управленческие (социальные и организационные) инновации в основном направлены на реорганизацию структуры библиотеки, изменение методов организации управления и ориентированы на работников библиотеки, профессиональное сообщество».

«4. Продуктовые и технологические инновации предусматривают изменения в ассортименте и технологии обслуживания, повышают интерес к библиотеке различных групп населения, привлечение к сотрудничеству новых партнеров, спонсоров и издателей».

«5. Социальные и организационные инновации основаны на традициях библиотеки, и зависят от опыта работы ее руководителей».

В целом эти виды инноваций в комплексе внедряются в практике библиотеки и дают возможность развивать инновационную их деятельность.

Важно заметить, что обычно по новизны новшества бывают радикальными: «внедрение автоматизированных систем, обеспечивающих выполнение отдельных или всех библиотечных процессов; использование в автоматизированных системах новых технологий; изменения в законодательстве, которые могут повлиять на деятельность библиотек; социальные перемены (изменения численности, состава и размещения населения); внедрение новых видов услуг (выдача на дом программных продуктов, сервисное обслуживание определенных групп населения); изменения в финансировании; реорганизация; переезд на новое место; строительство нового здания» [1,4]. Кроме того

новшества бывают модифицирующие, которые учитывают: «изменение формы или размера печатной продукции библиотеки; расширение какого-либо вида библиотечных услуг».

Анализ литературных источников показывает, что следует выделить следующие основные этапы инновационного процесса в библиотеках (таблица 1).

Таблица 1

Основные этапы инновационного процесса в библиотеках

Название этапов	Содержание этапов
Первый этап	Обоснование необходимости инновационного процесса и введения изменений, а также формирования образа желаемого новшества, целей и их задач в условиях библиотеки. На этом этапе осознается, что нужно изменить в библиотеке для того, чтобы ее функционирование было максимально эффективным и устойчивым по отношению к внешнему воздействию (конкуренции и росту цен на печатные издания и программные продукты, усложнению потребностей пользователей, сокращению ресурсов и пр.). Результатом данного этапа является определение инновационной идеи и путей (возможностей) ее реализации в библиотеке, то есть инициация инновации. Данный этап предполагает проведение специальных исследований, по результатам которых формулируются цели, определяется инновационная стратегия, последовательность изменений, разрабатываются замыслы взаимосвязанных инноваций, определяются ресурсы и конкретные мероприятия по проектированию, организации библиотечного производства, продвижения новой услуги/продукции
Второй этап	На данном этапе реализации инноваций определяют необходимость разработки на «рынке новшеств», где, кому и как их можно заказать и можно ли самим выполнить разработку. Здесь предстоит обосновать и выбрать готовые инновационные решения, важные для использования, оценить возможности их заимствования и адаптации к конкретным условиям работы библиотеки.
Третий этап	Данный этап инновационной деятельности предусматривает создания новшества собственными силами или с использованием услуг другой организации (вуза, методического центра и пр.). При следует сформулировать запрос, отражающий инновационную потребность, установить аспекты и признаки предстоящих изменений, позволяющих разработать новшество. При этом с целью формулирования инновационной потребности делается заказ на разработку новшества фиксируется в специальном документе – инновационной заявке, позволяющей конкретизировать все необходимые требования к потенциальному новшеству (новому объекту). В условиях, когда библиотека обладает необходимым инновационным потенциалом для самостоятельной разработки инновационной идеи, то создается временная проектная группа, на которую возлагается весь комплекс работ от разработки новшества до внедрения. Для этого составляют программу действий и осуществляют детальное проектирование процесса, учитывает ресурсные ограничения, принимает конкретные решения, взаимоувязывающие потенциальный спрос на инновацию и ресурсный потенциал библиотеки. Результатом этого этапа – не только создать новшество, но и подготовить библиотеку к его внедрению.
Четвертый этап	На данном этапе осуществляется организация производства пробных объектов и проведения испытаний. Основная конечная цель этого этапа

	заключается в том, чтобы определить все возможные результаты внедрения новшества, подготовить информационную базу для осуществления нововведения и его превращения в инновацию.
Пятый этап	На данном этапе происходит главное – использование (освоение) инновации, ее слияние с существующим производством, осознание новых инновационных потребностей.

Источник: составлено автором на основе [1,2,4]

На основе данных таблицы 1 следует сформулировать вывод о том, что инновационный процесс – это последовательно осуществляемый цикл работ, объединяющий всех участников инновационной деятельности в условиях библиотеки.

Учитывая выделенные этапы считаем целесообразным выделить следующие важнейшие условия успешной инновационной деятельности (таблица 1):

Таблица 1

Важнейшие условия успешной инновационной деятельности в библиотеках

№ пп	важнейшие условия успешной инновационной деятельности
1.	обеспечение инновационной деятельности квалифицированным персоналом
2.	поддержка руководства библиотеки
3.	удачная организационная структура: исследовательский потенциал и широкие возможности
4.	ориентация разработчиков инноваций на потребности работников и пользователей как важнейшей критерии успеха
5.	повышение ответственности и поведение участников процесса предоставления библиотечных услуг, а также наличие ведущего сотрудника
6.	уникальность новой продукции, предоставляемой библиотечной услуги
7.	обоснование и разработку планов и программ инновационной деятельности
8.	Систематический мониторинг за ходом разработки инноваций и их внедрением
9.	проведение единой инновационной политики, координация деятельности в этой области в структурных подразделениях библиотеки
10.	обеспечение финансовыми и материальными ресурсами программ инновационной деятельности
11.	создание временных целевых групп для комплексного решения инновационных проблем от идеи до ее внедрения в условиях библиотеки

Источник составлено на основе [1,2,3,4]

Анализ реализации инновационной политики показывает, что приоритетным считается проектная деятельность в библиотеках. Поэтому важным считаем уделение должного внимания сущности и содержанию проектной деятельности в библиотеках.

Анализ источников показывает, что проектный подход к организации деятельности библиотеки является средством, обеспечивающим достижение конкретных результатов в конкретные сроки с использованием ограниченных интеллектуальных, материальных и финансовых ресурсов. Отличие текущей работы библиотеки от данной работы состоит в том, что по завершении проекта появляются принципиально новые результаты их деятельности и повышается эффективность их работы.

Важным вопросом при разработке проекта считается изучении потребности. Данный вопрос затрагивает не только организационные вопросы библиотеки (низкая заработная плата, отсутствие молодых специалистов, необходимость реконструкции здания, приобретение компьютеров и др.), но и социальные проблемы (доступ населения к информации, обеспечение равных возможностей в получении образования, развитие определенных услуг и пр.).

В связи с этим для определения и решения проблем, для развития библиотечной деятельности, необходимо оценить результаты их решения коллективом библиотеки или библиотечной сети. На наш взгляд надо выделить следующие отличительные особенности библиотечного проекта: «конкретные сроки начала и окончания работ; специально выделенные для осуществления проекта ресурсы (специалисты, финансы, оборудование); возможность определения количественных и качественных результатов до начала работы над проектом».

Важно заметить, что разрабатываемые и реализуемые проекты отличаются от программ развития, как комплекс различных проектов. При этом проекты выступают в качестве механизма реализации комплексной программы. При этом особое место отводится таким проектам как создание центра правовой информации, а также предоставление новых видов библиотечных услуг. И эти проекты имеют некоммерческий характер и направлены на решение актуальных социальных проблем населения (организация досуга детей и подростков, работа с инвалидами, охрана окружающей среды и др.), в обеспечении открытого и равного доступа к информации различных слоев населения города, село, района. Реализация проектов это не только предоставляет новые информационные услуги, но и активно развивает профессиональную библиотечную деятельность, внедряя новые информационно-коммуникационные технологии, инновационные формы организации и планирования работы со стороны команды под руководством руководителя библиотеки при поддержке местных органов государственной власти властей, партнеров и пользователей библиотечных услуг.

Особое место следует уделить обязанностям руководителя проекта: «добиваться выполнения задач проекта; следить за тем, чтобы работа велась строго с учетом специфики, времени и сметы проекта; своевременно выявлять проблемы, ошибки, недостачу ресурсов; предпринимать корректирующие действия».

Разработка и реализация проекта сопровождается трудностями, из-за недостатка ресурсов, отсутствием поддержки заинтересованных лиц и работников библиотеки, непредвиденными ситуациями (например, отказ от участия в проекте ведущих специалистов, совпадение сроков различных мероприятий, не менее важных для городской или библиотечной жизни и др.).

При этом важным считаем определении конкурентоспособности проекта, возможности партнерского взаимодействия с другими структурами города или района. Следует заметить, что любой инновационный проект имеет свой жизненный цикл, который будет успешно завершен на основе оценки выделенных этапов реализации проекта.

Анализ реализации проектной деятельности в библиотеках включает следующие этапы:

1. Анализ и оценка ситуации и возникновение идеи.
2. Организации планирования работ и привлечение финансовых ресурсов.
3. Реализация проекта. Контроль над его реализацией.
4. Анализ и оценка эффективности реализуемого проекта.

В целом участие в проектной деятельности дает много преимуществ для развития библиотеки. Прежде всего, коллектив подтверждает свой профессионализм и способность обеспечить нововведения. При этом проектами библиотека страхуется финансовыми ресурсами, а утверждение проекта на соответствующем уровне дает уверенность в ожидаемых результатах. Кроме того, для реализации проектов привлекаются дополнительные средства, и специалисты библиотеки получают возможность самореализации и стимул для повышения творческой деятельности.

В целом развитие инновационной деятельности в библиотеках способствует улучшению оказания библиотечных услуг различным слоям населения и повышения уровня образованности населения страны и ее регионов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ветчанова О. В. Инновации в библиотеке: технологии формирования инновационного климата / О. В. Ветчанова // Справочник руководителя Учреждения Культуры. – 2007. – № 11. – С. 12-21. – (Организация и управление).
2. Гусева, Е. Н. Инновации и современное состояние библиотек / Е. Н. Гусева // Библиотековедение. – 2010. – №3. – С. 28-31.
3. Качанова, Е.Ю. Инновации в библиотеках / Е.Ю. Качанова. - СПб.: Профессия, 2003. - 319 с.
4. Паршукова, Г. Стратегическая проектная деятельность библиотек: (к постановке проблемы) // Библиотековедение. – 2004. – № 1. – С. 18 – 22.

УДК 338

Толибов Қ.Қ.

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРИИ ТИЧОРАТӢ ДАР ДАВРОНИ
СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола асосҳои ташаккул ва рушди соҳибқорӣ тичоратӣ дида баромада шудааст. Диққати асосӣ ба ташаккул ва рушди соҳибқорӣ тичоратӣ дар даврони истиқлолият дар Тоҷикистон дода шудааст. Давраҳои ташаккули соҳибқорӣ тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мауайян карда шуда, хусусигардонии моликияти давлатӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти Тоҷикистон тайи солҳои 1991 – 2017 баҳо дода шудааст. Инчунин хусусиятҳои рушди соҳибқорӣ тичоратӣ дар Тоҷикистон дар муҳити нави хоҷагидорӣ баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: рушди соҳибқорӣ тичоратӣ, муҳити нави хоҷагидорӣ, хусусиятҳо, ташаккул, дарони соҳибистиклолӣ

Толибов К.К.

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ КОММЕРЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В статье рассматриваются основы становления и развития коммерческого предпринимательства. Акцент был сделан на становлении и развитии коммерческого предпринимательства в Таджикистане с момента обретения независимости. Определены периоды становления коммерческого бизнеса в Республике Таджикистан, и оценена приватизация государственного имущества в отраслях экономики Таджикистана на 1991-2017 годы. Также рассмотрены особенности развития коммерческого предпринимательства в Таджикистане в новых экономических условиях.

Ключевые слова: развитие коммерческого предпринимательства, новая экономическая среда, особенности, формирование, период независимости.

Tolibov Q.Q.

**FORMATION AND DEVELOPMENT OF COMMERCIAL ENTREPRENEURSHIP
DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article discusses the foundations of the formation and development of commercial entrepreneurship. The emphasis was placed on the establishment and development of commercial entrepreneurship in Tajikistan since independence. The periods of the formation of commercial business in the Republic of Tajikistan are determined, and the privatization of state property in the sectors of the economy of Tajikistan for 1991-2017 is assessed. The features of the development of commercial entrepreneurship in Tajikistan in the new economic conditions are also considered.

Key words: development of commercial entrepreneurship, new economic environment, features, formation, period of independence.

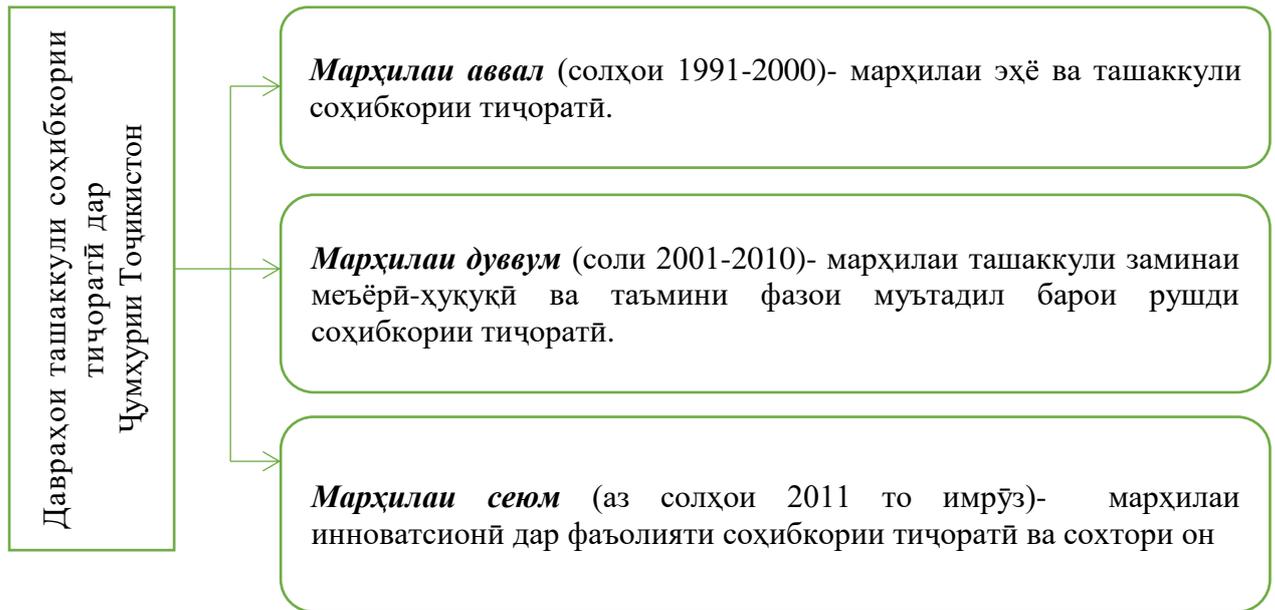
Соҳибкорӣ ва рушди минбаъдаи он яке аз омилҳои муҳим барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ ва ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии ҷомеа мебошанд. Барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳат, мусоидат ба шуғл, навгонӣ, афзун кардани истеҳсоли молҳои истеъмолӣ ва истифодаи самараноки захираҳои маҳдуди иқтисодии кишвар нақши ҳалкунандаро мебозад.

Дар сиёсати ислоҳоти иқтисодии дар ҷумҳурӣ татбиқшаванда, ин фаъолият, бешубҳа мақоми калидӣ дорад. Аз ин рӯ, тасодуфӣ нест ки дар сиёсати муносири иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фароҳам овардани шароити зарурӣ, рафъи камбудӣҳо ва монеаҳои мавҷуда дар амалияи иқтисодӣ, инчунин асоснок кардани роҳҳои самарабахши рушди он тавачҷӯҳи аввалиндараҷа дода мешавад.

Таҳлили ҳамаҷонибаи назарияи соҳибкорӣ мавҷудбуда нишон медиҳад, ки новобаста ба он ки аз оғози пайдоиши назарияи соҳибкорӣ чанд аср сипарӣ шуда бошад ҳам, аммо дар адабиёти иқтисодии муосир мафҳуми қабулшудаи ягонаи соҳибкорӣ мавҷуд набуда, вобаста ба замон ва муносибатҳои иқтисодии навташқилёфта мафҳумҳои нави иқтисодӣ ба вучуд меоянд. Шароити муҳимтарини ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ мавҷудияти санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии мукамал ва инчунин системаи самараноки дастгирии давлатӣ маҳсуб меёбад.

Пас аз барҳам хӯрдани ҳокимияти Шӯравӣ ва дар ин радиф аз байн рафтани иқтисодиёти планӣ-фармонфармой ва гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ тичоратӣ дар ҷумҳурӣ шароити мусоид фароҳам оварда шуд. Қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ бо назардошти хусусиятҳои миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ барои густариши фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намуд.

Дар ин таҳқиқоти илмӣ тавачҷӯҳи худро бевосита ба марҳилаҳои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар замони соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ равона намудаем. Вобаста ба ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ, марҳилаҳои зерини рушди соҳибкорӣ тичоратиро дар Тоҷикистони соҳибистиқлол пешниҳод намудем:

Расми 1. Давраҳои ташаккули соҳибкории тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Марҳилаи аввал (солҳои 1991-2000) аз қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ оғоз мегардад. Фаъолияти соҳибкорӣ дар замини соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ пас аз қабули қонун “Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”(23 декабри соли 1991) рушд намуд. Аммо муҳити ноором, сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳурии навсоҳибистиқлол ва ноустувории вазъи иҷтимоӣ сӯиёсии кишвар монеаи асосии рушди мутамаддини иқтисодӣ кишвар, дар маҷмӯъ ҳамагуна фаъолияти иқтисодӣ гардид. Дар ин марҳила тамоми қувва ва талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои барқарор намудани ҳукумати конститусионӣ нигаронида шуда буд. Бояд қайд намуд, ки дар давраи низоъҳои дохилӣ дар ҷумҳурӣ, маҳз соҳибкорӣ тичоратӣ дар шакли оддитаринаш барои пеш бурдани зиндагии як қисми аҳолии кишвар мусоидат намуд ва бисёриҳо ба савдо ҳамчун соҳаи "пули зудёфт" шинофтанд ва аз ин рӯ бисёр соҳаи ҷолиб ҳам мебошад. Зикр кардан ба маврид аст, ки дар давраи собиқ Шӯравӣ, савдо ҳамчун як соҳаи муомилоти молӣ дар раванди тақрористеҳсол мавқеи танг дошт. Аз ин лиҳоз, яке аз аввалинҳо шуда, ба эҳёшавӣ ниёз пайдо намуд ва дар ин соҳа кормандони нав ворид шудан гирифтанд.

Соли 1993 ҷиҳати пурзур намудан, ҳимоя ва дастгирии соҳибкорон аввалин сохтори тичоратии Тоҷикистон- Ассосиатсияи миллии тичорати хурд ва миёна таъсис дода шуд.

Муҳимтарин марҳилаи давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ раванди ғайридавлатикунӣ ва хусусигардонии моликият, ташаккули шаклҳои гуногуни моликият (хусусӣ, давлатӣ, муштарак ва коллективӣ), барҳам додани инҳисорӣ, ба вучуд овардани муҳими рақобат мебошад. Раванди хусусигардонӣ ва ғайридавлатикунонии моликият дар кишвар замоне амалӣ гардид, як низоми муайяне вучуд надошт, як қисми аҳоли пайдо шуд, ки онҳо на дар натиҷаи кӯшишҳои фаъолияти соҳибкорӣ худ, балки дар натиҷаи ба даст овардани воситаҳои арзонтари истеҳсоли сарватманд шуданд. Аксарияти корхонаҳо дар давраи бесарусомониҳо дар ҷумҳурӣ ба нархи ночиз фурухта шуданд. Шахсоне, ки соҳиби корхонаҳо гаштанд, бинобар сабаби надоштани таҷрибаи мукаммали корӣ ва қобилияти соҳибкорӣ, надоштани маблағҳои зарурӣ натавонистанд фаъолияти истеҳсолии корхонаҳоро дар шароити нав ба роҳ монанд ва аҳолиро ба ҷойҳои корӣ таъмин намоянд. Ҳамзамон, қисми зиёди одамони камбизоат дар ҷомеа пайдо шуданд, ки эҳтиёҷоти худро бинобар маҳдуд будани қобилияти харидориашон таъмин карда наметавонистанд.

Талаботи онҳо бояд ба пешниҳодоти молҳои муайян қонеъ карда мешуд. Бозори истеъмолиро соҳибкорон бо пур кардани молҳои арзони хориҷӣ шурӯъ намуданд.

Дар ҷадвали 1 раванди хусусигардонии моликияти давлатиро дар соҳаҳои иқтисодии Тоҷикистон таърихи солҳои 1991-2017 нишон медиҳем.

Ҷадвали 1.

Хусусигардонии моликияти давлатӣ дар соҳаҳои иқтисодии Тоҷикистон таърихи солҳои 1991 – 2017 [5,4], бо ҳисоби адад

Соҳаҳо	Солҳо								
	1991	1995	2000	2005	2010	2012	2015	2016	2017
Ҳамагӣ дар кишвар	39	304	647	670	292	297	201	180	106
аз ҷумла:									
- саноат	1	10	21	90	9	7	6	8	3
- сохтмон	-	6	10	75	3	1	2	2	2
- нақлиёт ва алоқа	-	1	19	79	13	10	8	10	11
- савдо	17	161	150	78	6	25	-	4	-
- хизмати маишӣ	17	96	90	30	13	13	26	6	1
- кишоварзӣ	-	7	76	182	181	199	101	132	70
- дигар соҳаҳо	4	23	275	116	66	42	58	18	19

Аз ҷадвали пешниҳодгардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки хусусигардонии моликият аз соли 1991 то соли 2000 асосан ба соҳаи савдо ва хизмати маишӣ рост меояд. Қисми зиёди корхонаҳо аллакай дар ин соҳаҳо хусусӣ гардонидани шуданд. Аз соли 2000 бошад, хусусигардонии корхонаҳо дар соҳаҳои кишоварзӣ, саноат ва нақлиёту алоқа зиёд гашта, дар соҳаҳои дар боло зикргардида камтар гаштааст.

Хусусияти ин давра дар он буд, ки соҳибкорӣ асосан ба тариқи интуитивӣ инкишоф меёфт. Чунин ақидае мавҷуд буд (ҳатто ҳоло ҳам ҳаст), ки савдо раванди оддӣ аст ва дониши махсусро талаб намекунад. Дар ҳақиқатан, барои соҳибони дӯконҳо, киоскҳо, ларокҳо ва дигар сохторҳои хурд, ки дар давраи аввал ҳукмфармо буданд, дониши махсус талаб карда намешуд. Аммо тадриҷан маълум шуд, ки барои таъсиси ташкилотҳои бузурги муосир, аз қабилҳои супермаркетҳо, гипермаркетҳо, марказҳои савдо, хонаҳои савдо ва ғайра, доир ба масъалаҳои арзаии молӣ ва тақозои аҳоли, шароити бозор, қонунҳои рақобат, равандҳои тиҷорат ва ғайра дониши васеъ лозим аст.

Марҳилаи дуввум (аз соли 2001 то 2010) бо он тавсиф карда мешавад, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор чораҳои муҳимро оид ба ҳимоя ва танзими муносибатҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории тиҷоратӣ андешидааст. Зарурияти қабули қонун «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 10-майи соли 2002 ва инчунин танзими давлатии муносибатҳои бозорӣ, ҳамзамон бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодии мамлакат ва тафаккури мавҷуда ба миён омад.

Дар ин давра банкҳо ҳангоми додани қарз ба субъектҳои соҳибкории тиҷоратӣ бартарӣ медоданд, зеро кафолати сари вақт баргардонидани қарзро доштанд ва ҳавфи банкхоро бартараф ҳам мекарданд. Раванди хусусигардонии корхонаҳои тиҷоратӣ ба шакли моликияти хусусӣ қариб ба итмом расид. Ҳамаи ин ба беҳтар шудани шароит барои рушди равандҳои бозорӣ дар савдо мусоидат кард. Дар ҷомеа қисми зиёди камбизоатоне пайдо шуданд, ки қобилияти харидории онҳо хело маҳдуд буданд. Талаботи онҳоро низ бояд пешниҳоди мувофиқ вобаста ба қобилияти харидориашон қонеъ мекард. Ҳамин тариқ, бозор сегментҳои қатъиро ба даст овард, ки ба кишрҳои муайяни аҳоли нигаронида шудаанд.

Ин тамоюл аз он ҷиҳат тақвият ёфт, ки як қисми муайяни одамоне, ки дар ин давра сарватманд гаштанд, сармояи худро на он қадар бештар ба рушди тиҷорати худ, балки барои муҳаё кардани шароити хуби зиндагиашон истифода мебарданд. Маблағҳои ба даст овардаашонро барои хариди мошинҳои хориҷӣ, хонаҳои истиқоматии бисёрхуҷрадорӣ замонавӣ ва сохтумони хонаҳо ва бустонсаройҳои ду ва се ошёнаи истиқоматӣ бо пур кардани онҳо ба мебелу таҷхизотҳои муосир сарф мекарданд. Барои тақвият бахшидан ба тиҷорати худ ва соҳибкории истеҳсоли кам тавачҷуҳ зоҳир мекарданд.

Бояд дарч намоем, ки қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ», ки соли 2009 қабул карда шуд, як такони ҷиддӣ барои рушди соҳибкорӣ дар кишвар бахшид.

Марҳилаи сеюм (аз солҳои 2011 то имрӯз) бо пайдо шудани форматҳои нави савдои чакана, ба мисоли марказҳои савдо, супермаркетҳо, хонаҳои савдо, мағозаҳои худхизматрасонӣ ва ғайра дар ин соҳа тағйиротҳои куллие ба вучуд омаданд. Дар фаъолияти савдо то ҳадди муайян технологияҳои нав, шаклҳои муосири фурӯши маҳсулот ба кор бурда мешаванд, ки онро давраи технологияҳои тиҷорат дар савдо номидан мумкин аст. Бо рушди тиҷорати электронӣ системаҳои нави пардохт татбиқ карда шуданд: қортҳои пластикӣ, интиқоли бонкӣ, тариқи дархост расонидани мол ва хизматрасонӣ бевосита ба муштарӣ, пардохт тавассути телефонҳои мобилӣ, ки самаранокӣ ва эътимоднокии ҳисоббаробаркуниҳоро баланд бардоштанд.

Истифодаи воситаҳои пардохтҳои электронӣ дар сатҳи паст ҳам бошад, то андозае дастрасии истеъмолкунандагонро ба иттилоот дар бораи мол, хизматрасонӣ ва нархи онҳо васеъ намуд, ки рақобатро байни фурӯшандагон шиддат бахшид. Аммо, ҷорӣ ва истифодаи васеи технологияҳои нав дар соҳаи соҳибкории тиҷоратӣ дар миқёси шаҳрҳо маҳдуд аст ва дар деҳот таҷхизоти техникаи корхонаҳои савдо ва бозорҳои мол дар сатҳи паст қарор дорад.

Ҳамин тариқ, бахшҳои зерини савдои чакана тадриҷан инкишоф меёбанд: корхонаҳои калон ва миёна, корхонаҳои хурд, соҳибкорони инфиродӣ, ки ба аҳолии мол мефурӯшанд, алаҳхусус дар бозорҳо.

Дар диаграммаи 1 шумораи субъектҳои соҳибкории амалкунанда оварда шудааст.

Диаграммаи 1. Миқдори субъектҳои соҳибкории амалкунанда дар солҳои 2012-2017 (ҳазор адад) [4]

Аз диаграммаи 1 дида мешавад, ки миқдори субъектҳои соҳибкории амалкунанда дар тӯли солҳои омухташуда 1,607 маротиба афзудааст. Хусусияти ин марҳилаи рушди

фаъолияти тичоратӣ аз он иборат аст, ки соҳибкорӣ дар ин соҳа бештар бо рушди соҳибкории хурд ва инфиродӣ вобаста аст.

Хусусияти дигари марҳилаи кунунии рушди соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонии савдо сохтани майдончаҳои савдо мебошад, ки ҳангоми концентратсияи оммаи муштариён байни харидорон рақобати баланд ба даст оварда мешавад. Ин шаклро аксар фурушандагони калон, аз қабилӣ "супермаркетҳо" ва "марказҳои савдо" истифода мебаранд. Ташкили майдончаҳои савдо ҳудуди бозорро васеъ намуда, пардохтпазирии молро зиёд мекунад ва нақши миёнаравҳоро коҳиш медиҳад [5].

Қайд кардан ба маврид аст, ки барои рушди босуботи соҳибкории тичоратӣ дар кишвари мо номукаммалии системаи андоз ва дастрас набудани қарзҳои истеъмоли монеа эҷод мекунад. Тибқи пурсишҳои сотсиологии аз адабиёти илмии гуногун ба даст омада, шумораи зиёди соҳибкорон фишорҳои андоз, мушкилот дар гирифтани қарз, хусусан қарзҳои миёнамуҳлат ва дарозмуддат, дастгирии нокифояи давлатро ба тичорати хурд миёна ҳамчун омилҳои, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ ҳалал мерасонанд, ном мебаранд.

Бо чамъбасти таҳлили дар ин бахш овардашуда, мо метавонем он тамоюлҳо ва тағйиротҳои навро, ки дар соҳаи соҳибкории тичоратӣ то рафт бештар рушд меёбанд, қайд намоем. Муҳимтаринашон инҳоянд: омӯзиши талаботи истеъмолкунандагон, ки оғози ташаккули сиёсати корхонаи тичоратӣ мегардад; ташаккули сегменти бозор ва фуруши дифференсиалии молҳои, ки ба имкониятҳои харидории гурӯҳҳои мушаххаси иҷтимоӣ нигаронида шудаанд; баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ва савдо аз рӯи фармоиши пешакӣ, фуруши молҳои омехта; наشري каталогҳо ва брошюраҳо барои пешакӣ шинос шудан ба молҳо, рушди тичорати электронӣ ва ғайра.

Дар шароити рушди босуръати муносибатҳои бозаргонӣ, сиёсати давлатӣ ва механизми танзими давлатӣ ба савдо таъсир мерасонанд. Устувории низоми иқтисодӣ, ки ба шартҳо ва принципҳои фаъолияти бозор асос ёфтааст, мувофиқати танзимгарони ҳуқуқи корхонаҳо ва дигар субъектҳои соҳибкорӣ ба талаботи механизми хоҷагирдории бозорӣ, бешубҳа, ба рушди соҳибкории тичоратӣ ҳамчун шакли пешрафтаи муносибатҳои моливу пулӣ дар кишвар мусоидат мекунад.

Умуман, ба назари мо, рушди соҳибкории тичоратӣ дар Тоҷикистон дар муҳити нави хоҷагидорӣ дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

➤ Марҳилаи муосири рушди муносибатҳои бозаргонӣ бо фаъолони намоён шудани вазифаҳои соҳибкории тичоратӣ дар ташкили алоқаҳои бозаргонӣ байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони молҳо фарқ мекунад;

➤ васеъшавии доираи иштирокчиёни фаъолияти савдо, ки дар ҳалли мушкилоти мушаххаси хоҷагидорӣ озодиҳои иқтисодӣ доранд;

➤ соҳибкории тичоратӣ, ки дар аввал вобастагии калон аз корхонаҳои истеҳсоли доштанд, баъдан ба шарикони тичоратии худ мубаддал гашта, пеш аз ҳама манфиатҳои истеъмолкунандагонро дар бозор ифода мекунад;

➤ вазифаи муҳими корхонаҳои савдо дар шароити бозор омӯхтан ва пешгуи иқтисодии ҳаҷми моли мавзеи хизматрасонандашаванда, рушд ва такмили фаъолияти таблиғотию иттилоотӣ, ҳамроҳангсозии корҳои харид дар байни таъминкунандагон ва истеъмолкунандагон мебошад;

➤ дар натиҷаи ислоҳоти бозор доираи фаъолияти савдо ба таври назаррас васеъ шуд, қисмати аҳолии фаъол ба хизматрасонии савдо ҳамчун соҳибкории инфиродӣ ба аҳоли шурӯъ карданд ва дар натиҷа ҷойҳои нави корӣ пайдо шуданд, ки аҳамияти муҳими иҷтимоӣ доранд;

➤ дар шароити рушди муносибатҳои озоди бозаргонӣ нақши муҳимро истеъмолкунандагон мебаранд ва соҳибкории тичоратӣ манфиатҳои истеъмолкунандагонро дар бозори молҳо ва хизматрасониҳо бештар ифода ва намоёндагӣ мекунад. Вай барои

таъмини бехатарии таркиби истеъмолии молҳои аз истеҳсолкунанда гирифташуда масъул аст. Коркард, банду баст, хизматрасонии пас аз фурӯш, дар савдо на танҳо молҳоро нигоҳ медоранд, балки арзиши истеъмолии молро баланд мекунанд ва таркиби онҳоро беҳтар мекунанд. Яке аз вазифаҳои муҳими соҳибкории тичоратӣ ва кормандони дар ин чода банд буда, ташкили фурӯши молҳо ба аҳоли, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти хочагидорӣ корхонаҳо ва сифати хизматрасониҳои савдо буд ва боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj> (санаи истифодабарӣ: 25.12.2017).
2. Аминов И.А. Предпринимательство /И.Аминов. - Душанбе: Ирфон, 2007. -132 с.
3. Виленский А. Этапы развития малого предпринимательства в России // Вопросы экономики 1996 № 7 С 30–38
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2018. - с 217.
5. Тоҷикистон: 25 – солагии Истиклолияти давлатӣ. Маҷмӯаи омори: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016 - с 237
6. Хабибов С.Х. Эшов Д.К. Малое предпринимательство //Монография С.Х. Хабибов, Д.К. Эшов. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 87 с.
7. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха: Вып. I. Предприниматель и предпринимательство: пер. с англ.-М.: Протрете, 1990. - 236 с.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе: Шарқи озод, 2016. -110с.

УДК 2964.331.1

Факеров Х.Н., Саидова М.Х., Ойматов Б.Ш.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЛУЧШЕНИИ УРОВНЯ ЖИЗНИ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА

В статье изучены вопросы социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования. Проведён анализ современного состояния социальной инфраструктуры, как фактор влияющий на повышение качества образования вузов и улучшения уровня жизни профессорско-преподавательского состава в Республике Таджикистан. Дана характеристика факторов, влияющих на повышение качество образования, а также влияющих на развитие социальной инфраструктуры УВПО. Кроме того, проведён SWOT-анализ, учитывающий их влияние на развитие социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования. Следовательно, приоритетным считаем развитие партнерства в формирование социальной инфраструктуры УВПО, а также привлечение инвестиций для развития их социальной инфраструктуры в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, учреждения высшего профессионального образования, факторы, качество, профессорско-преподавательский состав, рынок образовательных услуг.

Факеров Х.Н., Саидова М.Х., Ойматов Б.Ш.

**НАҚШИ ИҚТИМОИИ ИНФРАСОХТОРИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ
КАСБӢ БЕҲТАР НАМУДАНИ САТҲИ ЗИНДАГИИ ҲАЙАТИ ПРОФЕССОРОНУ
УСТОДОН**

Дар мақола масъалаҳои инфрасохтори иқтимоии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ карда мешаванд. Таҳлили вазъи имрӯзаи инфрасохтори иқтимоӣ ҳамчун омиле, ки ба баланд бардоштани сифати таҳсилот дар мактабҳои олии ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии ҳайати омӯзгорон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонад, гузаронида мешавад. Хусусиятҳои омилҳои, ки ба беҳтар шудани сифати таълим, инчунин ба инкишофи инфраструктураи иқтимоии МТОК таъсир мерасонанд, оварда шудаанд. Илова бар ин, таҳлили SWOT бо назардошти таъсири онҳо ба рушди инфрасохтори иқтимоии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ гузаронида шуд. Аз ин рӯ, мо рушди ҳамкориҳо дар ташаккули инфрасохтори иқтимоии МТОК, инчунин ҷалби сармоягузориҳои барои рушди инфрасохтори иқтимоии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самти афзалиятнок мешуморем.

Калидвожаҳо: инфрасохтори иқтимоӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, омилҳо, сифат, ҳайати омӯзгорон, бозори хизматрасонии таълимӣ.

Fakerov Kh.N., Saidova M.Kh., Oymatov B.Sh.

**THE ROLE OF THE SOCIAL INFRASTRUCTURE OF HIGHER
PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS IN IMPROVING THE STANDARD
OF LIFE OF THE PROFESSOR'S TEACHING STAFF**

The article examines the issues of social infrastructure of institutions of higher professional education. The analysis of the current state of social infrastructure as a factor influencing the improvement of the quality of education in universities and the improvement of the standard of living of the teaching staff in the Republic of Tajikistan is carried out. The characteristics of the factors influencing the improvement of the quality of education, as well as influencing the development of the social infrastructure of the UPVE are given. In addition, a SWOT analysis was carried out, taking into account their impact on the development of the social infrastructure of institutions of higher professional education. Therefore, we consider the development of partnership in the formation of the social infrastructure of the UPVO as a priority, as well as attracting investments for the development of their social infrastructure in the Republic of Tajikistan.

Key words: social infrastructure, institutions of higher professional education, factors, quality, faculty, educational services market

Современное состояние социальной инфраструктуры необходимо рассмотреть, как фактор влияющий на повышение качества образования и на уровень жизни профессорско-преподавательского состава (ППС).

Многие авторы [3,4,6] посвятили работы изучению факторов, которые являются информационной основой для оценки эффективности развития социальной инфраструктуры, повышению качества в сфере образовательных услуг, а также повышению уровню жизни ППС, особенно учреждений высшего профессионального образования (УВПО) в современных условиях.

Существуют внутренние и внешние факторы.

Факторы внутренней среды находятся в области деятельности УВПО и являются сферой непосредственного влияния со стороны его управления [5], где можно выделить экономические и социальные факторы. Для определения экономических факторов

внутренней среды используют имеющий экономический потенциал УВПО, где можно проанализировать совокупность ресурсов и возможностей УВПО, определяющих перспективы его деятельности разных сценарных вариантах внешних условий.

Основным фактором в УВПО являются собственные финансовые ресурсы, которые они смогут финансировать на своё техническое развитие, то есть наличие МТБ, научно-технической базы, современных ИКТ, а также развитие социальной инфраструктуры.

Следовательно, это даст возможность быть стабильными на рынке, при изменении условий рынка и конкурентов по оказанию образовательных услуг, а также по вовлечению в УВПО новых абитуриентов, магистрантов, аспирантов и докторантов.

Но эти факторы не смогут повлиять, если управленческие решения экономического закона развития УВПО и стратегического позиционирования его услуг не будут соответствовать. Кроме того, они являются показателем того, что УВПО стремятся поднять качество образования, но без конкретной цели и знания нельзя эффективно управлять, а также достичь результата образовательной деятельности, повышения качества образования и повысить уровень жизни ППС.

Необходимо отметить, что социальная инфраструктура играет большую роль в образовательном процессе УВПО, где оказывает влияние на повышение качества образования. При этом, УВПО необходимы связи с внешним миром, благодаря которым он сможет позиционировать себя в реальной конкурентоспособной среде в сфере высшего образования.

На основе изучения опыта деятельности УВПО нами установлено, что особое внимание следует уделить исследованию социальных факторов для разработки научно-обоснованных рекомендаций по развитию их социальной инфраструктуры.

Поэтому считаем изучение факторов, влияющих на развитие социальной инфраструктуры ВПО, которые определяют качество образования, трудовую жизнь студентов, повышения уровня жизни ППС и работников, а также определяют характер и возможные последствия происходящих изменений в учреждениях, воздействующих в свою очередь на студентов, ППС и работников. Следовательно, необходимо выделить факторы, характеризующие повышения уровня качества образования в УВПО (табл.1).

Таблица 1

Характеристика факторов, влияющих на повышение качество образования в УВПО [7]

№ пп	Наименование фактора	Описание фактора
1.	Потенциал учреждений	это материально-технические и организационно-экономические возможности учреждений, т.е. объём территориальное месторасположения, количество и качество ППС и работников, характер ведущих специальностей и их профиль, финансовое состояние, объёмы предоставляемых образовательных услуг, форму собственности, состояние основных фондов и технический уровень, а также известность учреждений, традиции и имидж

2.	Объекты социальной инфраструктуры	<p>предоставляет собой комплекс объектов, предназначенных для жизнеобеспечения студентов, ППС и работников и членов их семей, а также удовлетворение соцбытовых, культурных и интеллектуальных потребностей. К таким объектам относятся:</p> <ul style="list-style-type: none"> - обобществленный жилищный фонд, куда входят дома и общежития, а также объекты коммунального хозяйства, то есть это гостиницы, прачечные и т.д. - медицинские и лечебно-профилактические учреждений, включающие поликлиники, амбулатории, медпункты; - объекты образования и культуры (лицей, гимназии, выставочные залы, клубы, библиотеки и т.д.); - объекты торговли (книжки, канцелярские товары) и общественного питания (магазины столовые, буфеты, кафе); - объекты бытового обслуживания (технопарки, ателье, мастерские, парикмахерские); - спортивные сооружения (стадионы, бассейны, спортплощадки, спортзалы, тренажерный зал) и базы массового отдыха; - коллективные дачные
3.	Условия труда и ее охрана	включают факторы, воздействующие на отдачу профессорско-преподавательского состава и работников, обеспечение позитивного и безопасного ведения работ и др.
4.	Материальное стимулирование сотрудников и бюджета их семьи	Считается важной основой социального развития учреждений ВПО
5.	Социальная защита ППС, обучающихся и сотрудников	Предусматривает реализацию мероприятий по соцстрахованию, соблюдению соцгарантий, установленным законами.
6.	Социально-психологический климат в коллективе	<p>это суммарный эффект от воздействия многих факторов, влияющих на студентов, ППС и работников учреждений ВПО. Он проявляется в трудовой мотивации, общении студентов, ППС и работников, их межличностных и групповых связях.</p> <p>В структуре социально-психологического климата коллектива взаимодействуют три основных компонента:</p> <ul style="list-style-type: none"> - нравственно-психологическая совместимость студентов, ППС и работников; - деловой настрой; - социальный оптимизм <p>Эти составляющие определяют стремление человека к полезной деятельности, творческой работе, сотрудничеству, а также стимулируют студентов, ППС и работников.</p>
7.	Использование вне рабочего времени и досуга	Эти факторы способствуют восстановлению сил ППС и обучающихся, а также организации их досуга в объектах социальной инфраструктуры учреждений ВПО.

На наш взгляд, учет выделенных факторов (табл.1) занимает ведущее место в управлении развитием социальной инфраструктуры и на качество образования в учреждениях высшего профессионального образования. При этом важнейшими инструментами развития социальной инфраструктуры и повышения качество образования в УВПО являются прогнозирование и планирование, которые предполагают всесторонний анализ состояния социальной инфраструктуры и повышения качество образования в УВПО, определение их связей, имеющихся между ее частями и иными факторами условия обучения и труда в УВПО. Также, это необходимо и для того, чтобы решить социальные проблемы на основе использования оптимального сценария. При этом следует использовать статданные, результаты имеющихся возможностей отдыха и полноценного досуга студентов, ППС и работников, а также данные по поводу общественного мнения и доминирующих расположений в коллективе, полученные на основе проведения социологических опросов.

С другой стороны, оптимизация развитием социальной инфраструктуры и повышения качество образования в УВПО требует координации и взаимодействия с профессиональными союзами и другими общественными организациями на основе использования коллективного договора. Также следует рассматривать предоставление ППС и работникам льгот и услуг по внутреннему договору, которые обеспечивают их заинтересованность в эффективной деятельности и повышение качества образования.

Таким образом, следует отметить, что условием успеха УВПО, является социальное обеспечение студентов, ППС и работников, а также развитие их индивидуальных качеств, сохранение здоровья и качество образования.

Следовательно, в УВПО от психологической обстановки и уровня социальной обеспеченности коллектива, определяются социальные факторы внутренней среды. Исходя из этого к социальным факторам внутренней среды, мы относим:

- уровень компетентности руководства учреждений высшего профессионального образования его студентов, профессорско-преподавательского состава и работников;
- создание системы социальной поддержки студентов, профессорско-преподавательского состава и работников;
- функционирование системы вознаграждений и работы с коллективом;
- обеспечение возможности самореализации студентов, ППС и работников;
- стабильный психологический климат в коллективе УВПО.

Важно заметить, что в зависимости от того, как чувствует себя коллектив УВПО, а также от целей, которые поставлены перед каждым членом ППС и работников, зависит результативность оказания образовательных услуг и повышение качества образования. Следовательно, администрации УВПО необходимо обеспечить позитивную обстановку для деятельности (обучения) и реализации студента, ППС и работника.

Следующим значимым аспектом является исследования факторов внешней среды, к которым относятся факторы, не контролируемые УВПО, но они определённо влияют, и поэтому нужно учитывать при оценке эффективности образовательных услуг, повышению качество образования и повышения уровня жизни ППС.

Факторы внешней среды оказывают воздействие друг на друга и это, следует учитывать при внешних влияниях. Однако необходимо отметить, что существует среда прямого и косвенного воздействия, то есть факторы, оказывающие прямое воздействие на УВПО, относятся к среде прямого воздействия, а остальные к среде косвенного воздействия [1,2].

Также важно заметить, что к факторам прямого воздействия имеют отношение внешние источники, напрямую оказывающие влияние на деятельность УВПО и повышению качество образования. К внешним факторам прямого влияния относятся госорганы и их предписания или законы.

В качестве факторов внешней среды косвенного влияния, анализируются внешние источники, оказывающие воздействие на развитие социальной инфраструктуры и повышению качества образования в УВПО установленных условиях, к ним относятся политические факторы и социальные факторы.

При этом следует отметить, что воздействие этих факторов отличается длительностью, где они объединяются в группу временных факторов и являются прогнозируемыми факторами внешней среды, действующие факторы являются прогнозируемыми факторами внутренней и внешней среды. Однако факторы также бывают управляемыми и неуправляемыми.

Прогнозируемые управляемые факторы относятся к факторам внутренней среды, а неуправляемые факторы не подвержены никакому влиянию со стороны УВПО, а уменьшить негативный эффект от их воздействия можно при учёте их влияния в стратегиях развития социальной инфраструктуры.

Нами был проведён анализ взаимодействия УВПО с внешней средой на трех уровнях, таких как мега, макро и мезо среды, и для каждого из этих уровней были выделены главные факторы, проявляющие существенное влияние на повышения качество образования и на развитие социальной инфраструктуры учреждений высшего профессионального образования (табл. 2).

Таблица 2

Характеристика факторов, влияющих на развитие социальной инфраструктуры УВПО [6]

Уровень	Факторы	Влияние на развитие социальной инфраструктуры учреждений ВПО
Мега-среда	Экономические	Глобализация экономики приводит к интернационализации образования, развитию глобальных РОУ, что повышает конкуренцию между УВПО
	Технологические	Развитие 5-го технологического уклада, оформление 6-го уклада определяют новые требования к выпускникам УВПО
	Информационные	Совершенствование методов и средств сбора, хранения и переработки информации, формирование глобальной сети Интернет, повышение количества ее пользователей определяют объективную необходимость свободного использования информационных технологий в образовательном процессе
Макро-среда	Нормативно-правовые	Изменение нормативно-правовой базы, то есть введение государственного образовательного стандарта нового поколения, вероятность модификации организационно-правовой формы учреждений высшего профессионального образования оказывают значительное воздействие на его деятельность
	Демографические	Демографический процесс в Таджикистане приводит к значительному повышению численности потенциальных абитуриентов ОУ в сфере высшего образования, тем самым поднимает рыночную стабильность УВПО
	Национально экономические	Формы и объем финансирования УВПО, госрегулирование РОУ, влияет на развитие социальной инфраструктуры УВПО
	Социально-политические	Межнациональные отношения, политическая устойчивость, уровень социальной напряженности

		оказывают воздействие на развитие социальной инфраструктуры УВПО
Мезо-среда	Экономические	Структура региональной экономики, конкурентоспособность региона, инвестиционный климат, состояние ее рынка труда оказывают значительное влияние на развитие социальной инфраструктуры УВПО
	Социальные	Количество студентов, ППС и работников, культурные традиции, уровень и качество жизни, влияют на развитие социальной инфраструктуры учреждений ВПО
	Структурные	Структура региональных РОУ и научной продукции, наличие и возможности конкуренции на рынке образовательных услуг во многом определяют рыночную устойчивость УВПО

С другой стороны, следует всесторонне изучить внутренние факторы, характеризующие возможности самого УВПО по обеспечению собственной рыночной устойчивости в сфере высшего образования.

Таким образом, мы считаем, что можно отнести совокупность ресурсов, социальных объектов, которые находятся в распоряжении УВПО и определяющих возможности, границы и эффективность его развития.

На основе анализа вышеуказанных факторов нами выявлено, что они влияют на развитие социальной инфраструктуры, очень многообразны и проявляются в различных сферах деятельности и создают условия для улучшения уровня и качества образования и жизни студентов, ППС и работников УВПО.

В целом многие выделенные факторы оказывают влияние друг на друга, усиливая или ослабляя результативность образовательных услуг, особенно на качество образования в УВПО. Для оценки влияния факторов на качество образования и повышения уровня жизни ППС, нами был проведен SWOT-анализ учитывая их влияние на развитие социальной инфраструктуры УВПО.

Результаты SWOT-анализа показали, что к сильным сторонам УВПО можно отнести такие направления подготовки как, значительный уровень МТБ, ИКТ в обучении, стратегический подход, наличие мотивации у ППС и положительный имидж. А к слабым сторонам УВПО относятся небольшая результативность деятельности в сфере интеллектуальной собственности, минимальное применение инициативных методов обучения, неимение конкретных критериев достижения запланированных целей как у администрации УВПО, так и у студентов, ППС и работников, а также неразвитость социальной инфраструктуры.

В целом преодоление этих слабостей считается первоочередным для того, чтобы развиваться в инновационном пути УВПО.

Мы считаем, что для повышения качества образования и повышения уровня жизни ППС в УВПО необходимо применять все имеющиеся возможности. Однако главная угроза, которая наблюдается в УВПО, это сокращение бюджетного финансирования и изменение законодательства по вопросам ВПО и воинская служба, где на эти факторы УВПО не в состоянии воздействовать.

В связи с этим приоритетным считаем развитие партнерства в формирование социальной инфраструктуры УВПО, а также привлечение инвестиций для развития их социальной инфраструктуры в Республике Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ибодова З.Х. Организационно-экономические механизмы обеспечения инновационного развития вуза на рынке образовательных услуг/ З.Х Ибодова. 08.00.05. дисс...к.э.н. 2017.- 159с.
2. Кадырова З.Х. Факторы, определяющие качество образовательных услуг./ З.Х. Кадырова. Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). – Душанбе: Сино, 2016. – № 2/6 (210). – С. 32–36.
3. Ойматов Б.Ш. Анализ современного состояния и развитие сферы услуг и социальной инфраструктуры вузов в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук №8, 2018. – Душанбе: ТНУ, 2018. – С.149-155.
4. Панарин А.А. Ресурсное обеспечение инновационного развития учреждений профессионального образования//Вестник Чувашского университета. № 4. 2012. - С. 433-436.
5. Терентьева Т.В., Кулакова М.Н. Факторы, влияющие на эффективность образовательных услуг вуза в современном обществе // современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 5.; url: <http://science-education.ru/ru/article/view?id=7123>.
6. Управление ресурсами в системе высшего образования Республики Таджикистан в условиях финансового кризиса/Х.Н.Факеров, У.А.Курбонов, Н.Сангинов, Ш.Кодиров, З.Х.Кадырова, Ф.Р.Шаропов. - Душанбе: «Ирфон», 2010. -136с.
7. Электронный ресурс - http://studwood.ru/1962799/menedzhment/factory_vliayuschie_razvitie_sotsialnoy_sredy.

УДК 330.341.1

Файзуллоев Абдувоҳид Хушвахтович

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР ТАШАККУЛИ ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДИИ САНОАТИ САБУКИ МИНТАҚА

Дар ин мақола таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар ташкил ва тамалисозии самараноки иқтидори иқтисодии (истехсоли, инноватсионӣ, захираҳои табиӣ, институтсионалӣ ва ҳамгирӣ) корхонаҳои соҳаи саноати сабук дар минтақа омӯхта шуда, тадбирҳои алоҳидае, ки аз тарафи давлатҳои хориҷӣ дар ин самт андешида шудаанд, таъкид гардидаанд. Сиёсати мақсадноки давлатҳои алоҳида дар доираи тараққиёти минтақа, ки бешубҳа барои истифодабарии самараноки иқтидори саноати сабук дар минтақаҳо, ҳангоми татбиқи барномаҳои стратегии рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад, дида баромада шудаанд. Интизор меравад, ки дар оянда саноати сабук, махсусан истеҳсоли ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр ба доираи васеи истифодаи қувваҳои қорӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тадил меёбад. Табиист ва чунин маъно надорад, ки ин гуна мамлакатҳо аз истеҳсоли маҳсулоти ниҳой даст кашанд. Таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар робита ба ҳавасмандгардонии фаъолияти содиротӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси рушди саноати сабук дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба таҳия ва татбиқи стратегияи муассири рушди саноати сабук мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: саноатикунони иқтисодиёт, баҳши саноат, саноати сабук, истифодабарии самаранок, концепсияи рушд, таҷдидсозӣ, иқтисодиёти минтақавӣ,

иктидори иктисодӣ, таҷрибаи хориҷӣ, иктидори содиротӣ, инфрасохтори рушд, ивазкунандаи воридот.

Файзуллоев Абдувоҳид Хушвақтович

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕГИОНЕ

В данной статье исследован опыт зарубежных стран по формированию и эффективной реализации экономического потенциала (производственный, инновационный, природно-ресурсный, институциональный и интеграционный) предприятий легкой промышленности региона и выделены отдельные меры, принимаемые зарубежными странами в этих направлениях. Рассмотрена целенаправленная политика отдельных стран в области территориального развития, которая, несомненно имеет большое значение для эффективного использования потенциала легкой промышленности в регионах, при реализации стратегических программ развития легкой промышленности в регионах Республики Таджикистан. Ожидается, что в будущем легкая промышленность, особенно сырьевые производства и полупродуктовые производства, станет широкой сферой приложения труда в развивающихся странах, в т.ч., в регионах Республики Таджикистан. Естественно, это не значит, что таким странам нужно отказываться от производства конечной продукции. Анализ опыта зарубежных стран показывает, что в части стимулирования экспортной деятельности с учетом специфических особенностей развития легкой промышленности регионов Таджикистана может способствовать разработке и реализации эффективней стратегии развития отрасли.

Ключевые слова: индустриализация экономики, промышленный сектор, легкая промышленность, эффективное использование, концепция развития, модернизация, региональная экономика, экономический потенциал, зарубежный опыт, экспортный потенциал, инфраструктура развития, импортозамещение.

Faizulloev Abduvohid Khushvaqtovich

FOREIGN EXPERIENCE IN FORMING THE ECONOMIC POTENTIAL OF LIGHT INDUSTRY IN THE REGION

This article explores the experience of foreign countries in the formation and effective implementation of the economic potential (production, innovation, natural resource, institutional and integration) of light industry enterprises in the region and highlights individual measures taken by foreign countries in these areas. The purposeful policy of individual countries in the field of territorial development, which is undoubtedly of great importance for the effective use of the potential of light industry in the regions, in the implementation of strategic programs for the development of light industry in the regions of the Republic of Tajikistan, is considered. It is expected that in the future, light industry, especially raw materials production and semi-finished production, will become a wide area of labor application in developing countries, including in the regions of the Republic of Tajikistan. Naturally, this does not mean that such countries should refuse to produce end products. An analysis of the experience of foreign countries shows that in terms of stimulating export activities, taking into account the specific features of the development of light industry in the regions of Tajikistan, it can contribute to the development and implementation of an effective strategy for the development of the industry.

Keywords: industrialization of the economy, industrial sector, light industry, efficient use, development concept, modernization, regional economy, economic potential, foreign experience, export potential, development infrastructure, import substitution.

Индустриализация экономики предполагает динамичного и поступательного развития промышленного сектора с учетом специфики территориального разнообразия национальной экономики на базе эффективного использования современных концепций развития региональной экономики и модернизации отраслей промышленности, сочетающей достижения отечественной практики с опытом зарубежных стран. Легкая промышленность во многих странах мира является приоритетной отраслью промышленности и ведущие страны мира достигли значительных успехов в формировании и эффективной реализации экономического потенциала этой сферы региональной экономики. Последнее обуславливает системного изучения зарубежного опыта по формированию и реализацию экономического потенциала легкой промышленности в целях синтеза региональной политики, позволяющий адаптировать зарубежный опыт к реалиям национальной экономики.

Следует отметить, что легкая промышленность сегодня имеет существенно сложную структуру. При чем по мере развития науки и техники и появление новых товаров бытового и хозяйственного назначения в ней добавляются новые подотрасли. В настоящее время в ней входят:

- сырьевые производства: получение хлопка и хлопка-сырца, обработка шкур и др.;
- полупродуктовые производства: прядильные, текстильные, красильные, кожевенные, меховые и др.;
- производства конечной продукции: швейные, трикотажные, ковровые, галантерейные, обувные и др [4].

Область применения и потребления продукции легкой промышленности также претерпевает существенные изменения. Эти изменения связаны с углублением производственных процессов на базе растущего спроса на производимой продукции легкой промышленности (табл.1). Все это указывает на достаточно большой экономический потенциал данной отрасли, как в пространстве, так и во времени.

Между тем, бытует мысль от том, что в настоящее время центр концентрации предприятий легкой промышленности перемещается от западных стран к восточным и азиатским. Иными словами, развитые страны отказываются от многих отраслей легкой промышленности по причине их трудоемкости и подорожания первичного сырья.

Таблица 1

Области применения и потребления продукции легкой промышленности

ОТРАСЛЬ	ПРОДУКЦИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
Медицина, здоровье и гигиена	Лечебно-профилактическая одежда и обувь, способствующая восстановлению и поддержанию здоровья людей, рабочую и специальную одежду
Домашний текстиль	Продукция домашнего обихода
Домашний и производственный быт	Продукция домашнего и производственно-технического назначения
Детские и школьные учреждения	Товары специального назначения для детских учреждений, школ и других учебных заведений
Геотекстиль	Производство геотекстиля
Судостроение	Товары производственно-технического и специального назначения для судостроения
Армия, силовые структуры	Продукция производственно-технического и стратегического назначения
Рыболовство и рыбоводство	Рыболовные сети оснащенные, бредни, экраны,

Машиностроение, шинное производство, автомобилестроение	Товары производственно-технического и специального назначения для машиностроения. Ткани и корд для производства шин
Товары повседневного спроса, торговля	Ткани, одежда, обувь, трикотаж, чулочно-носочные и меховые изделия, головные уборы, текстильная и кожаная галантерея
Охрана окружающей среды, экология	Фильтры и товары специального назначения для охраны окружающей среды
Спорт, туризм, отдых	Спортивное снаряжение и приспособления, спортивная одежда, обувь
Стройиндустрия	Товары производственно-технического и специального назначения для строительства
Производство мебели	Ткани и товары производственно-технического и специального назначения для производства мебели.
Защита населения от техногенных воздействий, травматизма, пожаров	Технический текстиль и средства индивидуальной защиты от экстремальных и техногенных воздействий окружающей среды, производственного травматизма, пожаров
Производство пищевых продуктов	Фильтровальные и ситовые ткани для пищевой промышленности
Сельское хозяйство	Укрывные материалы, товары специального назначения для сельского хозяйства.
Химическая промышленность	Ткани и товары производственно-технического и специального назначения для химической промышленности

Составлено по: Печаткина Е.Ю. Особенности предприятий легкой промышленности//Вестник Челябинского государственного университета. – Челябинск, 2012. - № 8 (262). - С. 120.

На сегодняшний день в развивающихся странах текстильная промышленность растет быстрыми темпами. Развитые страны (особенно Франция, Италия, США) по-прежнему специализируются на создании модных, дизайнерских, элитных, индивидуальных изделий». Это означает, что в будущем легкая промышленность, особенно сырьевые производства и полупродуктовые производства, станет широкой сферой приложения труда в развивающихся странах, в т.ч., в регионах Республики Таджикистан. Естественно, это не значит, что таким странам нужно отказываться от производства конечной продукции.

В контексте настоящего исследования особый интерес представляет опыт зарубежных стран по формированию и эффективной реализации экономического потенциала (производственный, инновационный, природно-ресурсный, институциональный и интеграционный) предприятий легкой промышленности. Следовательно, изучая опыт зарубежных стран, выделяем отдельные меры, принимаемые ими в этих направлениях.

Опыт Китая в настоящее время считается наиболее ярким примером формирования и эффективного использования производственного потенциала предприятий легкой промышленности. Отличительной чертой китайского производства, особенно, в текстильной и швейной области считается низкая себестоимость производимой продукции. Технологическая цепочка производства товаров в китайских компаниях построена исключительно на расчете экономии материальных ресурсов. При этом, качества производимой продукции китайских компаний значительно отстает от развитых стран. Но

это не помешало Китаю занят более 26% мирового рынка продукции текстильной промышленности.

Между тем, наиболее важным уроком китайского опыта может служить действия региональных властей этой страны в создании инфраструктуры развития легкой промышленности с акцентом на инновационный прорыв отрасли. По этому поводу еще в 2011 г. П.А. Карасев отмечал, что «Для поддержки и повышения конкурентоспособности продукции, создания инновационной основы развития отрасли власти провинций содействуют формированию на своих территориях инфраструктуры бизнеса - технопарков, включающих в себя центры проверки качества, сервисные, учебные, информационные, логистические центры и центры автоматизированного проектирования моделей, научно-исследовательских институтов по изучению свойств тканей» [3]. Благодаря этому китайские компании наиболее адаптивные к условиям внешней среды.

В последние годы существенные достижения демонстрировала Турция в области эффективного использования потенциала легкой промышленности в обеспечении региональной и национальной конкурентоспособности своей экономики. В первом редакции Национальная стратегия развития легкой промышленности в Турции была принята еще 1933 г. С тех пор государство уделяет пристальное внимание развитию этой приоритетной отрасли, всячески способствуя эффективному использованию имеющегося потенциала. Позднее стратегия развития легкой промышленности в Турции было несколько раз пересмотрено. В результате Турция в настоящее время входит в числе 10 крупнейших экспортеров продукции легкой промышленности. В последние годы позиция Турции, особенно, в экспорте текстильной и швейной продукции существенно усилилось.

Правительство Турции уделяет особое внимание кадровому потенциалу развития легкой промышленности. Университеты в Турции во многом специализированы в подготовке кадров для нужд легкой промышленности. Одновременно государство выделяет квоту для обучения специалистов в области легкой промышленности в научные и учебные центры развитых стран. Именно на этой основе Турция смогла переломит рыночный баланс в свою пользу, опережая по качеству производимой продукции многие азиатские страны. В настоящее время Турция производит продукции швейной отрасли исключительно на базе европейских стандартов, что позволила турецким компаниям конкурировать наравне с компаниями ведущих стран Европы, таких как Франция, Германия и Италия. Опыт Турции в направлении формирования и эффективной реализации потенциала легкой промышленности можно систематизировать следующим образом (табл. 2).

Промышленная политика в Японии построено в соответствии с принципами самодостаточности, устойчивости и сведение к минимуму зависимости от внешних партнеров. Япония почти во всех сферах промышленности занимает сильные конкурентные позиции на мировом рынке. При этом, «выделяют четыре элемента послевоенной «японской модели» развития промышленности 1) небольшой по численности и качественный по составу управленческий аппарат, способный определить цели экономической политики и управлять экономикой; 2) политическая система, позволяющая управленческому аппарату эффективно выполнять свои функции (при том, что японское правительство не было совершенно автономным в промышленной политике); 3) ослабление конкуренции крупных производителей за инвестиции в средства труда и содействие их слиянию; 4) наличие органа государственной власти, например, Министерства международной торговли и промышленности (MITI), которое могло претворить в жизнь все принятые планы» [5].

Япония традиционно выступает лидером мирового рынка по производству и экспорту продукции легкой промышленности. Легкая промышленность в структуре ВВП Японии занимает не самую высокую позицию, однако японские продукции легкой

промышленности по качеству и соответствия мировым тенденциям моды не уступают европейским аналогам.

Таблица 2

Опыт Турции по формированию и эффективной реализации потенциала легкой промышленности

ПРИНЯТЫЕ МЕРЫ	ЭФФЕКТ
Признание стратегической отраслью развития национальной экономики	Разработка и осуществление продуманных правительственных стратегий, своевременное и четкое выполнение государственных программ развития отрасли, способствующие координировать усилия органов государственной власти, регионов в поиске и эффективного использования экономического потенциала отрасли. При этом, с учетом тенденции развития конъюнктуры мирового и состоянии внутреннего рынка целевые ориентиры национальной стратегии развития отрасли периодически станут предметом пересмотра.
Обеспечение активного взаимодействия бизнеса и государства	Широкое использование концепции государственно-частного партнерства, способствующие реализации крупных проектов инфраструктурного назначения, направленных на эффективное использование имеющегося потенциала, распределение инвестиционного риска при освоение природных ресурсов для сырьевого производства и др.
Государственная поддержка кластеризации отрасли	Создание замкнутого отраслевого цикла от получения сырья до создания готовой продукции с высокой добавленной стоимостью, налаженные связи между звеньями отраслевой цепочки, кооперация бизнеса, повышение конкурентоспособности национальных компаний. Помимо всего прочего кластеризация отрасли способствовала эффективному использованию инновационного потенциала легкой промышленности.
Стимулирование экспорта готовой продукции	Существенное наращивание экспортного потенциала отрасли, выход на мировые, в т.ч., европейского рынка, решение проблем нехватки инвестиционных вложений, улучшение качества продукции, освоение опыта позиционирования на внешнем рынке, повышение квалификации кадров и др. Одной из важнейших достижений турецких производителей одежды стало достижение параметров европейского стандарта.
Вовлечение в сельскохозяйственный оборот засушливых земель за счет строительства плотин	Рост объемов сельскохозяйственных культур, диверсификации производства хлопка-сырца, что способствовало снижению уровня зависимости от иностранных поставщиков первичного сырья. Помимо прочего эти мероприятия дали существенный импульс расширению занятости населения и активизации инвестиционных процессов в отрасли.
Применение принципов «зеленой экономики»	Развитие экологического сельского хозяйства, как платформы для стабильного функционирования легкой промышленности, сохранение внутреннего потенциала по обеспечению сырья для предприятий легкой промышленности, широкое внедрение зеленой технологии в производстве, повышение бренда турецких компаний на мировом рынке. Эти меры в основном

	направлены на сохранение природного потенциала территорий.
Реализация специальных программ свободного развития среднего и малого предпринимательства	Динамичное развитие малого и среднего предпринимательства в сфере легкой промышленности, эффективное использование интеграционного потенциала региональной экономики, придание гибкости предприятиям легкой промышленности и др.

Главным уроком японского опыта по развитию промышленного сектора, в т.ч., легкой промышленности, заключается в эффективном использовании инновационного потенциала предприятий. Инновационные продукты являются традиционно рыночной нишей японских компаний. Вместе с тем страна подошла к горизонтам высокотехнологичной инновационной экономики именно на базе оптимального использования региональной политики по кластеризации промышленного сектора, установлении прочных связей между территориальными производителями по рыночным принципам специализации, взаимодействию малых и крупных компаний, а также интеграции науки и бизнеса, а также, что немаловажно районирование (три крупные промышленные районы: Токио-Иокогамский промышленный район; Нагойский промышленный район; Осакаско-Кобский промышленный район).

Существенным преимуществом японских компаний является их ориентированность на изучение и прогнозирование спроса потребителей посредством проведения маркетинговых исследований на рынках стран, отличающихся платежеспособностью проживающих там населения.

Анализ промышленной политики европейских стран показал, что в настоящее время в старом свете упор делается в основном на смарт-промышленности. Европейские страны исчерпали способность выстоять свои конкурентные позиции на базе традиционных способов и инструментов формирования и эффективной реализации промышленного потенциала регионов. Более дешевая рабочая сила и доступность энергоресурсов дают дополнительные преимущества азиатским странам (в первую очередь Китаю и Турции). Это и вынудило европейских стратегов искать пути расширения смарт промышленности.

Смарт-промышленности или умное производство (англ. Smart Manufacturing) - «комплекс смарт заводов, объединённых через глобальные компьютерные сети с исследователями и разработчиками, поставщиками, дистрибьюторами, конечными потребителями и др.» В свою очередь, сам смарт завод представляет собой гибкое киберфизическое производство, обеспечивающее точную настройку на потребителя и основанное на использовании больших данных» [9]. Добавим, что смарт-промышленность часто отождествляется или рассматривается как результат цифровизации экономики. Легкая промышленность отличается широким использованием цифровых технологий, поэтому неудивительно, что инициаторы идей смарт-промышленности в качестве пилотной платформы реализации своих проектов выбрали именно эту сферу.

Внедрение новейших технологий производства в легкой промышленности на базе принципов смарт-промышленности позволяет европейским странам сохранить лидирующее место в этой сфере по показателям качества продукции. По-прежнему итальянская обувь, французская одежда, немецкая шерсть и мех не имеют своих аналогов во всем мире.

Реализация принципов смарт-промышленности на практике развития легкой промышленности в развивающихся странах лежит в основу стратегических ориентиров достижения параметров конкурентоспособности на внешнем рынке, но отнюдь не сиюминутной задачей. Это долгий процесс структурирования региональной промышленной политики, отдельные направления которого (например, подготовка

квалифицированных кадров) можно взять в план модернизации промышленной системы региона.

Российская Федерация является крупным производителем и экспортером продукции легкой промышленности. При этом, более 80 % продукции легкой промышленности в России приходится на текстильные и швейные производства.

При этом, в 2015 г. в Российской Федерации принята «Концепция развития легкой промышленности» на период до 2025 г. Главные цели этой концепции сформулированы следующим образом [7]: 1) увеличение объемов производства легкой промышленности и доли производимой сектором продукции в составе ВВП с 0,9% до 1,5% за счет применения политики импортозамещения, развития внутреннего спроса и реализации экспортного потенциала; 2) обеспечение стратегически значимых отраслей отечественной высокотехнологичной текстильной продукцией; 3) сохранение и поддержку занятости в отрасли путем создания рабочих мест с высокой производительностью труда и частичного перемещения рабочей силы из низкопроизводительных сегментов.

Главной отличительной чертой развития легкой промышленности Российской Федерации выступает всемерная государственная поддержка. В этом смысле можно сказать, что в России эффективно используется институциональный потенциал развития отрасли. Правительство старается поддержать малое и среднее предпринимательства в сфере легкой промышленности с учетом предоставления налоговых и таможенных льгот, банковское кредитование, инфраструктурной поддержки и т.д. При этом, «В «Стратегии развития легкой промышленности России на период до 2025 года» уделено особое внимание защитным мерам государственного регулирования внутреннего рынка от незаконного оборота товаров, проблемам импортозамещения, технического перевооружения предприятий, а также развития отрасли в целом» [2].

В России проблемы эффективного использования экспортного потенциала предприятий легкой промышленности решается через реализацию политики импортозамещения. По этому направлению ведется серьезные работы через госзаказ на одежду, обувь и др. предметов, необходимых армейским дивизиям, школам и др. воспитательным учреждениям. Особо следует отметить меры протекционизма по продукциям, поставляющим из внешнего рынка, существенно способствующие более эффективному использовать экономический потенциал российских компаний.

Интересным представляется и опыт Узбекистана, имеющегося большой сырьевой потенциал развития легкой промышленности, особенно, текстильной и швейной. Узбекистан является крупным экспортером хлопка-сырца на мировом рынке. Узбекистан в последние годы сделал твердые шаги на пути развития производственной цепочки от выращивания сельхозкультур (хлопка-сырца) до переработки и производства готовой продукции внутри страны. Ключом позитивных успехов в стране послужили ширококомасштабные инвестиции и государственная поддержка отрасли.

Легкая промышленность Узбекистана сегодня представлено более 7000 предприятий разной формы и функционального назначения. Всемирно известный бренд Узбекистана UZTEX GROUP в средней Азии не имеет своего аналога ни по размеру, ни по качеству производимой продукции. UZTEX GROUP, выступая в качестве полноценного кластера, осуществляет полный цикл производства продукции текстильной промышленности внутри Узбекистана. Следует отметить, что Узбекистан с 2010 г. реализует политику кластеризации отраслей промышленности.

Узбекистан последовательно приравнивает стандарты производимой продукции отраслей легкой промышленности к европейским. Например, вышеупомянутое предприятие UZTEX GROUP располагает «лабораторно-испытательным оборудованием ведущих европейских производителей. Пряжа тестируется и испытывается на разрывные нагрузки на современном оборудовании фирмы USTER (Швейцария). При производстве и окрашивании полотна применяются самые современные испытательные технологии,

позволяющие проводить тесты на цветоустойчивость при 50-кратной нагрузке, включающей стирку и глажку, а также испытывать продукцию на устойчивость к ультрафиолетовому излучению и износу. Несомненное качество пряжи подтверждено международными сертификатами USTERIZED, Oeko-Tex standard 100, ISO 9001:2008 (Швейцария)» [6].

Правительство Узбекистана всячески способствует наращиванию экспортного потенциала узбекских предприятий, специализированных на производстве продукции легкой промышленности. Так, «В целях повышения экспортного потенциала легкой промышленности, маркетинговой поддержки производителей текстильной и швейно-трикотажной отраслей, продвижения отечественной текстильной продукции на внешние рынки Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 13.08.2007г. № 171 при ГАК «Узбекенгилсаноат» создано Агентство по рекламе и маркетингу текстильной продукции» [8]. Примечательно, что «... в структуре АК «Узбекенгилсаноат» создана специализированная внешнеторговая организация ООО «Узтекстильэкспорт», которая будет создавать торговые дома за рубежом и продвигать продукцию легкой промышленности Узбекистана на выставках, а также содействовать текстильщикам в организации импорта необходимых комплектующих, оборудования, сырья и материалов» [8].

Отдельно следует отметить о целенаправленной политики Узбекистана в области территориального развития, которая, несомненно имеет большое значение для эффективного использования потенциала легкой промышленности в регионах страны.

Исследование зарубежного опыта позволило выделить следующие основные тенденции развития подходов и инструментов формирования и эффективной реализации экономического потенциала предприятий легкой промышленности на уровне регионов:

- организационный подход, связанный с развитием процессов кластеризации отрасли, обеспечением взаимодействия науки, образования и бизнеса, специализацией и концентрацией производства с учетом оптимизации размещения хозяйствующих субъектов и др.;

- институциональный подход, связанный с формированием благоприятной институциональной среды эффективного использования экономического потенциала отрасли.

- смешанный подход, связанный с стимулированием эффективного использования экспортного потенциала предприятий легкой промышленности на базе оптимального сочетания инструментов государственного регулирования.

Безусловно, использование зарубежного опыта при реализации стратегических программ развития легкой промышленности в регионах Республики Таджикистан имеет большое значение. Особый интерес представляет опыт Турции, где несмотря на ограниченность местного сырья достигнуты высокие результаты по показателям эффективного использования экспортного потенциала отрасли. Изучение опыта Турции и других стран в части стимулирования экспортной деятельности с учетом специфических особенностей развития легкой промышленности регионов Таджикистана может способствовать разработке и реализации эффективней стратегии развития отрасли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аймен А.Т. и др. Опыт зарубежных стран в развитии легкой промышленности//Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. – Иваново, 2020. - № 2 (386). - С.57-59.
2. Зыков Д.А. и др. Государственная поддержка текстильной промышленности в Российской Федерации (на примере Ивановской области): современное состояние и

- перспективы развития // Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. – Иваново, 2018. - № 6 (378). - С.28.
3. Карасев П.А. Зарубежный опыт инновационного развития легкой промышленности - секреты успеха в глобальной конкуренции // Транспортное дело России. - М., 2011. - № 11. С.144.
4. Легкая промышленность мира. Электронный ресурс: <https://geographyofrussia.com/legkaya-promyshlennost-mira/>.
5. Мантуров Д. В. Подходы к реализации и инструменты промышленной политики в зарубежных странах: возможен ли трансфер опыта // Известия СПбГЭУ. 2018. №4 (112). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-realizatsii-i-instrumenty-promyshlennoy-politiki-v-zarubezhnyh-stranah-vozmozhen-li-transfer-opyta>.
6. Развитие легкой промышленности в Узбекистане. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://e-cis.info/news/567/87294/>.
7. Стратегия развития легкой промышленности в Российской Федерации на период до 2025 года // Министерство промышленности и торговли Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://minpromtorg.gov.ru/docs/#!strategiya_razvitiya_legkoy_promyshlennosti_rossii_na_period_do_2025_goda.
8. Турсунов Б.О. Стратегия развития легкой промышленности Республики Узбекистан // Вестник Института экономики Российской академии наук. 2017. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategiya-razvitiya-legkoy-promyshlennosti-respubliki-uzbekistan>.
9. Череватский Д.Ю. Смарт промышленность в разных ракурсах // Экономика промышленности. - Киев, 2017. - № 3 (79). - С.146.

УДК 332.526

Джабборов А.Дж., Марупова Н.Ш., Саидова М.Х.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассмотрены теоретические основы совершенствования социально-трудовых отношений в условиях рыночных отношений. Особое место уделено рассмотрению социальных программ, изучены основные объекты социально-экономической программы. Рассмотрены основные механизмы социальной политики, и даны рекомендации по совершенствованию социально-трудовых отношений в современных условиях.

Ключевые слова: методические основы, совершенствования, социально-трудовые отношения, рыночная экономика, механизмы, социальные программы, рыночные отношения

Чабборов А.Ч., Марупова Н.Ш., Саидова М.Х.

АСОСҲОИ МЕТОДИИ БЕҲТАР НАМУДАНИ МУНОСИБАТҲОИ ИҚТИМОИЮ МЕҲНАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРӢ

Дар мақола асосҳои назариявии такмили муносибатҳои иқтимоӣ ва меҳнатӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ баррасӣ карда мешаванд. Ба дида баромадани барномаҳои

ичтимоӣ диққати махсус дода, объектҳои асосии ин барномаҳо омӯхта шудааст. Механизмҳои асосии сиёсати иҷтимоӣ баррасӣ шуда, барои беҳтар кардани муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ дар шароити муосир тавсияҳо пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: асосҳои методологӣ, такмил, муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, иқтисоди бозорӣ, механизмҳо, барномаҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои бозорӣ

Jabborov A.J., Marupova N.Sh., Saidova M.Kh.

METHODOLOGICAL BASES FOR IMPROVING SOCIAL AND LABOR RELATIONS IN THE CONDITIONS OF MARKET RELATIONS

The article considers the theoretical foundations for improving social and labor relations in the conditions of market relations. A special place is given to the consideration of social programs; the main objects of the socio-economic program are studied. The main mechanisms of social policy are considered, and recommendations are given for improving social and labor relations in modern conditions.

Keywords: methodological foundations, improvements, social and labor relations, market economy, mechanisms, social programs, market relations

В современных условиях развития экономики Республики Таджикистан основной задачей местных органов государственной власти и местного самоуправления является разработка мероприятий по повышению уровня жизни людей и качества жизни, а также обеспечении их социальной защиты.

На наш взгляд, во всех сферах деятельности социальное планирование приобретает все большее значение в контексте возрождения долгосрочного стратегического планирования. Подчеркивая, «невмешательство в естественный ход развития неизбежно ведет к революционной ситуации, конфликту, бунт и мятежу» [2]. Современные жизнеспособные структуры постепенно разрабатываются и развиваются, заменяя старые, устаревшие социальные формы стихийного разрушения.

В настоящее время для решения многих проблем, государственные власти используют инструменты социального программирования, в том числе повышения уровня информированности населения по некоторым актуальным социальным вопросам: профилактика и лечение социальных заболеваний, доверие к социальным сферам, правоохранительным органам и т. д. Социальные программы стали очень распространенным явлением в современной практике для решения управленческих задач. Качества социальных программ, позволяет определить, таких как концептуализм, целевая устремленность на улучшение социальных потребностей, установлении социальных норм общественного развития, социальных стандартов экономического развития, выражений с использованием качественных и количественных показателей, видовой разнообразия и структурной гибкости, как универсальный инструмент для политической и управленческой деятельности [4].

Другими словами, социальные программы являются целенаправленными, научно-обоснованными документом, где планируется решать насущные проблемы на всех уровнях социальных организаций с помощью своих конкретных целей, программных целей и задач, средств, а также методов [6].

Программа часто используется для разработки долгосрочных проектов социального и экономического развития на всех уровнях, в целях установления социальных приоритетных направлений в деятельности различных отраслей, а также гражданского общества. Кроме этого для удовлетворения растущих потребностей общества данная программа используется для внедрения и реализации новых социальных институтов.

Целью социальной программирования считается разработка и реализация исследовательских и инновационных проектов для решения наиболее актуальных вопросов социального развития. Продукт социального программирования - процесс предоставления субъекта и объектов, целей и задач, ожидаемых результатов, показателей, используемых для измерения этих результатов, а также объема, временного интервала и этапа реализации предлагаемых изменений.

В этом случае субъектом программирования является организация или региональная образование, заинтересованная в разработке прозрачной программы действий для реализации приоритетов социального развития и преодоления проблемных ситуаций.

Социальные программы также следует отличать от инновационных проектов, которые в первую очередь предназначены для привлечения инвестиций.

Чтобы углубить анализ основных характеристик социальных программ, следует обратить внимание на первый компонент этого дефиниции, и его толкование далеко не ясно. В связи с этим М. Вебер подчеркивает, что само толкование общества может быть чрезвычайно широким, таким же, как и широкая публика, более или менее узким, относящимся только к особой области общества, и эта область имеет разные границы и набор компонентов в разных определениях. «Концепция социального, – постулировал М. Вебер, – носит абсолютно особый, специфически окрашенный, хотя в большинстве случаев и достаточно определенный характер» [1]. На самом деле его универсальность - это его неопределенность. Это положение конкретных подробностей М. Вебера об обществе все еще актуальны на сегодняшний день. В данном контексте анализа, представляет собой уровень социальных программ, которые могут быть разными. Кроме того, в официальном административном тексте основное внимание на сегодняшний день обращаются к государственным программам. Государственные программы включают в себя общегосударственные и ведомственные целевые программы, а также отдельные мероприятия местных органов государственной власти. Определение термина социальной программы в науке дано К. И. Микульскому [5], которое обратило внимание на анализ социальных программ.

1. Объектов социальной программы можно разделить на следующие категории, рисунок 1.

Рисунок 1 - Основные объекты социально-экономической программы

Согласно механизму реализации программ, они подразделяются на индивидуальные и конкурсные, которые зависят от времени реализации: краткосрочные до 3 лет, среднесрочные от 3 до 5 лет и долгосрочные от 5 лет и более.

Если нисходящие программы планируются, формируются и контролируются вне какого-либо сообщества людей, например, органами государственной власти, международными организациями или специалистами, то восходящие программы разрабатываются и контролируются в основном членами местного сообщества. Основное управление принадлежат тем, кто в них больше всего нуждается и извлекает из них максимальную выгоду и наибольшую помощь. Одним словом, это незначительные местные программы, организованные их потребителями. В нисходящих программах жителей просят участвовать в соответствии с вышеуказанным решением, в программах, восходящих социальное участие означает нечто иное. Для разработки программ могут нанимать экспертов, которые обладают некоторыми знаниями в соответствующих им областях, и могут организовывать людей, чтобы помочь им на начальных этапах социальных проектов. Однако ключевые вопросы разрабатываемых программ и выбор основных видов деятельности зависят от них.

Преимущества нисходящих программ включает более быструю, простую и технологически продвинутую разработку, мониторинг и оценку. Но иногда такие программы терпят неудачу, потому, что у них нет популярных, узнаваемых и авторитетных среди руководства в получателе, но есть понимание реальной проблемы. При этом люди следуют инструкциям и рассматривают разные предложения и постоянно думают: «Почему?». Преимущество восходящих программ заключается в его большей гибкости и адаптируемости к потребностям получателя. Такие программы разрабатываются людьми, которым они служат, децентрализуя и перераспределяя власть.

Резюмируя вышеприведенное содержание о разнообразии типов программ, подчеркиваем, что социальные программы предназначены для решения социальных проблем, которые, в свою очередь, разнообразны. Разделение вышеупомянутой программы анализа содержит традиционные важные элементы и не исключает пересечения и комбинации различных типов программ. Это связано с тем, что многие программы по своей сути является смешанным.

Выделяя все виды социальных программ, они обычно полагаются на внутренние ресурсы для достижения своих заявленных целей. Действующие виды программ социальной защиты населения Республики Таджикистан представлены в приложении 2.

В процессе формулирования и реализации социальной политики проблема социальных приоритетов, то есть общества, социальной задачей считается самой неотложной на этапе его развития, и проблема, которую необходимо решить в первую очередь. В то же время необходимо поддерживать и развивать социальные отношения, высоко сочетающие интересы различных групп населения, общественных объединений и групп.

Наиболее актуальными проблемами, которые необходимо решить в первую очередь это социальные приоритеты, которые представляет собой социальные задачи, признаваемые обществом. Развитые страны, независимо от имеющихся политических и экономических систем, огласили о практически тождественных целях в сфере социальной политики:

- рост денежных доходов населения;
- совершенствование условий жизни и потребления населения;
- совершенствование пенсионного обеспечения;
- развитие социальных секторов;
- обеспечение доходов самых бедных групп населения и т. д.

Для применения обусловленных экономических и политических инструментов, существует различия в реализации заявленных социально-политических целей.

Социальные отношения является социальным статусом людей и их связь с социальным статусом других людей и сообществ, которые могут быть получены рядом способов:

1. Сотрудничество с целью решения спорных вопросов, поиска общих решений путем переговоров и заключения обязательных договоров;
2. Конкуренция. Необходимые действия для достижения оптимальных результатов;
3. Борьба. Основная часть социальной политики не может обеспечить нормальные условия жизни людей и не может быть помещена в рамки условий, исключающих конфликты между людьми и сообществами, необходимо бороться.

Благополучная реализация социально-политических целей призывает социальной устойчивости, т.е. способности реализовывать решения в соответствии с законом, без ущерба для самого общества и институтов, которые проверяют само общество.

Социальная интенсивность является одной из основной особенности социальных отношений, а также обострением и результатом роста социальных конфликтов.

Для поддержания социальной константности существует две основные модели: власть и экономика. Модель власть, основана для большинства населения, которые отказываются принимать решения, вынуждены принимать строгие меры для их реализации, используя правоохранительные органы, цензуру, закрытие оппозиционных публикаций, политических партий и т. д.

Следствием для сохранения устойчивой социальной модели является учет заинтересованностей отдельных групп и оценка вероятных результатов принятия социально-экономических решений для данных групп. Главная задача структуры власти состоит в том, чтобы предотвратить это, а степень нарушения интересов группы означает, что модель власти должна быть введена для обеспечения социальной стабильности в обществе.

Политика структуры социальной власти, сконцентрирована на сохранения социальной константности, основана на политике постоянного компромисса между интересами социальных групп. Развитые страны могут принимать законы для осуществления и перераспределения средств между экономическим процветанием и социально незащищенными социальными группами без нарушения социальной политики, признанной большинством членов общества.

Основой солидарности государства и иных обществ является компромисс. Интеллект участников социальных отношений пожертвовать в некоторой степени своих интересов на общее благо. Данная система представляет собой рост экономике, благосостояние всех граждан, социальную правильность, культурное и духовное развитие, поддержание демократических и человеческих ценностей, а также развитие прав и свободы. Государство берет на себя ответственность за создание гражданского общества и пытается разделить тяжесть этой ответственности с наёмными работниками, профсоюзами и общественными организациями. Наемные работники привержены соблюдению принципа абсолютной занятости, чтобы снизить требования профсоюзов к постоянному повышению заработной платы. Для того, чтобы обеспечить полную занятость, профсоюзы идут на различные уступки.

Исходным пунктом социальной политики это разработка социальной стратегии. Социальная стратегия применяет во внимание разные структуры общества, и целью которого является социальное развитие. Социальная стратегия уясняются как совмещение долгосрочных и среднесрочных целей развития общества.

Определение социально-политических целей зависит от макроэкономических показателей. Во-первых, воздействует на выбор моделей социальной политики, а вторых воздействует на государственные финансы, инфляцию и сбережения в иностранной валюте, в зависимости от осуществления выбранной модели.

Реализация социальной политики государством осуществляется через различные взаимосвязанные механизмы важно выделить такие механизмы социальной политики, которые представлено в рисунке 2:

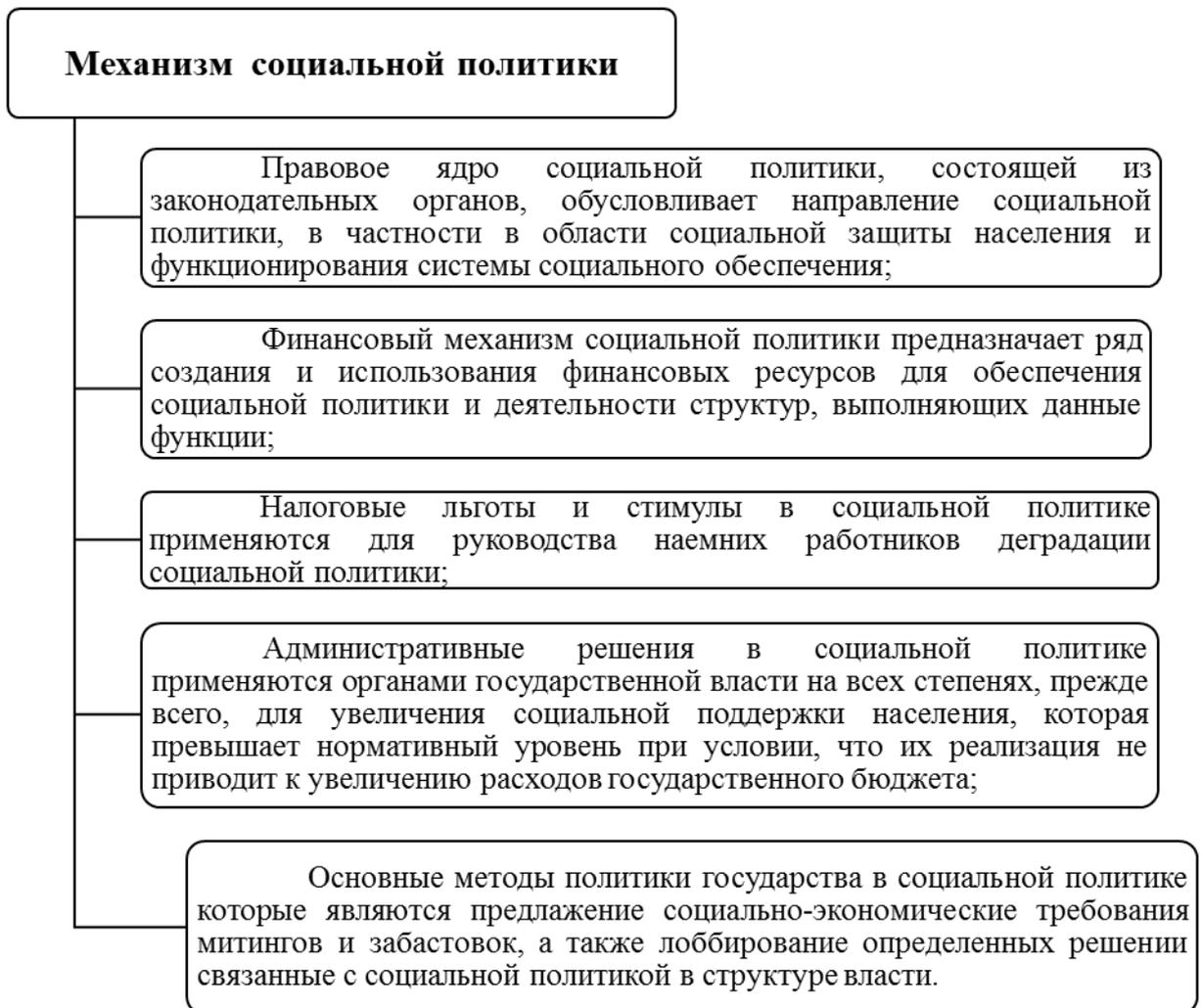

Рисунок 2 - Основные механизмы социальной политики

В этих условиях значительно возрастает роль государства. Поэтому важным считаем изучении опыта различных стран. В социальном рынке скандинавская модель предусматривает полную ответственность частного сектора и органы власти за развитие человеческих ресурсов для обеспечения системы социальной защиты. Следующей моделью является консервативный модель, который используется в Германии, Франции, Бельгии, Австрии и их внешнеторговая политика, а также представители, требующие государственных субсидий для внутренних инвестиций и совершенной занятости. В европейских странах имеется демократическо-политические институты, которые управляют и контролируют государство. В Республике Таджикистан нет таких институтов, упомянутые выше модели можно использовать только с осторожностью. Консерваторам необходимо создавать альтернативные институты и находить способы передачи ответственности за планирование программ иным организациям. Особенно в частном и государственном секторе необходимо институты развития и поддержки для общества.

В условиях развития социальной рыночной экономики социальная политика направлена для того чтобы воплотить социальные пожелания в экономические возможности. При этом корректировка рыночных механизмов проводится на основе

несправедливого распределения доходов и собственности, которое возможны в условиях рынка. Только учитывая потребности рабочей силы и важность социальной среды, можно решить эту проблему [3]. При этом особое внимание следует уделить формированию и использованию государственного бюджета.

Зарубежная практика разработала следующие способы результативной мобилизации и целесообразного использования финансовых ресурсов для удовлетворения имеющихся социальных потребностей:

- рационализация социальных бюджетов и рационализация социального законодательства, введение единых целевых интересов, а не существующих интересов, иногда перекрывающих друг друга, более строгое регулирование категорий людей, которые в них остро нуждаются, и строгая проверка их финансового положения;

- система социальной защиты переходит от принципа универсальности к принципу избирательности, а социальные выплаты все больше зависят от размера премий и опыта долгосрочного страхования;

- приватизация объектов социального сектора, роста социальных услуг, которые население полностью или частично оплачивает всем за счет госбюджета;

- развивать сеть некоммерческих организаций путем привлечения частного капитала и средств населения, а также оказывать дифференцированную поддержку государству в управлении некоммерческих организаций занимающими социальным предпринимательством;

- развивать корпоративные социальные услуги с точки зрения увеличения рабочего энтузиазма;

- сохранение общественного сектора в сфере образования, здравоохранения и культуры на основе бюджетного финансирования.

Переход к бюджетному финансированию в социальном секторе также поможет повысить экономическую эффективность. Чтобы наиболее разумно использовать государственные средства, необходимо как можно точнее определить их доходность, сравнить их с затратами и сравнить затраты и выгоды различных программных вариантов. Четкие процедуры оценки и измерения затрат и результатов могут помочь в принятии решений.

Эти показатели используются при совершенствовании социальной политики и разработки социальных программ, которые обеспечивают экономический рост во всех областях и сферах экономики.

По нашему мнению, именно экономические, политические и социальные системы общества и цели социального развития позволяют установить стандартную иерархию для обеспечения принятия соответствующих социальных программ. Для любого общества важна его социальная стабильность. Исходя из этого, система социальной защиты помогает поддерживать социальную стабильность вовремя и после осуществления социальных преобразований.

Особое место надо уделить совершенствованию накопительной системы пенсионного обеспечения в Республике Таджикистан.

Таким образом, можно сформулировать вывод о том, что предложенные рекомендации по уточнению теоретико-методических основ разработки социальных программ и проблемы социальной политики позволяют определить стратегические приоритеты и механизмы их реализации в условиях Таджикистана, ее городов и регионов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания // Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. С. 364–365.
2. Дарендорф Р.Г. Тропы из утопии / пер. с нем. -М.: Праксис, 2002. С. 359–400; Мертон Р.К. Социальная структура и аномия, // Социологические исследования, 1992. № 2–4.
3. Джабборов А.Дж. Предпосылки и экономические основы социальной защиты населения в условиях становления рыночных отношений (на примере Республике Таджикистан): дисс...докт. экон. наук: /08.00.05 / А.Дж.Джабборов - Душанбе, 2000. - С. 83-84.
4. Колунин В.М. Социальное программирование в управлении внешнеэкономической деятельностью региона: автореф. дис...канд. социол. наук. /22.00.08/ Колунин, Владимир Михайлович. Тюмень, 2009. – С. 29. URL: <http://www.dissertcat.com/content/sotsialnoe-programmirovanie-v-upravlenii-vneshneekonomicheskoi-deyatelnostyu-regiona>.
5. Микульский К.И. Социально-экономическая политика в социалистическом обществе. / К.И. Микульский - М.: Мысль, 1978. С. 193–194.
6. Тощенко Ж.Т. Социальное программирование // Тезаурус социологии: темат. словарь-справочник / под ред. Ж.Т. Тощенко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. -С. 418.

УДК 368(075.8)

Содиқов Р.Ҳ.

**НИШОНДИҲАНДАҶОИ МУТЛАҚ ВА НИСБИИ БАҲОДИҲИИ ХАВФИ
ХОҶАГИДОРИИ КОРХОНАИ САНОАТӢ**

Дар мақолаи мазкур қайд шудааст, ки хавфи хоҷагидорӣ ҷиҳати ҳоси ҳамаи самтҳои фаъолияти корхонаи саноатӣ буда, бинобар ин, ҳатман зарур аст, ки ин хавф ба инобат гирифта шуда, баҳогузорӣ карда шавад. Барои баҳодиҳии хавфи хоҷагидорӣ корхонаи саноатӣ нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбӣ истифода бурда мешаванд. Ҳангоми баҳодиҳии хавфи хоҷагидорӣ ба сифати иттилооти ибтидоӣ ҳисоботи муҳосибии корхонаи саноатӣ: тавозуни муҳосибӣ (шакли 1), ҳисобот дар бораи ғоида ва зарар (шакли 2) истифода мешавад. Муаллиф қайд кардааст, ки нишондиҳандаҳои мутлақи баҳодиҳии хавфи хоҷагидорӣ корхонаи саноатӣ нишондиҳандаҳои молиявиро дар бар мегирад, ки мавҷудият, ҷобачогузорӣ ва истифодаи захираҳои молиявиро инъикос карда, дар баробари ин, имкон медиҳанд хавфи оқибати натиҷаҳои фаъолияти корхонаи мазкур баҳогузорӣ карда шавад. Тавассути нишондиҳандаҳои мутлақ баҳодиҳии намудҳои зерини хавфи хоҷагидорӣ корхонаи саноатӣ гузаронида мешавад: хавфҳои сохти дороӣҳо ва уҳдадорӣҳо; хавфҳои аз байн рафтани пардохтпазирӣ, устувории молиявӣ ва мустақилият; хавфҳои оқибати паст шудани фаъолияти соҳибкорӣ ва даромаднокии корхона. Муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки нишондиҳандаҳои молиявӣ мутлақ имкон медиҳанд хавфҳои натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ корхонаи саноатӣ баҳогузорӣ карда шаванд, аммо ҳулосаи дурусту бозғимод аз бисёр ҷиҳат аз сифати баҳисобгирӣ дар корхона вобаста мебошад. Қайд гардидааст, ки баҳодиҳии хавфи хоҷагидорӣ дар заминаи нишондиҳандаҳои нисбӣ дар асоси истифодаи нишондиҳандаҳои молиявӣ дар намуди коэффитсиентҳои зерин амалӣ карда мешавад: бозоргирӣ, пардохтпазирӣ, сохти сармоя, фаъолияти соҳибкорӣ ва даромаднокии корхона. Муаллиф моҳият ва аҳамияти ин коэффитсиентҳоро шарҳ додааст.

Калидвожаҳо: корхонаи саноатӣ, хавфи хочагидорӣ, нишондихандаҳои мутлак, нишондихандаҳои нисбӣ, дороиҳо, уҳдадориҳо, пардохтпазирӣ, устувории молиявӣ, бозоргирӣ, даромадноқӣ.

Содиков Р.Х.

АБСОЛЮТНЫЕ И ОТНОСИТЕЛЬНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ ХОЗЯЙСТВЕННОГО РИСКА ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В данной статье отмечается, что хозяйственный риск является характерной чертой всех аспектов деятельности промышленного предприятия и, следовательно, обязательно необходимо учитывать и оценивать этот риск. Для оценки хозяйственного риска промышленного предприятия применяются абсолютные и относительные показатели. В качестве исходной информации при оценке хозяйственного риска используется бухгалтерская отчетность промышленного предприятия: бухгалтерский баланс (форма 1), отчет о прибылях и убытках (форма 2). Автор подчеркивает, что абсолютные показатели оценки хозяйственного риска промышленного предприятия включают финансовые показатели, которые отражают наличие, размещение и использование финансовых ресурсов и тем самым дают возможность оценить риск последствий результатов деятельности данного предприятия. Посредством абсолютных показателей проводится оценка следующих видов хозяйственного риска промышленного предприятия: риски структуры активов и пассивов; риски потери платежеспособности, финансовой устойчивости и независимости; риски последствий снижения деловой активности и рентабельности предприятия. Автором сделан вывод, что абсолютные финансовые показатели дают возможность оценить риски результатов финансово-хозяйственной деятельности промышленного предприятия, однако достоверность выводов в значительной степени зависит от качества учета на предприятии. Отмечается, что оценка хозяйственного риска на базе относительных показателей осуществляется на основе использования финансовых показателей в виде следующих коэффициентов: ликвидность, платежеспособность, структура капитала, деловая активность, рентабельность предприятия. Автором раскрыта сущность и значение этих коэффициентов.

Ключевые слова: промышленное предприятие, хозяйственный риск, абсолютные показатели, относительные показатели, активы, пассивы, платежеспособность, финансовая устойчивость, ликвидность, рентабельность.

Sodikov R.H.

ABSOLUTE AND RELATIVE FACTOR OF THE ESTIMATION OF THE ECONOMIC RISK OF THE INDUSTRIAL ENTERPRISE

In given article is noted that economic risk is a typical devil all aspect to activity of the industrial enterprise and, consequently, without fall necessary to take into account and value this risk. For estimation of the economic risk of the industrial enterprise are used absolute and relative factors. As source information at estimation of the economic risk is used accounting reporting of the industrial enterprise: accounting balance (the form 1), profit and loss statement (the form 2). The Author emphasizes that absolute factors of the estimation of the economic risk of the industrial enterprise include the financial factors, which reflect presence, accommodation and use financial resource and hereunder enable to value the risk a consequence result to activity given enterprises. By means of absolute factors is conducted estimation following type economic risk of the industrial enterprise: risks of the structure asset and liability; the risks of the loss to solvency, financial stability and independence; the risks consequence reductions to business activity and

profitability of the enterprise. The Author is made conclusion that absolute financial factors enable to value the risks a result to financial and economic activity of the industrial enterprise, however validity conclusion to a considerable extent depends on quality of the account on enterprise. It is noted that estimation of the economic risk on the basis of the relative factors is realized on base of the use the financial factors in the manner of the following factor: liquidity, solvency, structure of the capital, business activity, profitability of the enterprise. The Author is revealed essence and importance these factor.

Keywords: industrial enterprise, economic risk, absolute factors, relative factors, assets, liabilities, solvency, financial stability, liquidity, profitability.

Среда функционирования промышленных предприятий в условиях рыночных отношений характеризуется наличием высокого уровня неопределенности и риска. Деятельность этих предприятий в условиях неопределенности и риска сопряжена с множеством критических ситуаций. Среди различных видов риска в деятельности промышленных предприятий особое место занимает хозяйственный риск. Хозяйственный риск имеет объективный характер и проявляется либо в негативных либо в позитивных последствиях как снижение уровня результативности экономической деятельности, недополучения ожидаемой прибыли, получения дополнительного дохода и т.д.

Хозяйственный риск является неотъемлемой частью экономических отношений хозяйственного механизма, который построен в соответствии с принципами рынка, то есть он является характерной чертой всех аспектов деятельности промышленного предприятия: производственного, сбытового, финансового, организационно-управленческого, хотя и имеют в каждом конкретном случае свою специфику. Риски, обязательно необходимо учитывать и оценивать, не только тогда, когда решение уже принято, но и заблаговременно, поскольку в этом случае имеем широкую возможность выбора альтернатив.

Р.К. Раджабов в своей работе «Финансовый менеджмент» дает такое определение риска: «Риск - это вероятность возникновения убытков или недополучения доходов по сравнению с прогнозируемым вариантом» [6, с.41]. На наш взгляд, риск как экономическая категория определяется, с одной стороны, как угроза будущих потерь в виде дополнительных расходов или получить более низкие доходы, а с другой, как опасность возможной и вероятностного недополучения доходов или потери ресурсов по сравнению с плановыми показателями деятельности.

Успешное управление промышленных предприятий ориентировано на управление инновациями, любое изменение также вносит риск в деятельность организации. Недооценка значимости системы управления рисками на предприятии является одной из серьезнейших ошибок современного менеджера. Для недопущения таких ошибок необходимо уделять особое внимание вопросу анализа и оценки рисков.

Оценка рисков заключается в определении степени (величины) риска. Оценки рисков делятся на две группы: качественные и количественные. Качественный анализ носит описательный характер и по существу приводит аналитика к количественному анализу. Основная задача качественного анализа: выявление и идентификация всех возможных видов риска. Помимо этого, нужно описать и дать стоимостную оценку всех последствий предполагаемой реализации выявленных рисков. В ситуации нестабильной экономики качественный анализ является первым этапом анализа рисков и имеет своей целью: выявить факторы, все виды риска, дать стоимостную оценку. Количественный анализ риска базируется на определении численных величин отдельных рисков. Основу количественной оценки риска составляют теории вероятностей, математической статистики, теории исследования операций. Как правило, количественному анализу риска должен предшествовать качественный анализ, при этом должен быть проведен предварительный вариант расчета проекта.

Для оценки хозяйственного риска промышленного предприятия применяются абсолютные и относительные показатели.

Абсолютные показатели оценки хозяйственного риска. В условиях определенности группа показателей оценки хозяйственного риска включает финансовые показатели, которые отражают наличие, размещение и использование финансовых ресурсов и тем самым дают возможность оценить риск последствий результатов деятельности промышленного предприятия.

В качестве исходной информации при оценке хозяйственного риска используется бухгалтерская отчетность промышленного предприятия: бухгалтерский баланс (форма 1), отчет о прибылях и убытках (форма 2).

Выявленными видами хозяйственных рисков для принятия внешними и внутренними пользователями информации деловых решений являются [9, с.158]:

- риски структуры активов и пассивов;
- риски потери платежеспособности, финансовой устойчивости и независимости;
- риски последствий снижения деловой активности и рентабельности предприятия.

Коротко раскроем сущность этих рисков.

Оценка хозяйственного риска структуры активов по степени их ликвидности. Фактором хозяйственного риска является недостаточность или избыток средств по отдельным группам активов, а его последствиями - потери во времени и в первоначальной стоимости превращения активов в наличные денежные средства. Это может привести к ограничению возможностей предприятия по выполнению обязательств.

В зависимости от времени превращения в денежную форму активы промышленного предприятия подразделяются на четыре группы риска их ликвидности.

В первую *группу минимального риска* входят абсолютно ликвидные активы, такие как денежные средства и краткосрочные финансовые вложения.

В *группу с малым риском* входят быстрореализуемые активы, прежде всего дебиторская задолженность со сроком погашения менее 1 года. Предполагается, что эти активы могут быть преобразованы в денежные средства в достаточно короткий срок (до трех месяцев).

Средний риск по степени ликвидности имеют медленно реализуемые активы. В эту группу входят: запасы, налог на добавленную стоимость по приобретенным ценностям, дебиторская задолженность со сроком погашения более 1 года; прочие оборотные активы со сроком превращения в денежные активы до шести месяцев.

Высокий риск по степени ликвидности имеют внеоборотные активы, нематериальные активы, основные средства, долгосрочные финансовые вложения, прочие внеоборотные активы.

В качестве шкалы оценки риска неудовлетворительной структуры активов по степени их ликвидности целесообразно принять отклонение фактической структуры активов (структуры оборотных активов) от рекомендуемой.

Активы промышленного предприятия по степени их ликвидности подразделяются на следующие группы [1, с.112]:

- группа А1 - наиболее ликвидные активы (минимальный риск ликвидности);
- группа А2 - быстро реализуемые активы (малый риск ликвидности);
- группа А3 - медленно реализуемые активы(средний риск лик-видности);
- группа А4 - трудно реализуемые активы (высокий риск ликвидности).

Пассивы промышленного предприятия по степени срочности их оплаты подразделяются на следующие группы:

- группа П1 - наиболее срочные обязательства;
- группа П2 - краткосрочные пассивы;
- группа П3 - долгосрочные пассивы;
- группа П4 - постоянные или устойчивые пассивы.

Предлагаемую шкалу по оценке риска следует рассматривать как индикатор оценки негативных последствий риска.

Оценка риска потери платежеспособности. Платежеспособность предприятия характеризует его способность своевременно рассчитываться по своим финансовым обязательствам за счет достаточного наличия ликвидных активов. Оценка риска потери платежеспособности непосредственно связана с анализом ликвидности активов и баланса в целом. Фактором риска является нарушение ликвидности баланса, а его последствием - неспособность предприятия своевременно покрывать обязательства своими активами.

Риск потери предприятием платежеспособности характеризует его неспособность погасить в срок свои финансовые обязательства. Он оценивается с позиций краткосрочной перспективы на основе абсолютных и относительных финансовых показателей. Оценка данного вида риска может быть как приближенной, так и более детальной.

Исходной информацией для приближенной оценки риска потери платежеспособности служат данные бухгалтерского баланса (форма 1), а в качестве абсолютных финансовых показателей - средства по активам и обязательства по пассивам, сгруппированные по определенным признакам. Методика оценки потери платежеспособности включает следующие блоки [4, с.149]:

- подготовка исходных данных на основе предварительного агрегирования некоторых однородных по составу элементов балансовых статей;
- ранжирование активов по степени их ликвидности, т.е. по времени превращения в денежные средства на группы;
- ранжирование пассивов по степени срочности оплаты обязательств на группы;
- оценивание средств по активам и пассивам с использованием абсолютных показателей баланса;
- сопоставление приведенных средств по активу и пассиву и установление типа состояния ликвидности баланса;
- построение шкалы риска потери платежеспособности в зависимости от типа состояния ликвидности баланса (таблица 1).

Таблица 1. Шкалы риска потери платежеспособности в зависимости от типа состояния ликвидности баланса

Балансовые соотношения			
$A1 \geq П1; A2 \geq П2$ $A3 \geq П3; A4 \leq П4$	$A1 < П1; A2 \geq П2$ $A3 \geq П3; A4 \leq П4$	$A1 < П1; A2 < П2$ $A3 \geq П3; A4 \leq П4$	$A1 < П1; A2 < П2$ $A3 < П3; A4 \leq П4$
Тип состояния ликвидности баланса			
Абсолютная ликвидность	Нормальная ликвидность	Нарушенная ликвидность	Кризисное состояние
Шкала оценки риска потери платежеспособности			
Безрисковая зона	Зона допустимого риска	Зона критического риска	Зона катастрофического риска

Источник: [2, с.84]

В целом оценка риска потери платежеспособности на основе анализа абсолютных показателей и применения балансовых моделей является приближенной по той причине, что соответствие ликвидности активов и сроков погашения обязательств в пассивах взято условно. Более детальными являются анализ и оценка риска при помощи относительных финансовых коэффициентов платежеспособности.

Оценка риска потери финансовой устойчивости. Финансовая устойчивость характеризует стабильность финансового положения предприятия, обеспечиваемого высокой долей собственного капитала в общей сумме используемых финансовых средств. Тем самым финансовая устойчивость дает возможность оценить уровень риска деятельности предприятия с позиций сбалансированности или превышения доходов над расходами.

Одной из характеристик финансовой устойчивости является степень покрытия запасов и затрат определенными источниками финансирования. Фактор риска характеризует несоответствие между требуемой величиной оборотных активов и возможностями собственных и заемных средств по их формированию.

Риск потери промышленным предприятием финансовой устойчивости характеризует нарушение соответствия между возможностями источников финансирования и требуемыми материальными оборотными активами для ведения предпринимательской деятельности [11, с.210].

Последствия риска - превышение расходов над доходами, приводящее к финансовой неустойчивости.

Оценка риска осуществляется с позиций долгосрочной перспективы, и ее результаты должны ответить на вопрос: соответствует ли состояние активов и пассивов задачам финансово-хозяйственной деятельности предприятия?

Оценка риска потери предприятием финансовой устойчивости может осуществляться как на основе абсолютных, так и относительных финансовых показателей.

Абсолютные финансовые показатели характеризуют [13, с.128]:

- требуемые для деятельности материальные оборотные средства (запасы и затраты);
- возможности источников средств их формирования.

Методика оценки риска потери финансовой устойчивости с помощью абсолютных показателей включает следующие блоки:

1. Подготовка исходных данных. Исходной информацией для оценки риска служат данные бухгалтерского баланса (форма 1).
2. Определение суммарной величины требуемых запасов (ЗЗ);
3. Определение возможностей источников формирования требуемых запасов и затрат (СОС, СДИ, ОВИ) (таблица 2).

Таблица 2. Определение возможностей источников формирования требуемых запасов и затрат

Название строки или раздела	Раздел	Код строки
Внеоборотные активы	I	1100
Запасы и затраты (ЗЗ)	II	1210+1220
Капитал и резервы	III	1300
Собственные оборотные средства (СОС)		1300-1100
Долгосрочные обязательства	IV	1400
Собственные и долгосрочные заемные источники (СДИ)		1300+1400-1100
Заемные средства	V	1510
Общая величина основных источников (ОВИ)		1300+1400+1510-1100

Источник: [12, с.140]

4. Расчет показателей обеспеченности запасов и затрат источниками формирования ($\pm\Phi^C, \pm\Phi^{CD}, \pm\Phi^O$) (таблица 3).

Таблица 3. Показатели обеспеченности запасов и затрат источниками финансирования

1. Излишек (+) или недостаток (-) собственных оборотных средств для формирования запасов и затрат	1. Излишек (+) или недостаток (-) собственных и долгосрочных заемных источников для формирования запасов и затрат	1. Излишек (+) или недостаток (-) общей величины основных источников для формирования запасов и затрат
$\pm\Phi^C = \text{СОС} - \text{ЗЗ}$	$\pm\Phi^{CD} = \text{СДИ} - \text{ЗЗ}$	$\pm\Phi^O = \text{ОВИ} - \text{ЗЗ}$

Источник: [10, с.107]

5. Формирование трехкомпонентного вектора, характеризующего тип финансовой ситуации определяется по формуле:

$$\bar{S}(\Phi) = \{S(\pm\Phi^C); S(\pm\Phi^{CD}); S(\pm\Phi^O)\}, \quad (1)$$

где каждая компонента равна:

$$\bar{S}(\pm\Phi) = \begin{cases} 1, & \text{если } \Phi > 0; \\ 0, & \text{если } \Phi < 0. \end{cases}$$

7. Установление типа финансовой ситуации в зависимости от значений компонента вектора $\bar{S}(\Phi)$ и построение шкалы риска потери предприятием финансовой устойчивости (таблица 4).

Таблица 4. Шкалы риска потери платежеспособности в зависимости от типа состояния ликвидности баланса

Условия			
$\pm\Phi^C \geq 0; \pm\Phi^{CD} \geq 0;$ $\pm\Phi^O \geq 0;$ ($\bar{S} = \{1, 1, 1\}$)	$\pm\Phi^C < 0; \pm\Phi^{CD} \geq 0;$ $\pm\Phi^O \geq 0;$ ($\bar{S} = \{0, 1, 1\}$)	$\pm\Phi^C < 0; \pm\Phi^{CD} < 0;$ $\pm\Phi^O \geq 0;$ ($\bar{S} = \{0, 0, 1\}$)	$\pm\Phi^C < 0; \pm\Phi^{CD} < 0;$ $\pm\Phi^O < 0;$ ($\bar{S} = \{0, 0, 0\}$)
Тип финансового состояния			
Абсолютная устойчивость	Допустимая устойчивость	Неустойчивое финансовое положение	Кризисное финансовое состояние
Шкала оценки риска потери финансовой устойчивости			
Безрисковая зона	Зона допустимого риска	Зона критического риска	Зона катастрофического риска

Источник: [7, с.125]

Основными финансовыми решениями для выхода из зон критического и катастрофического рисков являются увеличение собственных оборотных средств и снижение текущих финансовых потребностей. Увеличение собственных оборотных средств достигается:

- увеличением долгосрочных заимствований, если долгосрочных кредитов в структуре пассивов относительно немного;

- наращиванием собственного капитала (увеличение уставного капитала, снижение дивидендов и увеличение нераспределенной прибыли и резервов, повышение рентабельности);

- уменьшением иммобилизационных средств во внеоборотных активах (но только не в ущерб производству) за счет реализации используемых товарно-материальных ценностей.

Для снижения текущих финансовых потребностей необходимо:

- уменьшить оборотные активы за счет обоснованного снижения уровня запасов;
- снизить дебиторскую задолженность и уменьшить удельный вес сомнительных клиентов;

- увеличить кредиторскую задолженность, удлинняя сроки расчетов с поставщиками крупных партий сырья, материалов.

Обеспечение низкого уровня риска потери предприятием финансовой устойчивости предполагает сочетание четырех благоприятных характеристик финансово-хозяйственного положения предприятия:

- высокой платежеспособности;
- высокой ликвидности баланса;
- высокой кредитоспособности;
- высокой рентабельности.

Абсолютные финансовые показатели дают возможность оценить риски результатов финансово-хозяйственной деятельности промышленного предприятия. Однако достоверность выводов в значительной степени зависит от качества учета на предприятии.

Относительные показатели оценки хозяйственного риска. Данный класс показателей достаточно обширен, и область их применения предполагает наличие информации о среде предпринимательства.

К оценке хозяйственного риска на базе относительных показателей можно подойти с помощью двух методов:

- непосредственно на основе специально разработанных конструкций показателей, ориентированных на последствия рискованного события;
- опосредованно на основе использования финансовых показателей в виде коэффициентов, характеризующих ликвидность (платежеспособность), структуру капитала, деловую активность и рентабельность предприятия [3, с.114].

Непосредственная оценка риска на основе относительных показателей. Среди данной группы показателей следует прежде всего отметить такие, как коэффициенты риска, шкалы коэффициентов риска, индекс рыночной эффективности бизнес-операции и др.

Коэффициент риска K_p . На практике в финансовом менеджменте для оценки «рискованности» отдельных операций часто используют упрощенные коэффициентные методы определения риска, например, с помощью коэффициента риска K_p :

$$K_p = \frac{Y}{C}, \quad (2)$$

где: Y - максимально возможная величина убытка от проводимой операции в ходе коммерческой или биржевой деятельности;

C - объем собственных финансовых ресурсов с учетом точно известных поступлений средств.

Коэффициент риска включает в свою конструкцию наиболее важные обобщенные характеристики, по которым однозначно можно сделать вывод о приемлемости последствий риска.

Шкала оценки риска имеет четыре градации: от минимального до недопустимого, в основе которой - значения показателя K_p (табл. 5).

Таблица 5. Шкала оценки риска

Оценка риска	Значение K_p
Минимальный риск	0...0,1
Допустимый риск	0,1...0,3
Высокий риск	0,3...0,6
Недопустимый риск	более 0,6

Источник: [8, с.74]

Коэффициент риска K_i . Уровень риска также можно оценить путем соотнесения ожидаемой прибыли и ожидаемого убытка при сравнении двух и более вариантов вложения средств:

$$K_i = \frac{\Pi_i}{Y_i}, \quad (3)$$

где: K_i - коэффициент риска i -го варианта;

Π_i - ожидаемая прибыль i -го варианта;

Y_i - ожидаемый убыток i -го варианта.

В данном случае K_i показывает, какой доход приходится на 1 сомони убытка, и выбирается вариант с K_{max} .

Комплексный коэффициент риска. Показатели риска в виде коэффициентов входят в состав и более сложных математических моделей. Например, при разработке экономико-математической модели оценки инвестиционного проекта ставка дисконта с учетом рискованной премии E_6 в зависимости от значений безрисковой ставки E_0 и величины коэффициента риска K_p определяется зависимостью

$$E_6 = \frac{E_0 + K_p}{1 - K_p}, \quad (4)$$

В качестве дисконта E_0 для финансовых инвестиций (покупка акций, векселей и других ценных бумаг) обычно принимают ставку центрального банка по депозитам или вложения в самые надежные государственные бумаги.

Опосредованная оценка риска на основе относительных показателей. Оценка риска потери платежеспособности. Данная оценка осуществляется на основе финансовых показателей в виде коэффициентов платежеспособности, составной частью которых являются коэффициенты ликвидности. Технология оценивания включает расчет фактических значений показателей и сравнение их с рекомендуемыми (нормативными). В ходе анализа данные показатели рассчитываются на начало и конец отчетного периода [5, с.110].

Каждый показатель характеризует отдельные фрагменты проявления риска потери предприятием платежеспособности. Общий показатель платежеспособности (ликвидности) рассчитывается по формуле:

$$L_1 = \frac{A_1 + 0,5A_2 + 0,3A_3}{\Pi_1 + 0,5\Pi_2 + 0,3\Pi_3}, \quad (5)$$

где: A_1, A_2, A_3 - активы; Π_1, Π_2, Π_3 - пассивы.

Общий показатель ликвидности должен удовлетворять требованию $L_1 \geq 1$. Чем больше величина данного показателя, тем надежнее партнер, меньше степень риска потери им платежеспособности из множества потенциально возможных партнеров для взаимодействия.

Коэффициент абсолютной ликвидности определяется как отношение наиболее ликвидных активов к текущим обязательствам рассчитывается по формуле:

$$L_2 = \frac{A_1}{\Pi_1 + \Pi_2}, \quad (6)$$

Коэффициент абсолютной ликвидности должен удовлетворять требованию $L_2 = 0,2 \dots 0,7$. Целесообразно анализировать этот показатель в динамике.

Основным фактором снижения степени риска потери платежеспособности и повышения уровня абсолютной ликвидности является своевременное и равномерное погашение покупателями дебиторской задолженности.

Коэффициент текущей ликвидности (коэффициент общей ликвидности или общий коэффициент покрытия) равен отношению текущих активов к краткосрочным обязательствам и рассчитывается по формуле:

$$L_4 = \frac{A_1 + A_2 + A_3}{\Pi_1 + \Pi_2}, \quad (7)$$

Для повышения значения показателя текущей ликвидности и снижения риска потери платежеспособности необходимо:

- пополнять реальный собственный капитал (собственные средства);
- обоснованно сдерживать рост внеоборотных активов;
- ограничивать рост дебиторской задолженности;
- увеличивать оборачиваемость собственных оборотных активов.

Коэффициент маневренности функционирующего капитала рассчитывается по формуле:

$$L_5 = \frac{A_3}{(A_1 + A_2 + A_3) - (\Pi_1 + \Pi_2)}, \quad (8)$$

Коэффициент маневренности функционирующего капитала показывает, какая часть функционирующего капитала обездвижена в производственных запасах и долгосрочной дебиторской задолженности. Уменьшение коэффициента маневренности функционирующего капитала в динамике является положительным фактом.

Доля оборотных средств в активах зависит от отраслевой принадлежности и рассчитывается по формуле:

$$L_6 = \frac{A_1 + A_2 + A_3}{B}, \quad (9)$$

Доля оборотных средств в активах должна удовлетворять требованию $L_6 \geq 0,5$.

Однако наличия только одних коэффициентов ликвидности для полной и достоверной оценки риска потери предприятием способности платить по обязательствам недостаточно.

Оценка риска потери финансовой устойчивости и независимости. Риск потери финансовой независимости дает возможность дополнительно оценить устойчивость предприятия в финансовом отношении.

Фактором риска является неудовлетворительная структура капитала, а его последствием - зависимость предприятия от заемных средств и незащищенности поставщиков, кредиторов и инвесторов.

Исходной информацией являются данные бухгалтерского баланса (форма 1), в частности, средства по активам и пассивам.

Коэффициент соотношения заемных и собственных средств (коэффициент задолженности) показывает, сколько заемных средств организации приходится на 1 сомони собственных средств и рассчитывается по формуле:

$$K_{зс} = \frac{З_с}{С_с} \quad (10)$$

где: $З_с$ - заемные средства; $С_с$ - собственные средства.

Данный показатель характеризует зависимость субъекта хозяйствования от внешних займов. Его нормативное значение выглядит следующим образом: $K_{зс} \leq 1,0 \dots 1,5$.

Чем выше значение показателя $K_{зс}$, тем рискованнее ситуация, которая может привести к банкротству предприятия. При этом финансовая зависимость от кредиторов растет, и потери финансовой независимости имеют тенденцию к росту. Необходимо иметь в виду, что величина этого показателя и степень риска зависят от [3, с.74]:

- оборачиваемости и спроса на продукцию;
- налаженности каналов снабжения и сбыта;
- уровня постоянных затрат в производстве продукции;
- доступа к дополнительным долговым источникам финансирования;
- стабильности хозяйственной деятельности предприятия.

При высоком значении показателя $K_{зс}$ возникают затруднения в получении новых кредитов. Поэтому данный показатель играет существенную роль при выборе источников финансирования.

Коэффициент обеспеченности собственными средствами финансирования характеризует, какая часть оборотных средств (активов) финансируется за счет собственных источников и рассчитывается по формуле:

$$K_{оос} = \frac{С_к - A_в}{A_о}, \quad (11)$$

где: $С_к$ - собственный капитал;

$A_в$ - внеоборотные активы;

$A_о$ - оборотные активы.

Рекомендуемое значение $K_{оос} = 0,5$. Если фактическое значение показателя меньше нижней границы ($K_{оос} < 0,1$), то структура баланса признается неудовлетворительной, а предприятие - неплатежеспособным. Данная рисковая ситуация является признаком риска банкротства предприятия. Если $K_{оос} > 0,5$, то это свидетельствует о снижении степени риска потери финансовой независимости от заемных источников при формировании своих оборотных активов, следовательно, уменьшаются и риски потерь собственников и держателей акций.

Коэффициент финансовой независимости (коэффициент автономии) характеризует удельный вес собственных средств в общей сумме источников финансирования и рассчитывается по формуле:

$$K_{\text{фн}} = \frac{C_{\text{к}}}{B}, \quad (12)$$

где: B - баланс предприятия.

Коэффициент финансовой независимости отражает соотношение интересов собственников предприятия и кредиторов и составляет $K_{\text{фн}}=0,3\dots 0,7$.

При оценивании риска потери финансовой независимости в процессе формирования материальных запасов от собственных и заемных источников два показателя - $K_{\text{осс}}$ и $K_{\text{фн}}$ рассматриваются совместно.

Коэффициент финансирования отражает, какая часть деятельности финансируется за счет собственных средств, а какая - за счет заемных, и рассчитывается по формуле:

$$K_{\text{ф}} = \frac{C_{\text{к}}}{Z_{\text{к}}} \quad (13)$$

где: $Z_{\text{к}}$ - заемный капитал. Рекомендуемое значение показателя $K_{\text{ф}}>0,7$.

Коэффициент финансовой устойчивости показывает, какая часть актива финансируется за счет устойчивых и долгосрочных источников и рассчитывается по формуле:

$$K_{\text{фy}} = \frac{C_{\text{к}} + \Pi_{\text{д}}}{B - Y}, \quad (14)$$

где: $\Pi_{\text{д}}$ - долгосрочные пассивы;

Y - убытки предприятия.

Рекомендуемое значение показателя $K_{\text{фy}}>0,6$.

В заключении можно отметить, что хозяйственный риск является характерной чертой всех аспектов деятельности промышленного предприятия и, следовательно, обязательно необходимо учитывать и оценивать этот риск. Для оценки хозяйственного риска промышленного предприятия применяются абсолютные и относительные показатели. Абсолютные показатели оценки хозяйственного риска промышленного предприятия включают финансовые показатели, которые отражают наличие, размещение и использование финансовых ресурсов и дают возможность оценить риски результатов финансово-хозяйственной деятельности промышленного предприятия, однако достоверность выводов в значительной степени зависит от качества учета на предприятии. Оценка хозяйственного риска на базе относительных показателей осуществляется на основе использования финансовых показателей в виде коэффициентов, характеризующих ликвидность, платежеспособность, структуру капитала, деловую активность и рентабельность предприятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гамза В.А. Рисковый спектр коммерческих организаций / В.А. Гамза, Ю.Ю. Екатеринославский. - М.: Экономика. - 2014. - 325.
2. Гранатуров В.М. Экономический риск, сущность, методы измерения, пути снижения: метод. пособие / В. М. Гранатуров. - М.: Дело и Сервис. - 2012. - 257 с.
3. Балдин К.В. Управление рисками: учеб. Пособие / К. В Балдин, С.Н. Воробьев. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2016. - 511 с.
4. Вишняков Я.Д. Общая теория рисков / Я.Д. Вишняков, Н.Н. Радаев. - 2-е изд., испр. - М.: Инфра-М. - 2015. - 368 с.
5. Маховикова Г.А. Анализ и оценка рисков в бизнесе: учеб. для академического бакалавриата / Г.А. Маховикова, Т.Г. Касьяненко. - М.: Юрайт. - 2016. - 464 с.
6. Раджабов Р.К. Финансовый менеджмент. - Душанбе: ТТУ. - 1998. - 87 с
7. Резниченко В.Ю. Управление рисками / В.Ю. Резниченко, И.В. Цыганкова. - М. : ММИЭИФП. - 2014. - 228 с.

8. Ступаков В.С. Риск-менеджмент: учеб. Пособие / В.С. Ступаков, Г.С. Токаренко. - М.: Финансы и статистика. - 2015. - 288 с.
9. Слободской А.Л. Риски в управлении персоналом: учеб. пособие/ А.Л. Слободской; под ред. В.К. Потемкина. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ. - 2016. - 355 с.
10. Тэпман Л.Н. Риски в экономике: учеб. пособие для вузов / под ред. проф. В. А. Швандара. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2015. - 380 с.
11. Цветкова Е.В. Риски в экономической деятельности: учеб. Пособие / Е.В. Цветкова, И.О. Арлюкова. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ. - 2015. - 412 с.
12. Чернова Г.В. Страхование и управление рисками / Г.В. Чернова. - М.: Юрайт, 2014. - 359 с.
13. Шапкин, А.С. Теория и моделирование рискованных ситуаций / А.С. Шапкин, В.А. Шапкин. - М.: Инфра-М. - 2016. - 480 с.

УДК 332.526

Чабборов А.Ч., Рахимов М.И., Султонов З.С.

ТАКМИЛДИҲИИ МЕХАНИЗМИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР МИНТАҚА

Дар мақола асосҳои такмилдиҳии механизми танзими давлатии шули аҳоли дар минтақа дида баоронида шудааст. Диққати асоси ба таҳлили вазъи муосир дода шудааст. Пешниҳодҳо дар қорҷубаи амалӣ шудани стратегияи давлатӣ пешниҳод карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: такмил, механизм, танзими давлатӣ, муносибатҳои иқтисодии шуғл, шуғли аҳоли, мнтақа

Джабборов А.Дж., Рахимов М.И., Султонов З.С.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ В РЕГИОНЕ

В статье рассматриваются основы совершенствования механизмов государственного регулирования занятости населения в регионе. Основное внимание уделяется анализу текущей ситуации. В рамках реализации государственной стратегии даны некоторые рекомендации.

Ключевые слова: оздоровление, механизм, государственное регулирование, экономические отношения занятости, занятость населения, регион.

Jabborov A.J., Rakhimov M.I., Sultonov Z.S.

IMPROVEMENT OF THE MECHANISMS OF STATE REGULATION OF EMPLOYMENT IN THE REGION

The article discusses the basics of improving the mechanisms of state regulation of employment in the region. The main attention is paid to the analysis of the current situation. As part of the implementation of the state strategy, some recommendations are given.

Key words: recovery, mechanism, state regulation, economic relations of employment, employment of the population, region.

Рушди муносибатҳои бозорӣ ва тезутундшавии проблемаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақа таҳияи назарияи илмии комплекси баҳодиҳии самаранокии иқтисодии танзими давлатии шуғли аҳолиро бо дарназардошти барзиёдии захираҳои меҳнатӣ, бекорӣ ва муҳочират, бадшавии сифати қобилияти корӣ ва шиддати он дар бозори меҳнати минтақа талаб мекунад. Нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии баҳодиҳии самаранокии захираҳои меҳнатӣ дар муҳити истифодаи усулҳои гуногуни танзими он (усулҳои маъмурию ҳуқуқӣ, институтсионалӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ), ки ба рушди иқтисодии кадрӣ ва беҳгардонии сатҳу сифати зиндагии аҳоли равона гардидаанд, баррасӣ карда мешаванд. Баҳодиҳии таъсири усулҳои танзими шуғли аҳоли ба нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии самаранокии иқтисодии кадрӣ неруи инсонӣ тавассути пардохти низоми андозаҳо барои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, тағйирёбии низоми муносибатҳои шуғли аҳоли ва ғайраҳо анҷом дода мешавад. Таҳқиқи ин масоил аз нуқтаи назари омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва демографӣ омили асосии таъмини фаъолияти самаранокии иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошад ва барои иқтисоди миллии кишвар аҳамияти калон дорад. Ба сифати қисмати асосии таркибии ба даст овардани мувозинати тақозо ва арзаӣ қувваи корӣ зарурати гузариш ба низоми танзими давлатӣ, омодагӣ ва бозомӯзии кадрҳо тибқи талаботи бахшҳои иқтисод ва бозори меҳнат асоснок карда шудааст. Чунин шакли баҳодиҳии захираҳои меҳнатӣ ва ҷойҳои корӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ имкон медиҳад, ки онҳо бо истифода аз маълумоти оид ба ҷойҳои кории озоди ишғолшуда, коэффитсиенти сарборӣ, сабабҳои истифодаи нопурраи ҷойҳои корӣ ба мувозинат оварда, идора карда шаванд.

Мо дар мақола мазмуни танзими давлатии шуғлро шарҳ додем, ки таҳти ин мафҳум маҷмӯи воситаҳои молиявӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ ва маъмурию давлатии идоракунии раванди истифодабарии захираҳои меҳнатӣ фаҳмида мешавад, ки мақсади ниҳоияш нигоҳдорӣ ва такрористеҳсоли иқтисодии захираҳои меҳнати фаъоли кишвар, сатҳу сифати зисти аҳоли, афзоиш додани тақозо ба қувваи корӣ ва коҳиш додани гаронӣ дар бозори меҳнат мебошад. Маҳз баррасии комплекси проблемаи шуғли аҳоли, инчунин маҷмӯи механизмҳои маъмурию ҳуқуқӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва институтсионалии рушди бозори меҳнат яке аз хусусиятҳои хоси минтақавӣ такмилдиҳии механизми танзими шуғли аҳоли мебошад. Самтҳои асосии он низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қонунҳои ҳастанд, ки идоракунии шуғли аҳоли ва усулҳои иҷтимоию иқтисодии танзимро муқаррар мекунад. Вазифаи татбиқи сиёсати босамари давлат тавассути барномаҳои мусоидат ба шуғли аҳоли ҳамчун қисми таркибии сиёсати иқтисодии кишвар танзими мақсадноку ҳамоҳанги бозори меҳнат, вусъат додани тақозо ба қувваи корӣ, таъмини мувозинати тақозо ва арзаӣ қувваи корӣ мебошад. Аммо бояд гуфт, ки давлати фишангҳои босамари танзими равандҳои муҳочирати беруниро, ки вазъи бозори меҳнатро суст мекунад, дар ихтиёр надорад. Зимнан муҳочирати меҳнатӣ барои Тоҷикистон яқсамта аст, ки ин вобастагии ҷумҳуриро аз сиёсати иқтисодии Федератсияи Россия ва вазъи иқтисодии он афзунтар мекунад. Бинобар ин ба самаранокии таъсиси ҷойҳои корӣ дар дохили кишвар диққати махсус додан зарур аст. Пеш аз гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ барои танзими шуғли аҳоли асосан усулҳои маъмурию истифода мебаранд. Ин усулҳо, чун қоида, ҳеҷ гуна ҷораҳои мушаххасро пешбинӣ намекунад, вале риояи қатъии меъёри санадҳои ҳуқуқии муқарраршударо дар назар доранд. Зимнан бояд гуфт, ки хароҷоти марбут ба иҷрои ҳар гуна ҷорабинӣ ба зиммаи корхона вогузор гардида, корхона онҳоро ба хароҷоти умумии истеҳсолии худ зам мекунад, яъне хароҷотро бевосита истеъмолгарӣ маҳсулот мепардозад. Ин самаранокии усулҳои маъмурию ҳуқуқии танзими шуғли аҳолиро хеле паст мекунад.

Ба ин усулҳо мониторинг, назорат, иҷозатдиҳӣ, ташҳиси лоиҳаҳои сармоягузорӣ, барномаҳои давлатӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки тавассути

онҳо бозори меҳнати минтакавӣ, шуғли аҳоли ва ташкили муносибатҳои меҳнатӣ ва соҳибкорӣ ва дигар санадҳои амалӣ карда мешаванд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи аввалиндараҷаи соҳаи шуғли аҳоли даст кашидан аз амалияи истифодабарии ғайри самараноки иқтисодии меҳнатӣ ва сохтори номуносиби бозори меҳнати аз Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ меросмонда ва боздоштани афзоиши беисти бекорӣ ва муҳочират мебошад. Дар ин ҳангом татбиқи пайгириҳои сиёсати минтақавии шуғл дар Тоҷикистон бояд раҳбарии ҷумҳуриро аз ҳолати бухрон таъмин карда, бозсозии сохтори хоҷагии минтақавиро бо истифодаи пурраи иқтисодии захиравӣ, аз ҷумла меҳнатӣ, ба манфиати аҳоли амалӣ намояд. Ин вазифаи хеле мушкилу дарозмуддат буда, зуд ҳал карда намешавад ва натиҷааш мустақиман ба суботи иҷтимоӣ иқтисодии тамоми ҷумҳурӣ вобаста аст. Давлат барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ идомҳоро амалӣ мекунад. Вале таҳқиқот нишон медиҳад, ки барномаҳои гуногуни рушд бо чунин нишондиҳандаи муҳим - «миқдори ҷойҳои кории ташкилбанд» алоқаманд карда нашудаанд. Бо ин сабаб робита дар байни таҳсилоти касбӣ ва талаботи бозори меҳнат вучуд надорад. Ба зами ин, талаботи бозори меҳнатро ҳоло муайян мебард кард. Сатҳи шарикӣ иҷтимоӣ дар кишвар хеле паст аст, ин хусусан дар ҷудои низомии таҳлили касбӣ аз талаботи кордеҳон зоҳир мешавад. Омилҳои муҳимтарини беҳтар кардани сатҳи таҳсилоти касбӣ ин ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилот бо кордеҳон - истифодабарони асосии хатмкардагонии муассисаҳои таҳсилоти касбӣ мебошад. Дар ҷамъбасти тамоми маълумоти овардашуда тавсияҳои зеро барои ҳалли проблемаҳои бозори меҳнат додан мумкин аст. Шартҳои муҳим, заминаи асосӣ барои тақмили сохтори шуғл ва истифодаи самараноки захираҳои меҳнатии ҷумҳурӣ, дар баробари ташкили соҳаҳои татбиқи меҳнат, инчунин рушдтақмили низомии омодагии касбӣ ва бозомӯзии кадрҳо, хусусан дар минтақаҳои ҷумҳурӣ мебошад. Солҳои охир усулҳои иҷтимоӣ-иқтисодии танзими шуғли аҳоли васеъ паҳн шудаанд, ки бар асоси қоидаҳои музднокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ асос ёфта, тавассути низомии пардохтҳои меҳнатӣ, истифодаи имтиёзоти андозӣ, суғурта, истеҳлоқи зуданҷом, дотатсия, қарзҳои имтиёзнок ва амсоли инҳо амал мекунад. Зимнан воситаҳои танзим дар сатҳи корхонаҳо, ташкилот ва минтақаҳо амал мекунад. Бозори минтақавии меҳнат, ки сохтораш аз густариши ҳуқуқи моликият, низомии байналмилалӣ ташкили меҳнат ва ҳоказо иборат аст, инкишоф меёбад. Барои танзими шуғли пурра танзими тақозо ва арзаҳои бозори меҳнат муҳим аст, танзимгариҳои он тақозои истеъмоли буда, он қоидаҳои муносири консепсияи арзиши бозорӣ, соҳибкорӣ ва рафтори истеъмолиро пешниҳод мекунад, ва «... барои соҳибкор муносибатҳои иқтисодии шуғл ба миён меоянд, ки таркиби ҳақиқии бозори меҳнатро ҳамчун бозори шуғл муайян мекунад» [1].

Бинобар ин, то механизми самараноки фаъолияти бозори меҳнат сохта нашавад, проблемаҳои шуғл тезутинд шудан мегиранд ва дар натиҷаи ин бекорӣ меафзояд. Сиёсати давлатии аксарияти кишварҳои мутараққӣ дар бозори меҳнат ба он равона шудааст, ки кӯшиши рушду такомули инсон, маҷеи фаъоли зиндагӣ ва дигар шароити муҳими эҳсоси «шарикӣ» ҳар кас бо ҷомеа чун натиҷаи ангеҷаҳои ботинӣ ташаккул меёбад, на зеро таъсири фишори қувваҳои берунӣ. Вазифаи асосии давлат ба вучуд овардани маҷмӯи имкониятҳои мусоид (андозӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғ.) мебошад. Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ, бо пайдоиши шаклҳои гуногуни моликият, низомии молиявӣ қарзии Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушди худ қадам ниҳод. Корхонаҳои хусусӣ, соҳибкорон ва шахсонӣ воқеӣ бештар ба бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ бо мақсади гирифтани қарз барои таъсиси бизнеси нав ё рушди бизнеси амалкунанда муроҷиат мекунад [1].

Аммо, ҳангоми гирифтани қарз мушкилоту монеаҳо вучуд доранд. Масалан, сатҳи беҳад баланди фоизи қарз бо асъори миллӣ ва ҳам хоричӣ, муддати тӯлоии раванди гирифтани қарз ва монеаҳои бюрократии дигар ҳам ҳастанд. Бо вучуди мушкилоти ҷойдошта солҳои охир дар Тоҷикистон таъсири мусбати низомии пулиҳои қарзӣ ба рушди бахши воқеии иқтисод ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ ба назар мерасад. Аз таҳлил дидан мумкин аст, ки соли 2013 меъёри миёнаи фоиз барои депозитҳо бо асъори миллӣ ба муҳлати

аз 1 то 3 моҳ 9.19%, соли 2018 бошад, 3.92%-ро ташкил доданд. Яъне дар даври мавриди таҳқиқ сатҳи миёнаи меъёри фоиз барои депозитҳо ба 5.27 банд, ё ба 57.3% нисбат ба сатҳи соли 2013 паст шуданд. Соли 2013 меъёри фоиз барои қарз бо асъори миллий ба муҳлати беш аз 1 сол 17.28%-ро ташкил меод, соли 2018 ин нишондиҳанда ба 4.65 банд, ё ба 26.9 аз сатҳи соли 2013 паст шуд. Соли 2013 сатҳи миёнаи депозитҳо бо асъори хориҷӣ ба муҳлати аз 1 то 3 моҳ 5.38% буд, соли 2018 ин нишондиҳанда ба 3.33 банд ё ба 61.8% аз сатҳи соли 2013 паст шуд. Инчунин, соли 2013 сатҳи миёнаи депозитҳо бо асъори хориҷӣ ба муҳлати беш аз 1 сол 13.78%-ро ташкил меод, соли 2018 бошад, ин нишондиҳанда ба 7.03 банд поён рафта, 6.75%-ро ташкил дод, яъне 51% нисбат ба сатҳи соли 2013 коҳиш ёфт. Дар низоми шуғли аҳолии шарикӣ иҷтимоӣ нақши махсусро мебозад. Иддае аз олимони иқтисодшинос бар ин боваранд, ки масъалаҳои марбути шуғли аҳолии бояд фарогири самаранокии иқтисодии рушди истеҳсол бошанд. Фишангҳои молиявӣ қарзӣ ҳам бояд дар рушди иҷтимоӣ чомеа мусоидат кунанд.

Бояд гуфт, ки шарикӣ иҷтимоӣ навъи хоси муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатист, ки ба ҳамкориҳои баробархукуки миёни кордеҳону кормандони кироӣ равона карда шудааст. Дар навбати худ, низоми шарикӣ иҷтимоӣ аз унсурҳои муайян - субъектҳо, объектҳо, корхонаҳо, ширкатҳо, сатҳ ва механизми амалисозӣ иборат аст. Субъектҳо ё ҷонибҳои шарикӣ иҷтимоӣ кормандони кироӣ, кордеҳон, кормандони касбӣ ва давлат мебошанд. Ҳомиёни манфиатҳои субъектон ё ҷонибҳои шарикӣ иҷтимоӣ иттифоқҳои касаба, созмонҳои ҷамъиятӣ, роҳбарони ташкилот, мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидораи маҳаллӣ буда метавонанд. Объектҳои шарикӣ иҷтимоӣ муносибатҳои иҷтимоӣ меҳнатие мебошанд, ки дар байни кормандони кироӣ, кордеҳон ва давлат ба миён меоянд, аз ҷумла муносибатҳои вобаста ба шароити меҳнат, музди кор, тавсеи кафолатҳои иҷтимоӣ, низоми ташкили меҳнат ва шуғли аҳолии. Шаклҳои ҳамкориҳои субъектҳои низоми шарикӣ иҷтимоӣ бастанӣ аҳдномаҳои коллективӣ, машваратҳои муштарак, ҷамоати муштаракӣ субъектҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар шӯроҳо, назорати муштаракӣ иҷроӣ бандҳои созишнома, ҳалли муштаракӣ баҳсу ихтилофҳои коллективӣ, ҷалб кардан ва иштироки кормандон дар низоми идоракунии ташкилот мебошанд.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ, шаклҳои асосии татбиқ ё истифодабарии низоми шарикӣ иҷтимоӣ бастанӣ аҳдномаҳои коллективӣ ва созишномаҳои байни субъектҳои шарикӣ иҷтимоӣ дар сатҳи давлатӣ мебошад [2]. Масалан, кишварҳои мутараққии Аврупо ва Амрикоӣ шимолӣ барои расидан ба осоиши иҷтимоӣ, яъне расидан ба шарикӣ иҷтимоӣ байни кормандони кироӣ ва кордеҳон, роҳи тӯлониро тай карданд. Дар ин кишварҳо тайи даҳсолаҳои охир низоми кунунии шарикӣ иҷтимоӣ ташаккул ёфт, ки шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва равониро ба инобат мегирад. Ба назари мо, рушди шарикӣ иҷтимоӣ имконпазир аст, агар иқтисоди кишвар самти иҷтимоӣ дошта бошад, ба шарте, ки вазифаи асосии давлат паст кардани сатҳи камбизоатӣ, қоньгардонии талаботи аҳолии, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми чомеа бошад. Ҷӣ тавре ки Ю.Г. Одегов мегӯяд, дар соҳаи иҷтимоӣ шартҳои заминагузори рушди шарикӣ иҷтимоӣ инҳо мебошанд: миқдори зиёди одамони мансуб ба синфи миёна дар чомеа; чомеаи шаҳрвандии мутараққӣ, ки дар он иттифоқҳои касаба ва ташкилоти дигари ҳомии манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодии кормандони кироӣ ва ҳам кордеҳон озодона амал мекунанд; ҷамоати давлати иҷтимоӣ, ки сиёсати бозорӣ ба рушди иҷтимоӣ равонашударо амалӣ мекунанд [3]. Дар бозори меҳнат хизматҳои меҳнатӣ харидорӣ карда мешаванд. Худи кормандонро харидан мумкин нест, яъне на қобилияти меҳнатии инсон, балки шахсият ба даст оварда мешавад ва ба ин васила, кордеҳ уҳдадор аст эҳсосоти эътибори корманди кироӣро эҳтиром кунанд ва ба инсон ҳамчун шахсият муносибат намояд. Кордеҳ инчунин уҳдадор аст кормандро бо музди меҳнате таъмин кунанд, ки ба таҳассус, таҷрибаи корӣ ва кӯшишу ғайраташ мувофиқ аст, ба ин восита ин дар сатҳи ҳавасмандӣ, ҳосилнокӣ ва самаранокии ҷамоати меҳнатии корманд инъикос меёбад.

Дар бозори муосири меҳнат раванди интихобу кирокунии корманд аз якчанд марҳила мегузарад. Дар марҳилаи якум робитаи байни кордеҳ ва корманди кироя барпо мешавад, дар марҳилаи дуюм шарикон, яъне кордеҳ ва корманди кироя дар бораи сатҳи музди меҳнат, шароити меҳнат, сатҳи таҳассус, собикаи корӣ, маҳорати касбӣ ва шартҳои дигари фаъолияти меҳнатӣ гуфтугузор мекунад. Бо расидан ба созиш, дар марҳилаи сеюм аз миёни шарикон шартномаи меҳнатӣ оид ба шарту кафолати фаъолияти меҳнатӣ баста мешавад, ки бандҳои асосии он масъалаҳои музди меҳнату мукофот, вақти корию шароити меҳнатӣ, дар бораи муҳлати амали ин шартномаи меҳнатиро дар бар мегиранд. Дар асоси навиштаҳои боло хулоса баровардан мумкин аст, ки дар бозори меҳнат захираҳои меҳнатӣ аз рӯи касбҳо, таҳассус, ташкилот, қорхонаҳо, соҳаҳои иқтисод, дар асоси созишномаҳои тақсим мешаванд, ки ҷаҳду талоши меҳнатӣ ва низоми ҳавасмандкунии меҳнатро дар бар мегиранд, ва зимнан кордеҳону кормандони кироя ба ҳамдигар чун ба шарикони баробар муносибат ва амал мекунад [2]. Қисми ҷудонашавандаи механизми иҷтимоии танзими давлатии шуғл барномаҳои мақсаднок мебошанд. Онҳо аз лиҳози захира, иҷрокунадагон ва муҳлати амал бо маҷмӯи чорабиниҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, озмоишӣ-созандагӣ, истеҳсолӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ташкилию хоҷагӣ ва дигар тадбирҳо, ки ҳалли босамари масъалаҳои рушди давлатӣ, иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро таъмин мекунад, вобаста карда шудаанд. Воситаи муҳими татбиқи сиёсати давлатии шуғл барномаҳои минтақавии мақсадноки мусоидат барои шуғли аҳоли мебошанд, ки имконияти мушаххас гардонидани талошҳо баҳри ҳалли комплекси ва муназзами проблемаҳои миёна ва дарозмуҳлати соҳаи шуғли аҳолиро таъмин мекунад.

Таҳлили баҳодихии сиёсати минтақавӣ дар соҳаи шуғли аҳоли нишон медиҳад, ки вазифаҳои афзалиятноки танзими давлатии бозори меҳнат дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ инҳо мебошанд: истифодабарии иқтидори касбии бекорон ва ҷалб кардани онҳо ба муносибатҳои меҳнатӣ аз рӯи касбу ихтисосҳои матлуб; иршоди фаъолонаву мақсадноки касбӣ, ташкили таълим ва бозомӯзии касбӣ, такмили ихтисоси кадрҳо тибқи талаботи бозори меҳнат. Яке аз тадбирҳои афзалиятноки сиёсати давлатии шуғли аҳоли мусоидат ба шуғл, аз ҷумла шуғли муваққатӣ, барои шахсонест, ки дар ҷустуҷӯи кор душворӣ мекашанд. Ба замми ин, дар ҳолати паст будани сатҳи бекорӣ ба қайд гирифташуда ва коҳишёбии шиддати бозори минтақавии меҳнат, масъалаи муҳими фарқияти бозорҳои маҳалли меҳнат аз лиҳози таъмин бо шуғл боқӣ мемонад: аҳолии деҳот нисбат ба сокинони шаҳр бештар аз бозори минтақавии меҳнат хориҷ карда шудааст. Проблемаи асосии имрӯза фарқияти сифатӣ, қонеъ нагардидани тақозои кордеҳон ба қувваи корӣ мебошад. Бекорӣ ба қайд гирифташуда хосияти сохторӣ дорад, яъне мувозинати тақозо ва арза вучуд надорад. Мақсадҳои стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ҳуччати барномавии заминавии байни бахшҳо барои дар амал татбиқ намудани мақсад ва вазифаҳои бозори меҳнат мебошад, ки аз Стратегияи миллии рушд (СМР) то соли 2015 ва Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2012 бармеоянд, инчунин вазифаҳоро барои марҳилаи ояндаи рушди кишвар то соли 2020, дар доираи рушди бозори меҳнат дар Тоҷикистон муайян менамояд. Бо дарназардошти барномаҳои рушди соҳавӣ ва минтақавӣ, ки дар Тоҷикистон татбиқ мегарданд, Стратегияи мазкур амалӣ намудани тадбирҳоеро, ки то соли 2020 ба нақша гирифта шудаанд, пешбинӣ менамояд.

Ҳадафи асосии Стратегия; мусоидат намудан ба баланд гардидани сатҳи шуғл бо роҳи фаъолгардонии аҳолии қобили меҳнат, такмилдиҳии муҳити соҳибкорӣ ва таъсис додани бозори меҳнати фасеҳ, ҳифзшуда ва барои ҳама дастрас. Бо дарназардошти он, ки рушди соҳаи шуғл дар ҳуди Тоҷикистон таъсис додани ҷойҳои нави корӣ пурмаҳсул афзалияти сиёсати иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад, барои муваффақона ноил гардидан ба мақсадҳои, ки дар доираи Стратегия гузошта шудаанд, афзалиятҳои миллии муайян карда шудаанд [4].

Ҳангоми интиҳоб қардани масъалаҳое, ки бояд бо усулҳои барномавӣ ҳаллу фасл гарданд, якчанд маҳак истифода бурда мешаванд, аз ҷумла: аҳамияти калони чорабиниҳо барои кишвар ё минтақа; навгонии усулӣ ва самараи баланди чорабиниҳои барномавӣ; имконнопазир будани ҳалли проблемаҳои мазкур танҳо бо истифода аз механизмҳои бозорӣ; зарурати ҳамроҳсозии раобитаҳои байнисоҳавӣ дар чараёни татбиқи чорабиниҳои барномавӣ. Қаблан, ҳангоми баррасӣ қардани механизмҳои танзими шуғли аҳоли ва ҳам амалияи ташаккулефтаи минтақавии таъмини шуғли аҳоли дар шароити минтақаҳои қувваи кориаш барзиёд мо муайян намудем, ки захираҳои меҳнатӣ ва қувваи кори бояд оқилона ва босамар истифода бурда шаванд.

Самаранокӣ дар таъмини шуғли аҳоли ин нишондиҳандаҳои чамъшудаи баҳоие мебошанд, ки мувозинати татбиқи сиёсати минтақавии шуғл, инчунин муназзамӣ ва маҷмӯияти тадбирҳои ҳавасмандкунии сохтори муносиби бозори меҳнатро бо дарназардошти тамоми шаклҳои имконпазирӣ ташкили фаъолияти меҳнатии шахсон дар шароити иқтисодӣ бозорӣ инъикос мекунанд. Ҳамин тариқ, то механизмҳои самаранокӣ истифодаи самаранокӣ захираҳои меҳнатӣ сохта нашаванд, проблемаҳои шуғл тезутунд шудан мегиранд ва дар натиҷа афзоиши бекорӣ ва муҳочиратро муайян мекунанд. Ҳамзамон, бо вучуди амалӣ гардидани тадбирҳои оид ба беҳсозии вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, минтақа бо як қатор проблемаҳои марбут ба камбизоатӣ, набудани ҷойҳои кори ҷавобгӯи талаботи бозорӣ, шуғли нопурраи аҳолии қобили меҳнат, муҳочирати меҳнатӣ ва норасоии таъмини воситаҳо барои эҳтиёҷоти бахшҳои иҷтимоӣ ба ҳазорсолаи нав қадам ниҳод.

Таҳия ва татбиқи механизми самаранокӣ истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, ба фикри мо, қисми муҳимтарини барномаи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ мебошад. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки таъсиси ҷойҳои кори самаранок қариб дар ҳама соҳаҳои иқтисод имконнопазир аст, ба шарте ки онҳо ҳаматарафа аз ҷониби кордеҳон, ташкилотҳои сарпарасту хайриявӣ, хайрияи шахсӣ ва ғайраҳо маблағгузорӣ карда шаванд. Тадбирҳои зикршуда барои баланд бардоштани самаранокӣ сиёсати давлатӣ зимни ҳалли проблемаҳои калидии шуғли аҳоли ва бозори минтақавии меҳнат имкон хоҳанд дод.

АДАБИЁТ

1. Восиев Ф.М. Теоретические основы и практика становления рынка труда в условиях переходной экономики (методологические и институциональные подходы): коллективная монография. – Душанбе: «Торус», 2013. - С. 17.
2. Васиев Ф. М. Формирование эффективной занятости населения Таджикистана. Монография - Душанбе 2016. - С. 262. С. 258-259/
3. Одегов Ю. Г. Экономика труда. Учебник и практикум. 2-е издание. Издательство «Юрайт». Москва 2014 г. - С. 357
4. Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. - Душанбе 2011.- саҳ22-23

Содиқов Р.Х., Хайруллоев Ф.Н.

ТАШКИЛИ СИСТЕМАИ СУҒУРТАКУНИИ ХАВҒҲО ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Дар мақолаи мазкур моҳияти иқтисодии хавфҳо кушода шуда, хавфҳои асосие, ки хоси корхонаҳои саноатӣ мебошанд чун қарда шуда, зарурати суғуртакунии онҳо асоснок қарда шудааст. Намудҳои асосии суғуртаи молу мулкҳои корхонаҳои саноатӣ муайян ва тавсиф қарда шудаанд. Аз ҷониби муаллифон схемаи суғуртакунии хавфҳои корхонаи саноатӣ таҳия қарда шудааст, ки он се марҳиларо дар бар мегирад: таҳлили хавфҳо; ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот; суғуртакунии. Моҳият ва мазмуни марҳилаҳои мазкур муайян қарда шудааст. Муаллифон се самти идоракунии хавфҳо дар корхонаи саноатӣ, ки аз назарияҳои муосири хориҷии идоракунии хавфҳо бар меоянд, муайян ва шарҳ додаанд. Вазифаҳои асосие, ки дар доираи ҳамкориҳои субъектҳои иштирокчиҳои ҷараёни идоракунии хавфҳо дар корхонаҳои саноатӣ ҳал қарда мешаванд, муайян қарда шудаанд. Қайд шудааст, ки интихоби ин ё он системаи ҷимояи суғуртави асосан бо қарори саҳмдорон ва роҳбарияти корхона муайян қарда мешавад.

Калидвожаҳо: корхонаи саноатӣ, хавфҳо, суғурта, ҳаққи суғуртави, шартномаи суғурта, зарари суғуртави, ҷуброни суғуртави, таҳлили хавфҳо, ҷимояи суғуртави, ташкилоти суғуртави.

Содиқов Р.Х., Хайруллоев Ф.Н.

ОРГАНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ СТРАХОВАНИЕ РИСКОВ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В данной статье раскрыта экономическая сущность рисков, выделены основные риски, характерные промышленным предприятиям, обосновано необходимость их страхования. Определены и охарактеризованы основные виды страхования имущества промышленных предприятий. Авторам разработано схема страхования рисков промышленного предприятия, который состоит из трех этапов: анализ рисков; сбор и обработка информации; страхование. Определены сущность и содержание данных этапов. Авторам определены и охарактеризованы три направления управления рисками на промышленных предприятиях, которые вытекают из современных зарубежных концепции управления рисками. Уточнены основные задачи, которые выполняются в взаимодействии между субъектами участвующих в процессе управления рисками на промышленных предприятиях. Подчеркивается, что выбор тот или иной системы страховой защиты в основном определяется на основе решения акционеров и руководство предприятия.

Ключевые слова: промышленное предприятие, риски, страхование, страховой взнос, договор страхования, страховой ущерб, страховое возмещение, анализ рисков, страховая защита, страховая организация.

Sodikov R.H., Khairulloev F.N.

ORGANIZATION OF THE SYSTEM INSURANCE RISK ON INDUSTRIAL ENTERPRISE

In given article is revealed economic essence risk, are chosen main risks, typical industrial enterprise, is motivated need their insurance. They are determined and characterized main types

insurance property industrial enterprise. The Authors are designed scheme insurance risk of the industrial enterprise, which consists of three stages: analysis risk; the collection and perfect information; the insurance. Certain essence and contents data stage. The Authors are determined and characterized three directions of management risk on industrial enterprise, which result from modern foreign concepts of management risk. The elaborated primary tasks, which are executed in interaction between subject participating in process of management risk on industrial enterprise. It is emphasized that choice of one or another system of insurance protection is basically defined on base of the decision shareholder and management of the enterprise.

Keywords: industrial enterprise, risks, insurance, insurance premium, insurance contract, insurance damage, insurance indemnity, analysis risk, indemnifying protection, indemnifying organization.

Дар шароити имрӯза ҳар як корхонаи саноатӣ дар муҳити зудтағйирёбандаи берунӣ фаъолият карда, қарорҳои қабулкардаи роҳбарият ва соҳибмулкони хосияти хавфнокӣ дорад. Дар зери мафҳуми хавф эҳтимоли талафоти ғайриҷашмдошти фоида ё даромади интизорӣ, молу мулк, воситаҳои пулӣ, дигар захираҳо, инчунин зиёд гирифтани фоида ё даромад аз нақшаи пешбинишударо дар натиҷаи тағйирёбии тасодуфии шароити фаъолияти иқтисодӣ, ҳолатҳои номусоид фаҳмидан мумкин аст.

Дар зери таъсири омилҳои гуногун дар ҷараёни фаъолияти ҳар як корхонаи саноатӣ хавфи аз даст рафтани ҷеб дидани молу мулк вучуд дорад, ки метавонад боиси боздоштани фаъолияти истеҳсоли ба муҳлати номуайян ва дар бадтарин ҳолат муфлисшавии корхона гардад.

Дарачаи баланди хавфҳои соҳибмулкони ва роҳбарияти корхонаи саноатиро маҷбур мекунад, ки роҳҳои пешгирӣ, паст намудани сатҳи хавфҳо, то ҳадди ақал кам кардани зарари эҳтимолиро ҷустуҷӯ кунанд. Барои иҷрои ин амалҳо усулҳои гуногун мавҷуданд, ки дар байни онҳо суғурта ҷойи муҳимро ишғол мекунад [4, с.83].

Суғурта моҳиятан як шакли ташкили фонди махсуси пулӣ аз ҳисоби ҳаққи суғуртавии падохтнамудаи суғурташавандагон буда, ҷуброни зарари дар натиҷаи руҳ додани ҳодисаи суғуртавӣ бавучудомадаро, вобаста ба шартҳои созишномаи суғуртавӣ, кафолат медиҳад. Нақш ва аҳамияти суғурта, махсусан дар шароити иқтисоди бозорӣ, вобаста ба маҳдуд шудани кафолати давлатии талофии зарари дар натиҷаи ҳодисаҳои ногаҳонӣ ба амволи корхонаҳо расонидашуда, номуайянии омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба фаъолияти соҳибкорон таъсиррасонанда, афзоиши намудҳои хавфҳои соҳибкорӣ ва ғайра боз ҳам зиёдтар мегардад.

Суғуртаи молу мулки корхонаҳои саноатӣ объектҳои зеринро фаро мегирад: мошинҳо ва воситаҳои нақлиёт; бино, иншоот ва таҷҳизот; захираи молҳо; маҳсулоти тайёр; сохтмони нотаҷом; бор ва ғайра.

Намудҳои асосии суғуртаи молу мулки корхонаҳои саноатӣ инҳо мебошанд:

- суғуртаи молу мулк аз хавфҳои берунӣ;
- суғуртаи молу мулк аз хавфҳои дохилӣ;
- суғуртаи танаффус ё муваққатан қатъшавӣ дар фаъолияти истеҳсоли [10, с.122].

Суғурта аз хавфҳои берунӣ нисбат ба объектҳои гузаронида мешавад, ки дар тавозуни корхона, дар иҷора, дар гарав, дар истифодабарии муваққатӣ, инчунин дар дигар шаклҳои соҳибият ва ихтиёрдорӣ қарор доранд. Аз ҷумла, биноҳо, иншоот, таҷҳизот, механизмҳои истеҳсолоти асосӣ ва ёрирасон, асбобҳои муҳофизатӣ ва танзимкунӣ, иншооти шабакаи муҳандисӣ, захираи ашёи хом, маҳсулоти тайёр, асбобҳо ва дигар объектҳои ба маҷмуи молу мулки корхона дохилбуда, суғурта карда шаванд.

Молу мулки корхонаи саноатиро аз хавфҳои сӯхтор, таркиши технологӣ, таъсири об, офатҳои табиӣ, амалҳои бадқасдонаи шахсони сеюм, аз ҷумла дуздӣ ва ғоратгарӣ, сукути ҳавопаймо ва бархӯрди воситаҳои нақлиёт суғурта кардан мумкин аст. Аммо баъзан чунин номгӯи хавфҳои суғуртавӣ барои ҳифзи манфиатҳои молу мулки корхонаи саноатӣ кифоя

нест. Бинобар ин, дар шароити муосир ташкилотҳои суғуртавӣ шартномаҳои суғурта аз «ҳама» хавфҳоро пешниҳод мекунанд, ки фарогирии ҳама гуна ҳодисаеро, ки аз шартномаи суғурта мустақиман берун намондаанд, таъмин мекунанд.

Ҳимояи иловагии суғуртавӣ барои корхонаи саноатӣ суғуртаи мошинҳо ва таҷҳизот аз хавфҳои дохилии вайроншавӣ, муваққатан корношоям шудан, инчунин суғуртаи таҷҳизот аз хавфҳои таъсири нерӯи электронӣ шуда метавонанд. Ба объекти суғурта аз хавфҳои таъсири нерӯи электронӣ таҷҳизот (мошинҳо, механизмҳо), агрегатҳое, ки зери фишор кор мекунанд, асбобҳои борбардор, конвейеру лифтҳо, таҷҳизоти интиқолдиҳӣ ва дигар механизмҳо дохил мешаванд. Дар ин маврид хавфҳои суғуртавӣ инҳо мебошанд: шикастан, нуқсонҳо, хатогиҳои кормандон, канда шудани ноқилҳо ва занҷирҳо, афтидани ашёи суғурташуда, вайроншавӣ дар натиҷаи расиши кӯтоҳ, аз ҳад зиёд кардани сарборӣ, қатъ шудани ҳаракати механизм дар зери таъсири ашёи бегона, зарбаи об ё набудани моеъ дар механизмҳо, шикастани асбобҳои муҳофизаткунанда ё танзимкунанда [1, с.116].

Дигар унсурҳои муҳими иловагӣ дар суғуртакунии молу мулки корхонаи саноатӣ химоякунӣ аз талафот дар сурати муваққатан бозмондани чараёни истеҳсолот мебошад. Бояд гуфт, ки дар сурати зарар дидани маҷмуи объектҳои молу молики корхона чараёни истеҳсолот, чун қоида, боздошта мешаванд. Ҳангоми чунин танаффус корхона аз ҳисоби хароҷоти доимие, ки ба гардиши корхона вобаста намебошад, фоидаи худро аз даст медиҳад. Мувофиқи шартномаи суғурта дар натиҷаи танаффус ё муваққатан бозмондани чараёни истеҳсолот талафоти зерин аз ҷониби ташкилоти суғуртавӣ талофӣ ё ҷуброн карда мешавад: фоидаи пешбинишуда, музди меҳнат, аз ҷумла пардохтҳои иҷтимоӣ, маблағи истеҳлоқя, пардохтҳои андоз ва иҷора, инчунин фоизи қарзҳои барои рушди истеҳсолот гирифташуда.

Вобаста ба хусусиятҳои хоси фаъолияти корхонаи саноатӣ, ғайр аз намудҳои суғуртаи дар боло зикршуда, доираи хизматрасониҳои суғуртавино ё васеъ ё маҳдуд кардан мумкин аст. Аз ҷумла, тавассути бастании шартномаи суғурта ҷуброни хароҷоти иловагӣ барои таъмири молу мулки вайроншуда дар вақти изофакорӣ, инчунин хароҷоти таъхиринопазири нақлиёт, хароҷот барои барқарор кардани нақшаҳо, шартномаҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ, маълумоти гумшудаи электронӣ пешбинӣ шуда метавонад. Ба ғайр аз ин, хароҷоти муваққатан кучидан дар давраи корҳои барқароркунӣ, кашонда овардани молу мулк, ба ниғаҳдории муваққатӣ супурдани он ва ғайраро суғурта кардан мумкин аст [3, с.65].

Барои самаранок ва оқилна ташкил намудани механизми идоракунии хавфҳо дар корхонаи саноатӣ бояд системаи суғуртакунии хавфҳо таҳия карда шавад (расми 1).

Моҳият ва мазмуни марҳилаҳои дар расми 1 инъикосшударо муайян менамоем.

Марҳилаи I. Таҳлили хавфҳо.

1.1. Идентификация (муайянкунии) хавфҳо.

Дар ин марҳила муайян кардани шумораи хавфҳои имконпазир зарур мебошад. Хавфҳои корхонаи саноатӣ - ин эҳтимоли дар натиҷаи руҳ додани ҳодисаҳои ногаҳонӣ ва нохуш аз даст додани як қисми захираҳои молиявӣ ва истеҳсолӣ, нагирифтани кам гирифтани даромади пешбинишуда мебошад.

Намудҳои асосии хавфҳои корхонаи саноатӣ инҳо мебошанд [5, с.236]:

- *хавфи технологӣ* - ин хавфи талафоти истеҳсолӣ ва паст шудани сифати маҳсулот аст, ки сабабҳои асосии он инҳоянд: вайрон кардани технологияи истеҳсолот ва қоидаҳои нигоҳдории таҷҳизот; истифодаи ашёи хом ё қисмҳои эҳтиётӣ номуносиб;

- *хавфи логистикӣ* - ин эҳтимоли бекор истодани таҷҳизоти истеҳсолӣ дар натиҷаи саривақт таъмин нашудани корхона бо ашёи хом ва қисмҳои эҳтиётӣ, беасос зиёд шудани хароҷоти нақлиёт, дар анбор мондани маҳсулоти истеҳсолшуда, яъне саривақт ба фуруш нарафтани он, паст шудани сатҳи бозоргирии корхона дар натиҷаи оқилона идора накардани чараёни харид ва захираҳо;

- *хавфи иҷрои корҳо* - ин хавфи иҷро накардани нақшаҳои истеҳсоли ва фурӯш дар корхона бо сабаби сатҳи пасти ҳавасмандии кормандон, нарасидани кадрҳои баландихтисос;

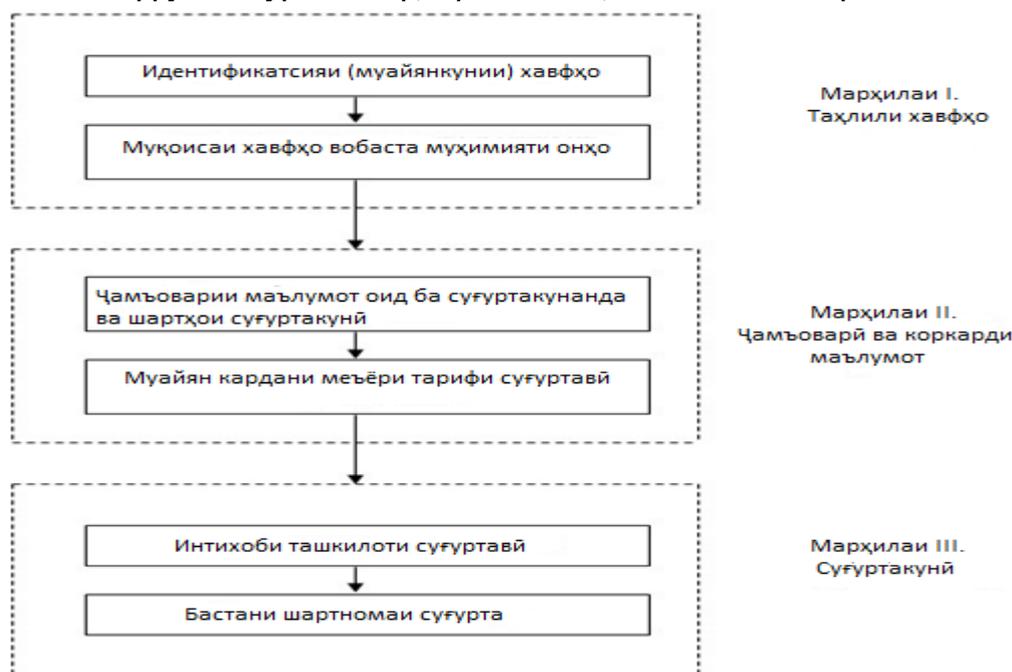
- *хавфи маркетингӣ* - эҳтимоли бавучуд омадани талафот аз сабаби он, ки дар таҳияи молҳо ва номгӯи онҳо, стратегияи маркетинг, масъалаи нархгузорӣ ва усулҳои пешбурди маҳсулот ба ҳатогиҳо роҳ дода шудааст;

- *хавфи тиҷоратӣ* - хавфи ба вучуд омадани норасоии маблағ дар хазина ва талафот дар натиҷаи зиёд шудани ҳаҷми қарзи дебитории мӯҳлаташ гузашта, қорӣ намудани таҳфифҳои беасос ва мукофотпулӣ ба мизочон, инчунин амалҳои бевичдононаи кормандони тиҷоратӣ;

- *хавфи молиявӣ ва сармоягузорӣ* - ин эҳтимоли аз ҷониби корхона нагирифтани натиҷаи пешбинишуда ё интизорӣ, ки сабабҳои асосиаш инҳо мебошанд: ҳаҷми нокифояи сармояи худӣ ё сармояи қарзӣ; афзоиши хароҷоти сармояи ҷалбшуда; роҳ додан ба ҳатогиҳо дар интихоби лоиҳаҳои сармоягузорӣ;

- *хавфи соҳавӣ* - эҳтимоли бавучуд омадани талафот дар корхона дар натиҷаи тағйир ёфтани майлу хоҳиши истеъмолкунандагон, инчунин амали шарикон ва рақибон дар соҳаи саноат ё соҳаҳои ба он алоқаманд, чун: демпинг, пайдоиши маҳсулоти ивазкунанда, технологияи нав ё ашёи хом;

- *хавфҳои беруни* - хавфҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, техногенӣ, экологӣ ва дигар хавфҳои, ки аз фаъолияти корхонаи саноатӣ вобаста нестанд, вале метавонанд ба фаъолият ва натиҷаҳои молиявии он таъсири манфӣ расонанд: тағйирот дар қонунгузорӣ ва низоми андозбандӣ, болоравии сатҳи таваррум ва қурби ашё, офати табиӣ, эпидемия ва ғайраҳо.

Расми 1. Схекаи суғуртакунии хавфҳои корхонаи саноатӣ
Муаллифон таҳия кардаанд.

1.2. Муқоисаи хавфҳо вобаста ба муҳимияти онҳо.

Дар ин марҳила зарур аст, ки муҳимтарин хавфҳо бо мақсади суғуртаи минбаъдаи онҳо интихоб карда шаванд [6, с.123]. Пас аз таҳлили амиқ ва гурӯҳбандии ҳамаи хавфҳо аз рӯи муҳимият, аҳамиятноқӣ ва таъсири минбаъдаи онҳо ба фаъолияти корхона, роҳбарияти корхона бояд қарор кунад, ки бо кадом хавфҳо бевосита мубориза бурда, онҳоро идора карда метавонад ва кадом хавфҳоро бояд ба ташкилоти суғуртавай интиқол диҳад, яъне суғурта намояд.

Марҳилаи II. Чамъоварӣ ва коркарди маълумот

2.1. Чамъовариши маълумот оид ба суғуртакунанда ва шартҳои суғуртакуни.

Қарор дар бораи интихоби ин ё он ташкилоти суғуртавӣ бояд дар ҳар як ҳолат алоҳида қабул карда шавад, аммо баъзе нуктаҳои бунёдие вучуд доранд, ки бояд ба назар гирифта шаванд, ба монанди: қобилият ва омодагии суғуртакунанда барои ҷуброни зарар; таҷрибаи ташкилоти суғуртавӣ дар бозор; сатҳи омодагии мутахассисоне, ки ба андеррайтинг дар ташкилоти суғуртавӣ машғул мебошанд. Андеррайтинг дар суғурта ин чараёни таҳлили хавфҳои барои суғуртакуни пешниҳодшуда, қабули қарор дар бораи суғуртаи хавфҳои мушаххас ва муайян кардани тарифи суғуртавии муносиб ва шартҳои суғуртаи хавфҳо мебошад [11, с.287].

2.2. Муайян кардани тарифи суғуртавӣ.

Ҳамаи ташкилотҳои суғуртавӣ тақрибан мачмуи якхелаи хизматрасониҳои суғуртавиरो пешниҳод мекунанд. Тарифи суғуртавӣ - ин меъёри ҳаққи суғуртавӣ аз воҳиди маблағи суғуртавӣ буда, одатан бо фоиз муайян карда мешавад. Масалан, маблағи суғуртавӣ 5000 сомонӣ, тарифи суғуртавӣ 3%. Дар ин ҳолат ҳаққи суғуртавӣ ба 150 сомонӣ баробар мешавад ($5000 \times 0,03 = 150$). Ҳангоми суғуртакунии хавфҳои корхонаҳои саноатӣ ба сатҳи тарифи суғуртавӣ омилҳои зерин таъсир мерасонанд:

- *сатҳ ва эҳтимоли хавф*. Ин ҷо сухан дар бораи то чӣ андоза ҳимоя шудани объекти суғурта, инчунин тадбирҳои, ки барои пешгирӣ ё паст намудани сатҳи хавфҳо нигаронида шудаанд, меравад.

- *шумораи шартномаҳои басташудаи суғурта*. Ҳар қадаре, ки шумораи шартномаҳои басташуда бештар баста шаванд, эҳтимоли хавфҳо ҳамон қадар камтар мешавад. Масалан, нисбати 1000 дастгоҳи суғурташуда ҳамагӣ 50 садама рух медиҳад;

- *ҳаҷми маблағи суғуртавӣ* (масалан, барои суғурта аз ҳодисаҳои нохуш, агар маблағи суғуртавӣ ҳар қадар зиёд бошад, тарифи суғуртавӣ ҳамон қадар баланд мешавад ва баръакс, дар сурати зиёд будани маблағи суғуртавии умумӣ миқдори объектҳо зиёд буда, эҳтимоли хавф паст, тарифи суғуртавӣ низ нисбатан паст мебошад);

- *дараҷаи фарсудашавии таҷҳизот* (агар дараҷаи фарсудашавии таҷҳизот ҳар қадар баланд бошад, тарифи суғуртавӣ ҳамон қадар баланд муқаррар карда мешавад);

- *мавқеи ҷойгиршавии объекти суғурта* (дар минтақаҳои, эҳтимоли рух додани офатҳои табиӣ зиёд аст, мантиқан, тарифи суғуртавӣ баландтар аст);

- *таҷҳизот ва технологияи истифодашаванда* (вобаста ба мураккабии таҷҳизот ва технологияи истифодашаванда, зиёд шудани эҳтимоли рух додани хавфҳо ва бавучуд омадани зарари калон нисбат ба онҳо, тарифи суғуртавӣ ҳамон қадар баландтар мешавад);

- *рушди инфрасохтор* (вобаста ба намудҳои суғурта, рушди инфрасохтор боиси баланд ё паст шудани тарифи суғуртавӣ мегардад).

Марҳилаи III. Суғуртакуни

3.1. Интихоби ташкилоти суғуртавӣ.

Дар ин марҳила ҳамаи маълумоти чамъшударо оид ба ташкилотҳои суғуртавӣ бодикқат таҳлил намуда, яке аз онҳоро интихоб кардан лозим аст. Бояд ҳамон ташкилоти суғуртавие интихоб карда шавад, ки аз ҷиҳати молиявӣ устувор буда, тарифҳои суғуртавии он барои корхона мувофиқ бошанд.

3.2. Бастани шартномаи суғурта.

Шартномаи суғурта дар ду нусха баста мешавад: як нусхааш дар ташкилоти суғуртавӣ нигоҳ дошта шуда, нусхаи дигараш ба суғурташаванда дода мешавад [12, с.112]. Дар чараёни амали шартномаи суғурта аксар вақт баҳсҳои суғуртавӣ ба миён меоянд, ки чун қоида, ҳалли онҳо душвор мебошад. Аз ин рӯ, ба ташкилоти суғуртавӣ ва суғурташаванда зарур аст ба ин масъала то бастани шартномаи суғурта диққати ҷиддӣ зоҳир намоянд.

Ҷорӣ намудани раванди идоракунии суғуртавии хавфҳо дар заминаи мувофиқсозии ҳимояи суғуртавии корхона сурат гирифта, имкон медиҳад, ки чараёни ҳимояи суғуртавии корхона самараноктар ба роҳ монда шавад. Идоракунии суғуртавии хавфҳо аз ҷониби

намояндагони ташкилоти суғуртави омӯзиши ҳамачонибаи хусусиятҳои фаъолияти корхонаи саноатиро, бо мақсади барои он муайян кардани маҷмӯи чораҳои пешгирикунӣ ва бастаҳои маҳсулоти суғуртави дар доираи барномаҳои таҳияшудаи ҳифзи суғуртави, ки аксари талаботи корхонаи саноатиро ба таври бояду шояд конё гардонад, дар бар мегирад. Дар баробари ин, назарияҳои муосири хориҷии идоракунии хавфҳо пешниҳод мекунад, ки раванди идоракунии хавфҳо дар корхонаи саноатӣ дар се самт амалӣ карда мешавад [8, с.216]:

1. Мусоидат намудан барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумии тичоратии корхона. Ҳар як корхона бояд хавфҳоро зерин назорат нигоҳ дорад, то муваффақ шавад. Идоракунии дуруст ва оқилонаи хавфҳо ба корхона имкон медиҳад он хавфҳое, ки барои фаъолияти корхона аҳамияти бештар доранд, назорат кунад ва аз имкониятҳои таҳлил, баҳодихӣ ва идоракунии онҳо самаранок истифода барад.

2. Таъсиси сохтори муттасил ва шаффофи идоракунии корпоративӣ. Идоракунии оқилона ва самараноки корпоративӣ истифодаи барномаҳои самараноки идоракунии хавфҳоро талаб мекунад. Ин барномаҳо бояд ҳамачониба ва шаффоф буда, ба идоракунии хавфҳо дар корхона мусоидат кунанд ва ҳисоботи муфассалро ба саҳмдорон дар бар гиранд.

3. Ҳимояи корхона аз тағйироти номатлуб ва офатҳои табиӣ, ки моликияти корхона, кормандон ва масъулияти онҳоро зерин хавф мегузоранд. Иҷрои ин вазифа баҳодихии омилҳои хавфҳои берунӣ ва дохилона талаб мекунад. Илова бар ин, ноил шудан ба ҳимояи суғуртавии мувофиқ паст кардани сатҳи хавфҳо ва интиқоли онҳоро тавассути суғуртакунӣ, хедҷкунонӣ ё дигар воситаҳои молиявӣ дар бар мегирад.

Ташкили системаи самараноки суғуртакунии хавфҳо дар корхонаи саноатӣ бидуни таъмини ҳамкориҳои зичи байни субъектҳои зерин ғайриимкон аст [2, с.118]:

- мақомоти идоракунии корхона, корхонаҳои фаръӣ ва воҳидҳои истеҳсолии он;
- воҳидҳои корхона, ки вазифаҳои назорат ва идоракунии хавфҳо, инчунин таъмини ҳимояи суғуртави ба масъулияти онҳо вогузор шудаанд;
- воҳидҳои назорати хавфҳои истеҳсоли ва экологӣ;
- ташкилотҳои суғуртави ва (ё) брокерҳое, ки барномаҳои идоракунии суғуртавии хавфҳоро дар корхона татбиқ менамоянд, яъне ташкил ва таъминкунандагони ҳимояи корхона ва ташкилотҳои фаръии он, кормандони корхона, инчунин манфиатҳои амволии саҳмдорон ва сармоягузoron.

Дар доираи ҳамкориҳои субъектҳои дар боло зикршуда вазифаҳои асосии зерин ҳал карда мешаванд [9, с.193]:

- тамоми хавфҳое, ки метавонанд ба устувории корхона таҳдид кунанд ва боиси хеле кам шудани ҳаҷми истеҳсолот шаванд, муайян карда мешаванд;
- ҷуброни зарари молиявӣ аз ҳолатҳои фавқулодда саривақт ва пурра амалӣ карда мешавад;
- молу мулкҳои корхона ба ҳолате, ки то лаҳзаи рух додани ҳодисаи суғуртави қарор дошт, барқарор карда мешавад;
- ҷавобгарии граждани барои расонидани зарар ба ҳаёт, саломатӣ ё моликияти шахсони дигар ва муҳити табиӣ ҷуброн карда мешавад;
- зараре, ки бо сабаби боздоштани истеҳсолот дар натиҷаи садамаҳо, офатҳои табиӣ ва дигар ҳодисаҳои номатлуб бавучуд омадааст, ҷуброн карда мешавад;
- ҳифзи иҷтимоии кормандони корхона таъмин карда мешавад;
- сатҳи хавфҳои сармоягузорӣ ва инноватсионии корхона то ҳадди ақал кам карда мешавад.

Дар ҷараёни ташаккули системаи муносиби ҳимояи суғуртавии корхонаи саноатӣ дар давраи мушаххас муайян кардани ҳолатҳои зерин зарур аст [7, с.87]:

- номгӯи хавфҳое, ки ба фаъолияти корхона, саломатии кормандон, инчунин ба манфиатҳои амволии саҳмдорон ва сармоягузoron таҳдид мекунад;

- намудҳои суғурта, ки ба номгӯи хавфҳои бо фаъолияти амалии корхона алокаманданд (аз ҷумла, намудҳои суғуртаи амвол, масъулият, хавфҳои хоси корхонаи саноатӣ);

- ҳудуди суғуртвии зарурӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок барои намудҳои алоҳидаи суғурта;

- ҳаҷми франшиза барои хавфҳои ба суғурта додашуда, мувофиқ ба гурӯҳҳои дахлдори доройҳо.

Чараёни муайян кардани сатҳи муносиби Ҳимояи суғуртавӣ яке аз вазифаҳои асосии қисми суғуртавии системаи идоракунии хавфҳо (риск-менеджмент) дар корхонаи саноатӣ ба шумор меравад. Бояд таъкид намуд, ки дар сурати руҳ додани ҳодисаи ногувор фарогирии ҳаматарафаи Ҳимояи суғуртавиरो таъмин кардан зарур мебошад.

Албатта, интиҳоби ин ё он системаи Ҳимояи суғуртавӣ асосан бо қарори саҳмдорон ва роҳбарияти корхона муайян карда мешавад, аммо, ба ақидаи мо, тавсияҳои ташкилоти суғуртавӣ метавонанд бо назардошти меъёрҳои пешниҳодшуда таҳия карда шаванд. Интиҳоби ташкилоти суғуртавӣ санҷиши эътимоднокии он ва мониторинги сатҳи хизматрасонии суғуртави пешниҳодкардаи онро дар бар мегирад.

Дар хотима бояд гуфт, ки суғуртакунии хавфҳои корхонаҳои саноатӣ яке аз вазифаҳои муҳими Ҳимояи манфиатҳои молу мулкӣ корхонаҳои мазкур буда, бо роҳи талофии зарари суғуртавӣ аз ҷониби ташкилоти суғуртавӣ чараёни бетанаффуси истеҳсолот таъмин карда шуда, барои рушди муназзами корхонаҳои саноатӣ шароити мусоид фароҳам оварда мешавад. Бояд гуфт, ки суғурта ҳамчун яке аз усулҳои бозэтимоди идоракунии хавфҳо на барои кам кардани эҳтимоли руҳ додани хавфҳо, балки асосан барои ҷуброни зарари моддӣ нигаронида нашудааст.

АДАБИЁТ

1. Балабанов И.Т. Риск-менеджмент. - М.: Инфра-М. - 2014. - 412 с.
2. Балдин К.В. Риск-менеджмент: учеб. пособие. - М.: Эксмо. - 2016. - 368 с.
3. Бартон Т., Шенкир У., Уокер П. Риск-менеджмент. Практика ведущих компаний. - М.: Вильямс. - 2015. - 208 с.
4. Валдайцев С. В. Риски в экономике и методы их страхования. - СПб.: Питер, 2012. - 217 с.
5. Вяткин В.Н. Управление рисками фирмы. Программы интегративного риск-менеджмента. - М.: Финансы и статистика. - 2013. - 400 с.
6. Гвозденко А.А. Страхование. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2016. - 464 с.
7. Никитина Т.В. Страхование коммерческих и финансовых рисков. - СПб.: Питер. - 2015. - 220 с.
8. Орлов В.П. Основы страхования: учебное пособие. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 2015. - 343 с.
9. Фомичев А. Риск-менеджмент. - М.: Издательский дом «Дашков и К». - 2015. - 374 с.
10. Чернова Г.В., Кудрявцев А.А. Управление рисками: учеб. пособие. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект. - 2016. - 260 с.
11. Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Ҳ., Содиқов Р.Ҳ. Молия ва қарз (китоби дарсӣ). - Душанбе: «Ирфон». - 2011. - 340 с.
12. Ҷабборов А.Ҷ., Шаропов Н.Ш. Суғурта. Китоби дарсӣ. - Душанбе, Империл. - 2011. - 432 с.

Холматов Р.Б.

РАҚОБАТНОКИИ КОРХОНА ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАҲҚИҚОТҲОИ МАРКЕТИНГӢ

Мақола ба омӯзиши рақобатнокии корхона бахшида шудааст. Дар мақола нуқтаи назари олимони оид ба моҳияти мафҳуми рақобатнокии корхона мавриди таҳлил қарор гирифтааст, ки хеле гуногун аст. Муаллифи мақола ба он ақидааст, ки сабаби асосии он аз ҷанбаҳои гуногун арзёбӣ намудани олимони иқтисоддон ба масъалаи рақобат ва рақобатнокӣ мебошад. Қайд гардидааст, ки муаммоҳои рақобатнокӣ дар фаъолияти корхонаҳои ватанӣ дар солҳои аввали баъди истиқлолият ва гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ на он қадар муҳим буд. Дар натиҷаи таъмини муътадили макроиқтисодӣ, сулҳу суботи устувор фаъолнокии иқтисодиро дар ҷомеа зиёд намуда, баланд бардоштани рақобатнокӣ дар фаъолияти корхонаҳо эҳё гардид. Дар мақола равиҳои илмӣ концептуалии баланд бардоштани рақобатпазирии корхона таҳлил карда шудааст. Пешниҳод карда шудааст, дар корхонаҳои ватанӣ рушди иқтисодӣ истеҳсоли бештар аз ҳисоби афзоиши самаранокӣ таъмин карда шавад.

Калидвожаҳо: маркетинг, рақобат, рақобатнокӣ, фаъолияти маркетингӣ, бозор, мол, хизматрасонӣ, корхона, ҷараёни маркетинг, концепсия, захираҳои молиявӣ, иқтисодиёти бозорӣ, реклама, иқтисодӣ корхона, самаранокӣ.

Холматов Р.Б.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК ОБЪЕКТ МАРКЕТИНГОВОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена изучению конкурентоспособности предприятия. В статье анализируются точки зрения ученых на сущность понятия конкурентоспособности предприятия, которые сильно различаются. Автор статьи считает, что основной причиной этого является оценка экономистами различных аспектов проблемы конкуренции и конкурентоспособности. Отмечается, что проблемы конкурентоспособности в деятельности отечественных предприятий не были так важны в первые годы после обретения независимости и проведения экономических реформ. В результате обеспечения стабильной макроэкономической среды, стабильного мира и согласия повысилась экономическая активность в обществе и повысилась конкурентоспособность в деятельности предприятий. В статье проанализированы концептуальные научные направления повышения конкурентоспособности предприятия. Предлагается обеспечить развития производственных мощностей на отечественных предприятиях за счет повышения эффективности.

Ключевые слова: маркетинг, конкуренция, конкурентность, маркетинговая деятельность, рынок, товар, услуга, предприятие, маркетинговый процесс, концепция, финансовые ресурсы, рыночная экономика, реклама, мощность предприятия, эффективность.

Kholmatov R.B.

**COMPETITIVENESS OF AN ENTERPRISE AS AN OBJECT
OF MARKETING RESEARCH**

The article is devoted to the study of the competitiveness of the enterprise. The article analyzes the points of view of scientists on the essence of the concept of competitiveness of an enterprise, which differ greatly. The author of the article believes that the main reason for this is the assessment by economists of various aspects of the problem of competition and competitiveness. It is noted that the problems of competitiveness in the activities of domestic enterprises were not so important in the first years after independence and economic reforms. As a result of ensuring a stable macroeconomic environment, stable peace and harmony, economic activity in society has increased and competitiveness in the activities of enterprises has increased. The article analyzes the conceptual scientific directions for increasing the competitiveness of an enterprise. It is proposed to ensure the development of production capacities at domestic enterprises by increasing efficiency.

Key words: marketing, competition, competitiveness, marketing activity, market, product, service, enterprise, marketing process, concept, financial resources, market economy, advertising, enterprise capacity, efficiency.

Дар шароити муосир, ки чараёнҳои глобализатсионӣ рӯз ба рӯз афзун мегарданд, алоқаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ҳар як кишвар дар натиҷаи амалӣ намудани сиёсати «дарҳои кушод» бо давлатҳои хориҷӣ густариш меёбад, мафҳуми рақобат, рақобатнокӣ дар мадди аввал гузашта истодааст. Дар шароити мазкур таъмини рақобатнокӣ молистеҳсолкунандагони ватанӣ яке аз равияҳои асосӣ буда, бояд ба стратегияи маркетингии идоракунии ҳар як корхонаи алоҳидаи ватанӣ ворид гардад. Зеро, дар фаъолияти ҳар як корхонаҳои истеҳсоли дарёфт намудани “ниёз дар бозор”, хоҳиши истеъмолкунандагон нисбат ба молҳо ва хизматрасониҳо, гузориши нархи ба муҳити бозор мутобиқ, таъмини ҳаракати мол дар самти қонеъ намудани талаботи аҳоли бевосита дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондани фаъолияти маркетингӣ ба амал оварда мешавад.

Дар чараёни идоракунии маркетингӣ мустаҳкам намудани мавқеи корхона дар бозор, нигоҳ доштани он, ба амал чорӣ намудани ҳадафҳои стратегияи корхона дар самти таъмини пешрафт дар бозори дохила, ё ин ки баромадан аз бозори дохила ба бозори беруна, пайваस्ताгии бузург дорад. Имкониятҳои корхона оид ба коҳиш додани хароҷот, дарёфт намудани мавқеи худ дар бозор, мундариҷаи нишондиҳандаҳои молиявӣ аз самаранокии ташкил ва баргузориҳои фаъолияти маркетингӣ манша мегирад, ки умум дар ташаккули рақобатпазирии корхона инъикос мегардад.

Бештари олимони ақидаи ягона доранд, ки рақобатпазирии корхона аз рақобатпазирии мол ва хизматрасониҳои он бар меояд. Аз нуқтаи назари мантиқ чунин ақидаҳо дуруст аст, зеро, бо воситаи амалишавии рақобатпазирии мол ва хизматрасониҳо қобилияти рақобатпазирии корхона низ мустаҳкам мегардад. Аз ин бар меояд, ки ғолиб омадани ҳар як субъекти ҳоҷагидорӣ, яъне корхонаҳо дар муборизаи рақобатӣ аз рақобатпазирии мол ва хизматрасониҳои онҳо вобаста аст, яъне аз сатҳи он ки то кадом андоза мол ва хизматрасониҳои корхона нисбат ба чунин молҳое, ки дар бозор мавҷуд аст беҳтар мебошанд вобастагӣ дорад.

Дар назди истеъмолкунанда ҳар қадар ҷанбаҳои ҷалбкунанда, молҳои истеҳсолшаванда бошад, ки онро аз дигар молҳои рақобатӣ бештар фарқ қунонад, ҳамон қадар рақобатнокӣ мол баланд мешавад. Аз ин лиҳоз гуфтан мумкин аст, ки рақобатпазирӣ дар бисёр ҳолат аз дарк намудани ва идора карда тавонишани заминаҳои зерине, ки дар шароити иқтисодӣ бозор хеле муҳим аст вобаста мебошад:

- дарк намудани хоҳиш ва талаботи истеъмолкунанда

- муайян карда тавонистани тамоюлотӣ тағиребӣ дар эҳтиёҷи истеъмолкунанда барои давраи минбаъда
- донишҳои кофи доштан оид ба имконият ва рафтори рақобатчиен дар бозор
- муайян карда тавонистани тамоюлотҳо дар рафтори муҳити атроф
- мавҷудияти қобилият оид ба тавлиди молҳои, ки аз ҷониби истеъмолкунанда пазируфта ва ғайра.

Мавҷудияти чунин заминаҳо дар баланд бардоштани сатҳи рақобатнокии корхонаҳо хеле зарур аст, вале ҳамаи омилҳои, ки номбар карда шуданд, зарурати доштани донишҳои маркетингиро талаб менамоянд. Пеш аз он, ки моҳият ва аҳамияти чараени маркетингиро дар таъмини рақобатнокии корхона дида бароем, ҳуди мафҳуми рақобатнокии корхонаро аз нуқтаи назари консепсияҳои илмӣ, дида бароем. Онҳо дар шакли чадвал дар поён зикр карда шудааст.

Чадвали 1

Чадвали 1. Нуқтаи назари олимони оид ба моҳияти мафҳуми рақобатнокии корхона

Моҳияти мафҳуми рақобатнокии корхона	Муаллифони
Рақобатнокии корхонаҳо ин чунин тавсифи маҷмӯавие мебошад, ки дар худ: дастраси ҳиссаи муайяни бозор; қобилияти роҳбарияти корхона нисбат ба истеҳсол, фурӯш, расидан ба мақсади гузошташударо таъмин мекунад	Коно Т. Стратегия и тактика японских предприятий / Т. Коно. - М.: Прогресс, 1987.-С.132
Рақобатпазирии корхона – ин қобилияти ширкат дар бозор бо иштироки тавлидгарон ва фурӯшандагони маҳсулоти шабеҳ буда, барои харидорон ва истеъмолкунандагон шароити таъмини сифати баланд ва нархи дастрасро фароҳам меоварад.	Азоев Г.Л., Завьялов П.С., Лозовский Л.Ш., Поршев А.Г., Райзберг Б.А. Маркетинг. Словарь - М.: ОАО «НПО «Экономика», 2000. - 362 с.
Тавсифи нисбӣ оид ба фарқияти рушди истеҳсолкунандаи муайян нисбат ба истеҳсолкунандаи - рақобатчӣ ҳам аз рӯи сатҳи қонеъ намудани талабот ба мол дар ҷомеа ва ҳам аз рӯи самаранокии фаъолияти истеҳсолий мебошад.	Ермолов М.С. Чем отличается конкурентоспособность фирмы от конкурентоспособности товара? // Как продать ваш товар на внешнем рынке. - М.: Мысль, 1990.-С.172.
Рақобатпазирии корхона – ин маҷмӯи хусусиятҳои маркетингӣ, инноватсионӣ ва молиявӣ ширкатро дар бар гирифта, дараҷаи муваффақиятнокии фаъолияти онҳоро дар бозори дохилӣ ва берунӣ муайян менамояд.	Андрианов В.Д. Конкурентоспособность России в мировой экономике / В.Д.Андрианов // Маркетинг. - 1999. - №2. - С. 3-19.
Рақобатпазирии корхона – ин қобилияти корхона оид ба истеҳсол ва ба фурӯш равона сохтани моле, ки рақобатнокии баланд нисбат ба рақобатчи дигар дорад, мебошад.	Нестерова Р. В. Конкурентоспособность производственного потенциала предприятия. – Ульяновск, УГУ, 1997.—25с.
Рақобатпазирии корхона – ҳолати субъектҳои хоҷагидориро дар минтақаи устувори иқтисодӣ инъикос намуда, аз рӯи низоми нишондиҳандаҳои муҳити микро ва макромаркетингӣ тавсиф карда мешавад. Инчунин, ба истеҳсоли маҳсулот аз рӯи арзишҳои нархӣ ва ғайринархӣ машғул буда, нисбати рақибони худ афзалияти бештар дорад.	Баландин В.С. Конкуренция в бизнес-системах: Маркетинг. Коммерч. деятельность. Эффективность /В. С. Баландин, Н. С. Яшин, Э. А. Багиров; М-во образования Рос. Федерации, Саратов. гос. техн. ун-г. - Саратов. СГТУ, 2001.- 156с.
Рақобатпазирии корхона гуфта, қобилиятнокии бештар қонеъ гардонии талаботи истеъмолгаронро нисбат ба рақибони худ мефаҳманд.	Дойль П. Маркетинг менеджмент и стратегии / П. Дойль, Ф. Штерн. - Изд. 4-е; пер. с англ. - СПб.: Питер, 2007. — 544 с.
Рақобатпазирии корхона – ин маҷмӯи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар давраи муайяни бозор буда, аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳои молиявӣ-иқтисодӣ, маркетингӣ, истеҳсолий - технологӣ, кадрӣ ва	Ивахнюк Д.Е. Соколова Л.В. Конкурентоспособность предприятия и критерии её оценки / Л.В. Соколова // Менеджмент и социология — Харьков:

экологӣ афзалияти бештарро нисбат ба рақибон инъикос менамояд.	Информ. введ. центр. - 2005. - №6. - С. 25-34.
Рақобатпазирии корхона – ин фаъолияти бозор бо иштироки тавлидгарони дигар ва таҳвилгарони маҳсулоти шабеҳ (рақибон) ҳам бо маҳсулоти ширкат, хизматрасонӣ ва самаранокии фаъолияти истеҳсоли имконияти рақобатпазирӣ дошта, талаботи онҳоро қонеъ мегардонад.	Киперман Т.Я. Рыночная экономика: словарь / под общ. ред. Т.Я. Кипермана. - М.: Республика, 1993. - 524 с.
Рақобатпазирӣ – ин хусусияти объекте, ки ҳиссаи муайяни бозори дахлдорро дорад, дараҷаи мутобиқат ба хусусиятҳои техникӣ, функционалӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дигарҳоро ба талаботи истеъмолкунандагон тавсиф мекунад.	Светуных С. Г., Литвинов А.А. Конкуренция и предпринимательские решения. - Ульяновск: Корпорация технологий продвижения, 2000. – С. 128.
Рақобатпазирии корхона – хусусиятест, ки инкишофи корхонаро дар муқоиса бо дигар ширкат аз рӯи дараҷаи қонеъ гардонии талаботи одамон ба мол ва самаранокии фаъолияти истеҳсоли муайян менамояд. Рақобатпазирии корхона тибқи имконият ва сатҳи мутобиқшавӣ дар шароити бозор тавсиф мегардад.	Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер.с англ. Общая редакция и вступительная статья доктора экономических наук Л.И. Евенко. - М: «Дело», 1997. -С. 441 (492 с.)
Рақобатпазирии корхона – имконияти самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ ва татбиқи фойданокиро дар бозори рақобат дорад. Ин нишондиҳандаи қамъбасти устуворнокии корхонаро арзёбӣ намуда, малакаи истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, истеҳсоли, илмию техникӣ ва меҳнатиро таъмин менамояд.	Перцовский И.А., Спиридонов, С.В. Барсукова. Международный маркетинг: Учеб. пособие / Под ред. Н.И. Перцовского. — М.: Высшая школа, 2001. –С.179. (239 с.)
Рақобатпазирии корхона – маънои дар давраи муайян дар бозор (минтақаи фурӯш) тавассути истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ва хизматҳои рақобатпазир қобилияти бомуваффақият фаъолият карданро дорад.	Портер М. Конкуренция / М. Портер; пер. с англ. - М.: Изд. дом Вильяме, 2005. - 608 с.
Рақобатпазирии корхона – чунин қобилияти корхона мебошад, ки дар истеҳсоли маҳсулоти рақобатнок (нисбати дигар ширкат) афзалиятҳоро дар дохили кишвар ва берун аз он доро мебошад.	Фатхутдинов Р. А. Стратегический маркетинг / Р.А. Фатхутдинов. - Изд. 4-е. - СПб.: Питер, 2006. - 352 с.
Рақобатнокии корхона ин қобилияти корхона баҳри нигоҳ доштани мавқеи худ дар бозор бо воситаи ташақкул ва самаранок истифодабарии захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ таъмини боварӣ бо истеъмолкунандагон, ҳамкорон дар самти бизнес бо мақсади қонеъ намудани талаботҳои истеъмолкунанда мебошад.	Лашина М. В. Повышение конкурентоспособности промышленного предприятия на основе идентификации эффективного использования маркетинговых активов. // дисер. на соиск.уч.степ. канд.наук по спец. 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством: маркетинг. – Саранск, 2010. – С.14.

Чи тавре, ки аз қадвал бар меояд нуқтаи назари олимони оид ба рақобатнокии корхона хеле гуногун аст. Бо ақидаи мо сабаби асосии он аз ҷанбаҳои гуногун арзёбӣ намудани олимони иқтисоддон ба масъалаи рақобат ва рақобатнокӣ мебошад.

Нисбат ба иқтисодиёти миллӣ гуфтан ҷоиз аст, ки масъалаи рақобатнокии корхонаҳо асосан дар охири асри XX ва оғози асри нав дар назди корхонаҳои миллӣ ба миён омад. Зеро, дар солҳои аввали баъди истиқлолият дар зерини таъсири ҷанги шаҳрвандӣ ислоҳоти иқтисодӣ нотайёр будани қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои нави истеҳсоли муаммоҳои рақобатнокӣ дар фаъолияти корхонаҳо на он қадар муҳим буд, вале дар натиҷаи таъмини муътадили макроиқтисодӣ, сулҳу суботи устувор, ки асосан пас аз расидан ба

вахдати миллӣ фаъолнокии иқтисодиро дар чомеа афзун намуд, муаммои баланд бардоштани рақобатнокӣ амалан дар назди ҳар як корхонаҳои ватанӣ эҳё гардид.

Чи тавре ки аз чадвал бар меояд, баъзе олимони хориҷӣ зимни маънидод намудани рақобатнокии корхона бештар ба масъалаҳои дастрасии ҳиссаи муайяни бозор; таъмини зиёди истеҳсол ва фурӯши мол аҳамият медиҳанд. Баъзе олимони бошанд ба масъалаҳои фаъолияти маркетингӣ, инноватсионӣ ва молиявии ширкат таваҷҷӯ намуда рақобатнокии корхонаҳоро маънидод менамоянд. Бархе олимони ватанӣ бошад, рақобатнокии корхонаро аз нуқтаи назари рушди устувор арзёбӣ намуда, малакаи истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, истеҳсоли, илмию техникӣ ва меҳнатиро дида баромадаанд.

Умуман, мафҳуми рақобат дар эҳёи муносибатҳои бозорӣ ҳамчун решаи асосӣ мебошад, ки ин аз ҷониби асосгузори мактаби классикӣ низ алоҳида қайд карда шудааст. Зимни коркарди механизми «дасти ноаён» А. Смит нақши калидии рақобатро дар фаъолияти иқтисодӣ бозор таъкид намуда, қайд менамояд, ки «Ҳар як субъект баҳри дастрасии фоида кӯшиш намуда, дар радифи он ҳадафҳои ҷамъиятиро низ ба амал татбиқ менамояд, яъне баҳри таъмин намудани талаботи аҳоли бо молҳо ва хизматрасониҳо кушиш менамояд, яъне талаботи ҷамъият ба инобат гирифта мешавад» [6].

Дар ин самт аз ҷониби олимони дигар низ рақобат ҳамчун воситаи ҳаракат ё ин ки қувваи пешбарандаи субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароитҳои иқтисодӣ бозор тадқиқ карда шудааст. Масъалан олими амрикоӣ П.Хайне ки намояндаи мактаби неоклассикӣ мебошад, қайд намудааст, ки «рақобат ин ҳаракат ба сӯи ҳар чи бештар қонеъ гардонидани талабот ба неъматҳои моддӣ ва маънавӣ мебошад» [1]. Аз ин нуқтаи назар бар меояд, ки рақобат ба қисми таркибии фаъолияти маркетингӣ ворид аст, зеро мақсади асосии тадқиқоти маркетингӣ дарк намудан ва қонеъ намудани талаботи аҳоли мебошад.

Дар таҳқиқи рақобат як гурӯҳ олимони ва хусусан Й. Шумпетер равияи функционалиро истифода мебарад. Бо ақидаи он «рақобат – ин муборизаи молҳои кӯҳна бо нав» [7] мебошад. Яъне тибқи ҷунин ақида навоарино бозор бо душвори қабул менамояд, вале агар навоар тавонад моли навро ба бозор амалӣ намояд ана ҳамин механизми рақобат он корхонаҳое, ки молҳои кӯҳна тавлид мекунанд ё ин ки бо технологияи кӯҳна кор кунандаро аз бозор меронад.

Корхонаҳои муосир дар шароити мураккаби муносибатҳои иқтисодӣ фаъолият доранд, зеро сиёсати «дарҳои кушод», аз як тараф, муаммои касоди молро аз байн бардошта бошад, аз тарафи дигар муносибатҳои рақобатиро ба сатҳи нав баровард, яъне корхонаҳо маҷбур ҳастанд, ки барои дастрасии ҳиссаи бозор бо корхонаҳои хориҷа низ муборизаи саҳт баранд. Дар ин радиф мавҷудияти бартариятҳои муайян ё бартариятҳои рақобатӣ роҳи асосии таъмини рақобатнокии корхона мегардад. Олими дигари хориҷӣ Ч.Ч. Ламбен афзалияти рақобатиро ҳамчун «хусусияти мол, ки барои корхона бартарии муайян аз болои дигар рақобатчиен дода ва барои истеъмолкунанда мол ҳамчун дорандаи хусусияти хоси истеъмоли дошта ба ҳисоб меравад» [5] шарҳ медиҳад. Омилҳои бартарӣ доштан аз ҷониби олими мазкур ба ду гурӯҳ тақсим карда шудааст: 1) афзалияти беруна ҳамчун натиҷаи тадқиқоти маркетингӣ оид ба арзебии хоҳиши истеъмолкунанда, 2) афзалияти рақобатии дохила, ҳамчун қобилияти мол дар самти қонеъ намудани талаботи хосаи истеъмолкунанда. Олими мазкур дар таҳлили рақобатнокии корхонаҳо дар чорҷӯбаи фаъолияти маркетингӣ таҳлили панҷ омилро алоҳида таъкид менамояд: - коҳиш додани нарх, - пурзӯр намудани реклама, - баланд бардоштани сифати мол, сифати хизматрасони ва харочот дар самти истеъмоли мол.

Яке аз маркетингҳои машҳури хориҷӣ Ф.Котлер дар таъмини рақобатнокӣ ба ҳиссаи бозоре ки корхона дастрас кардааст, аҳамияти хоса медиҳад. Ӯ чор намуди стратегияи рақобатиро маънидод намудааст: “Стратегияи пешвои бозор, Стратегияи баҳри таъмини сатҳи баланд дар бозор, Стратегияи муътадилӣ дар бозор ва Стратегияи аутсайдер” [4]. Ҳар як стратегияи рақобатии номбаркардашуда номгӯи чорабиниҳо ва тадқиқоти махсуси

маркетингиро дорад, ки дар иқтисодиёти ҳар як давлат бо хусусиятҳои хоси худ фарқ мекунад.

Дар илми иқтисодиёт шакли дигари афзалияти рақобатӣ нисбати ҳаҷми корхонаҳо инъикос мегардад. Масалан дар асари олими рус Кныш И. чунин омадааст: “корхонаҳои бузург нисбат ба корхонаҳои хурд имконияти истеҳсоли молҳои стандартӣ якхеларо дар шакли оммавӣ пешниҳод менамоянд, вале чандирнокии он нисбат ба талаботи бозор хеле суст аст. Корхонаҳои миёна бошанд, агар талаботи бозорро дуруст дарк карда тавонанд, метавонанд бо муваффақият фаъолият кунанд. Афзалияти корхонаҳои хурд бошад дар чандирнокӣ ва мобилнокӣ зоҳир мегардад” [3]. Ғайри муътадили муҳит, номуайянии конъюнктураи бозор, бо таври доимӣ ба ҳолати рақобатпазирии корхонаҳо таъсир мерасонад. Бинобар ин дар фаъолияти корхонаҳо дар чараени қабули қарорҳои оперативӣ ва стратегӣ нигоҳ доштани сатҳи рақобатнокӣ дар асоси арзебии шароити имрӯзаи бозор ва таҳқиқ оид ба истеҳсоли молҳои инноватсионӣ, техника ва технологияҳои нав, усулҳои инноватсионии идоракунӣ хело зарур аст.

Дар бисёр ҳолатҳо таъмини рақобатнокӣ ба ташаккули иқтидори корхона сабабгор мешавад. Дар ин радиф олими рус Г.Б.Клейнер чунин ақида дорад: “Иқтидори корхона каме категорияи абстрактӣ мебошад, ҳудудҳои он номуайян, омилҳо наонқадар аниқ, таъсир ва чараёнҳои ҷорӣ ғайримустақим дорад. Новобаста аз он категорияи мазкур хеле аҳамияти бузург дорад, зеро ҳар як қарорҳои амалӣ ба фаъолияти корхона ё таъсири мусбӣ, ё ин ки манфӣ мерасонад” [2]. Ба чунин ақидаи Г.Б.Клейнер ҷавоби якхела додан амри маҳол аст. Дар баъзе ҳолатҳо суҳанони ӯ сазовори дастгирӣ мебошад. Ин, хусусан, ба ҳолатҳои дахл дорад, ки агар иқтидори корхона дар натиҷаи муттасил боло рафтани ҳосилнокии меҳнат ва дигар нишондиҳандаҳои самаранокӣ афзуда бошад. Дар ҳолате, ки иқтидори истеҳсолии корхона дар натиҷаи муттаҳид намудани корхонаҳои касод зиёд мешавад ақидаи боло зикр гардида амалӣ нахоҳад гардид. Дар аксари ҳолатҳои, хусусан дар мамолики рушдёфта ақидаи олими дар боло овардашуда дурустии худро исбот менамояд. Яъне, агар суҳан дар бораи Тоҷикистон равад, кӯшиш бояд намуд, ки рушди иқтидори истеҳсоли бештар аз ҳисоби афзоиши самаранокӣ пиёда гардад.

АДАБИЁТ

1. Hayne P. Monopoly: Impediment or Stimulus to Economic Progress? // Monopoly and Competition and Their Regulation, p. 426
2. Клейнер Г.Б. Предприятие вне стабильной экономической среде: риски, стратегия, безопасность / Г.Б. Клейнер, В.Л. Тамбовцев, Р.М. Качалов. - М.: Экономика, 1997. - С. 87.
3. Кныш М.И. Конкурентные стратегии: Учеб. пособие. - СПб. - 2000. - С. 142.
4. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент: Анализ, планирование, внедрение, контроль / Пер. с англ. М. Бугаева и др. - 2-е изд., испр. - СПб: ПитерКом, 1999. - С. 352
5. Маркетинг: Учебник для ВУЗов/ Г.Л. Багиев, М.В. Тарасевич, Х. Анн; под. общ. ред. Г.Л. Багиева - М.: ОАО Изд-во «Экономика», 1999. - С. 681.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. -- М.: Соцэкгиз, 1962. -- С. 473.
7. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. М.: Прогресс, 1982. -- С. 191.

Бобоев Ч.И.

**ОМИЛҲОИ ЭКОЛОГӢ ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ
РУШДИ ИҚТИСОДИ**

Мақола ба чанбаҳои назариявии муносибатҳои экологӣ-иқтисодӣ ва таъсири он ба фаъолияти иқтисодӣ баҳшида шудааст. Дар мақолаи мазкур захираҳои табиӣ ҳамчун манбаъҳои захираҳои истеҳсолот аз нигоҳи таърихӣ ва муосир, дараҷаи азхудкунии таъсири онҳо ба иқтисодиёт ва ҳадафҳои таъмини бехатарии онҳо дар шароити имрӯза, манфиатҳо ва зиддиятҳои экологӣ иқтисодӣ дида баромада мешавад. Муаллиф ба доираи истифодабарӣ (истеҳсолот) ворид намудани захираҳои мавҷудай канданиҳои фойданокро барои истеҳсоли нуриҳои маъданӣ воситаи таъминкунандаи пешрафти истеҳсолоти кишоварзӣ меҳисобад. Ин иқдом дар навбати худ заминаи воқеиро барои рушди соҳаи саноати мамлакат, ки он ҳамчун ҳадафи стратегии ҳукумат ба ҳисоб меравад, гузошта метавонад. Инчунин барои бехтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо ва афзоиши ҳосилнокӣ пешниҳод менамояд, ки истеҳсолоти захираҳои табиӣ ба роҳ монда шавад. Ақидаҳои олимону муҳаққиқони шинохтаи илми иқтисод низ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, манфиатҳои иқтисодӣ, истеҳсолот, такрористеҳсолкунӣ, муҳити зист, захираҳои табиӣ, рушди устувор, амнияти экологӣ.

Бобоев Дж.И.

**ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

Статья посвящается теоретическим аспектам эколого-экономических отношений и его влияния на экономическую деятельность. В статье исследуются природные ресурсы как источники производственных ресурсов с исторической и современной точки зрения, степень их воздействия на экономику и цели их безопасности в современных условиях, экологические интересы и противоречия. Автор рассматривает введение имеющихся полезных ископаемых в сферу использования (производства) для производства минеральных удобрений как средство обеспечения прогресса сельскохозяйственного производства. Этот шаг, в свою очередь, может заложить реальную основу для развития промышленности страны, что считается стратегической целью правительства. В целях улучшения состояния мелиорации земель и повышения продуктивности автор предлагает начать добычу природных ресурсов. Изучены также мнения известных ученых и исследователей в области экономики.

Ключевые слова: экономика, экономические интересы, производства, воспроизводства, окружающая среда, природные ресурсы, устойчивое развития, экологическая безопасность.

Boboev G.I.

**ENVIRONMENTAL FACTOR AND KEY INDICATORS
OF ECONOMIC DEVELOPMENT**

The article is devoted to the theoretical aspects of environmental and economic relations and its impact on economic activity. The article examines natural resources as sources of

production resources from a historical and modern point of view, the degree of their impact on the economy and the goals of their security in modern conditions, environmental interests and contradictions. The author considers the introduction of existing minerals into the sphere of use (production) for the production of mineral fertilizers as a means of ensuring the progress of agricultural production. This step, in turn, can lay a real foundation for the development of the country's industry, which is considered a strategic goal of the government. In order to improve the state of land reclamation and increase productivity, the author proposes to start extracting natural resources. The opinions of famous scientists and researchers in the field of eco-nomics were also studied.

Keywords: economy, economic interests, production, reproduction, environment, natural resources, sustainable development, environmental safety.

Дар шароити муосир тамоми кишварҳои ҷаҳон дар маҷмӯъ тамоми инсоният ба раванди шадиди зиддиятҳо байни талаботҳои доимоафзоёндаи аҳоли ва паёмадҳои муҳити табиӣ дучор омада истодаанд. Муҳити табииро экология, ки он аз ду калимаи юнонӣ: “oikos” – хона, манзил, ҷойи зист ва “logos” – илм, фан ё таълимот гирифта шудааст, меомӯзнад. Талаботҳои доимоафзоёндаи аҳоли ва муҳити табиӣ ба раванди истехсоли маҳсулотҳои истеъмолӣ, молҳои хусусияти техникдошта ва воситаҳои истехсолот робитаи зич дорад, ки ин раванд маҳсусан дар замони муосир бо пешрафти илму техника суръати бештарро ба худ касб кардааст.

Ин зухурот, яъне пешрафти босуръати илмию техникӣ ба инсоният шароити мусоиди бештар рӯ овардан ба табиат ва заминро таъмин сохтааст. Ин чунин маъно дорад, ки пешрафти босуръати илмӣ – техникӣ ба рушди истехсолоти ҷамъияти таъсири ҷиддӣ расонида метавонад. Одатан ин таъсири расонӣ аз як тараф дар омили асосии рушди иқтисодиёт ва давра ба давра коҳиш ёфтани захираҳои табиӣ ифода ёбад ва аз тарафи дигар, сабаби асосии тағйирёбии муҳити зист низ мегардад, ки ба ҳар яки мо маълум аст оқибатҳои нагуворро дар пай дорад.

Инсоният тавассути захираҳои табиат талаботи моддию маънавии худро конё мегардонад, бинобар ин истифодаи оқилона ва ҳифзи онҳо, маҳсусан дар замони муосир вазифаи мукаддаси ҳар як фарди ҷомеа ба ҳисоб меравад. Омӯхтани захираҳои табиат ва муносибати оқилона ба истифодаи онҳо боиси пешрафти зиндагии шоиста мегардад[4].

Экология яке аз соҳаҳои муҳими илми биология буда, муносибати мавҷудоти зиндаро байни ҳамдигар ва ба муҳити зист, ҳамчунин муносибати инсонро ба биосфера меомӯзад. Мушкилоти экологӣ ҳоло басо муҳиму серҷабҳа мебошад, зеро робитаи ҷамъияту табиат то ба ҳадде расидааст, ки ҳоло ҳар кадоме аз онҳо нафақат масъалаҳои экологӣ, балки биологию техникӣ, иқтисодию ҳуқуқӣ ва ҷамъиятиро низ дар бар мегиранд. Экология агарчи дар ибтидо яке аз соҳаҳои илми биология доништа мешуд, ҳоло дар натиҷаи тараққиёти босуръати илму техника, афзоиши зиёди аҳоли, тағйирёбии иқлими кураи Замин, вайрон шудани мувозинати экологӣ, истифодаи нодурусти захираҳои табиӣ ва ба иқтисодиёти бозоргонӣ рӯ овардани ҷомеа, дорои мазмуну мундариҷаи васеъ гардидааст.

Тоҷикистон кишварест, ки 93%-и ҳудудаш кӯҳсор мебошад. Дар қаламрави он зиёда аз 500 кони сарватҳои табиат, 947 дарё, 1300 кӯл, 8492 пириях, 200 чашмаи шиғоббахш, 9770 намуди растанӣ, аз ҷумла 4513 навъи растанӣҳои дараҷаи олии ва 13150 намуди ҳайвонот ба қайд гирифта шудааст. Пеш аз ҳама ҳифз ва оқилона истифода бурдани онҳо аз мо донишу фарҳанг ва маданияти баланди экологиро талаб мекунад. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи муҳити зист” (2011) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маърифати экологии аҳоли” (2010) ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии сарватҳои табиӣ он, солим гардонидани муҳити зист вазифаи умумидавлатӣ, кори

тамоми мардум ва қарзи шахрвандии ҳар як сокини кишвар мебошад.

Дар натиҷаи омӯзиши масъалаҳои экологӣ ба мо маълум гардид, ки истифодаи нодурусти захираҳои табиат боиси он гардида истодааст, ки ҷомеаро вазъи ташвишовар фаро гирифта, дар баъзе митақаҳо бӯҳрони экологӣ ба миён омада истодааст, ки дар натиҷаи он масоҳати заминҳои кишоварзӣ ва ҳосилнокии онҳо кам гардида, таркиби обу ҳаво ифлосу ғализ шуда, ҷангалзори чарогоҳҳо хароб ва марғзори сабззорон ба биёбону дашти урён табдил ёфтанд.

Ҳамин тариқ ин тазод дар шароити муосир яке аз масъалаҳои хеле муҳим барои муайян намудани роҳҳои муфиду самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ гардидааст. Дар ин маврид, Ф. Энгельс қайд карда буд, ки «Бо вучуди ин, мо аз ғалабаҳоямон бар табиат хеле фиреб нахӯрем, барои ҳар як чунин ғалаба вай аз мо интиқом мегирад». Дар аввал мо оқибатҳои онро то андозае мефаҳмем, аммо баъдтар оқибатҳои ғайриҷашмдошт ба вуқӯъ мепайвандад[5].

Чи тавре, ки мо дар боло қайд намудем, яке аз омилҳои муҳими таъмин намудани рушди иқтисодиёт, истифодаи мақсадноки қитъаҳои заминҳои ҳосилхез ва кабудизоркунии муҳити зист ба ҳисоб меравад, ки ин раванд бояд бо риояи талаботҳои қонунҳои табиат мувофиқ иҷро карда шавад. Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон танҳо дар мавриди самаранок истифодабарии захираҳои имкониятҳои соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат манфиатҳои иқтисодӣ ба вучуд меоянд, инчунин дар шароити беҳтар намудани муҳити зист, иҷрои қорҳои ободонӣ фаъолнокии субъектҳои хоҷагидорро низ таъмин намудан имконпазир мегардад.

Муносибатҳои истеҳсоли тавассути зиддиятҳо ва зерин таъсири қонунҳои иқтисодӣ инкишоф меёбанд ва дар ин раванди диалектикӣ принципҳои чудонашавандаи муносибатҳои истеҳсоли қувваҳои истеҳсоли ташаккул меёбанд. Ҳуди ҳамин принципҳо алоқамандии экологӣ ва иқтисодиро муайян мекунанд, яъне табиатро ҳамчун омилҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ нишон медиҳанд. Дар ҳолати ягонагии принципҳои экологӣ ва иқтисодӣ ирода ва хоҳиши одамон низ ба инобат гирифта мешаванд. Аммо одамон метавонанд дар фаъолияти иқтисодӣ ва хоҷагии худ ба иҷрои ин принципҳо манфиатдор бошанд[4].

Маҳз муҳити табиӣ, низоми мувофиқе мебошад, ки бо қонунҳои экологиро иқтисодӣ алоқаманд мебошад ва рушди иқтисодиётро боназардошти тағйирёбии низомҳои табиӣ алоқаманд ба миён оварда метавонад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки талаботҳои фазоӣ ва вақт такрористеҳсолотро ҳамчун як шакли ҳаракати материя мепазирад. Ҳамин тариқ, фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ҳамеша дар доираи вақт ва фазои ягонаи табиӣ сурат мегирад, ки дар натиҷа, таъсири истеҳсолот ба муҳити табиӣ бараъло мушоҳида мегардад. Баръакси ҳол муҳити табиӣ ба самаранокии иқтисодӣ низ таъсири худро расонида метавонад. Дар ҳолате, ки самтҳои рушди иқтисодиёт ба қонунҳои табиат номувофиқанд қоҳишҳои суръати пешрафти иқтисодӣ мушоҳида мегардад. Аз ин рӯ, ҳама гуна фаъолияти иқтисодӣ бояд ба принципҳои қонунҳои табиат тобеъ бошанд. Моҳияти муносибатҳои экологиро иқтисодӣ дар иҷрои принципҳои кабудизоркунии зоҳир мегарданд, ки ин принципҳоро дида мебароем:

✓ истифодаи самаранокӣ захираҳои табиӣ дар истеҳсолот боназардошти нигоҳ доштани тозагии фазо. Истифодаи самаранокӣ захираҳои обӣ, сарватҳои зеризаминӣ, олами ҳайвонот ва ғайраҳо ба нигоҳ доштани фазои тозаи экологӣ дар қаламрави минтақаи муайян зарур мебошад;

✓ нигоҳ доштани унсурҳои табиӣ дар раванди истеҳсоли молҳои саноатӣ ва умуман дар соҳаи иқтисодиёт.

Вақте, ки дар ин раванд номутаносибӣ ба вучуд меояд, зиддиятҳои экологиро иқтисодӣ низ шаддат мегиранд. Яъне ин зиддиятҳои экологиро иқтисодӣ ба муносибати одамон ба табиат алоқамандӣ дораданд. Ин зиддиятҳои экологиро иқтисодӣ, раванди

истеҳсолот ва такрористеҳсолотро дар бар гирифтааст[1].

Таҳлили сохтори низоми зиддиятҳо ба мо имконият медиҳад, ки зиддиятҳоро ба ду гурӯҳчудо намоём: зиддиятҳои соҳаи истеҳсолот ва зиддиятҳои иҷтимоӣ. Ин ҷонибҳо дар муносибатҳои диалектикӣ, моҳияти истеҳсолоти ҷамъиятиро ифода менамоянд. Ҳамаи унсурҳо бо ҳам зич алоқаманданд, ки дар ин низоми мукамал муҳити зист ҳамчун воҳиди ягона ва истеҳсолоти ҷамъиятӣ бошад, ҳамчун раванди такрористеҳсолоти худӣ инсон ҳисобида мешавад, ки албатта муҳаққикон дар давраҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ба ин масъалаҳо таваҷҷуҳи бештар менамуданд.

Дар алоқа ба ин нуқта К. Маркс қайд карда буд, ки «Натиҷаи ниҳони раванди истеҳсолоти ҷамъиятӣ, худӣ ҷомеа ба ҳисоб меравад. Инсон дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ ҳар чизе ки дорад, онҳо як лаҳзаи зудгузар пайдо мешаванд, масалан маҳсулот барои истеъмолот истеҳсол карда мешавад». Объекти истеҳсолот шароит ва ашиёи дар истеҳсолот истифодашаванда буда метавонад, субъекти истеҳсолот бошад танҳо шахсони алоҳида баромад мекунанд[3].

Тақсимои иқтисодию иҷтимоӣ дар раванди истеҳсолот шартӣ мебошанд ва барои истеҳсоли шаклҳои гуногуни молҳо заруранд, такрористеҳсолоти ҷамъиятӣ бошад, ҷанбаҳои иқтисодию иҷтимоии худро дорад ва вобаста ба давраҳои рушди таърихӣ шаклҳои гуногунро ба худ мегиранд. Веклич О.А. қайд мекунад, ки раванди диалектикаи идоракунии табиат дар раванди таърихии худ, пешрафти қувваҳои истеҳсолкунандаро бо рушди муносибатҳои истеҳсолӣ дар худ инъикос менамояд. Раванди идоракунии табиат ду ҷонибро дар бар мегирад[1]:

1. саноатӣ, ки табиатро ифтидои унсурҳои табиатро тавсиф менамояд;
2. муносибатҳои иқтисодии байни одамон оид ба аз худкунӣ, истифодабарӣ, тақсим ва афзун гардонидани молҳои табиӣ.

Ҷанбаҳои иқтисодию иҷтимоии истеҳсолот, марҳилаҳои муайяни таърихии рушди меҳнати ҷамъиятӣ ва истеҳсолотро фаро мегирад.

Ҳангоми таҳлили иқтисодӣ ё баррасии зиддиятҳо, ба масъалаи аҳамияти иҷтимоии муҳити зисту истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, усули муосири идоракунӣ ва ба механизми ташкилӣ-иқтисодии танзими онҳо аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Масъалаи асосии дар ин самт баррасигардида, яъне таҳлили иқтисодӣ ва муайян намудани зиддиятҳо, инчунин масъалаҳои рушд накардани истеҳсолот ва самаранок истифода нагардидани технология, аз ҷумлаи мушкилиҳои замони муосир ба ҳисоб мераванд. Ин зиддиятҳоро робитаи байни ҷанбаҳои истеҳсолию иҷтимоии истифодаи захираҳои табиӣ низ тавсиф менамояд. Дар ин раванд, захираҳои табиӣ ҳамчун манбаъҳои захираҳои истеҳсолот ва тақсимои қувваҳои истеҳсолӣ баҳо дода мешаванд, яъне дар ин маврид арзиши иқтисодии захираҳои табиӣ муайян мегарданд ва маблағи пардохти онҳо низ ба ҳисоб гирифта шуда, вайрон кардани шартӣ муқарраршуда ошкор карда мешаванд. Ин раванд, мушкилотро ба таври назаррас осон менамояд, ки онро дар муқаррароти зерини методологӣ нишон медиҳем[2]:

а) раванди истеҳсолот ҷараёни идоракунии муҳити зистро ғайриқонунӣ ҷудо менамояд;

б) аксар вақт муайян кардани захираҳои муҳити зист ба назар гирифта намешаванд: масалан, нафас кашидани ҳаво ва ҳаво ҳамчун манбаи иқтисодӣ, инчунин хусусияти байналмилалӣ истеъмоли он. Дар ин робита, мо зарур мешуморем, ки ин муқаррарот пайваستا баррасӣ шавад.

Раванди идоракунии табиат ва ҳифзи муҳити зист аз иқтисодиёти неоклассикӣ гирифта шудааст. Муносибатҳои экологӣ ва иқтисодӣ муносибатҳои мебошанд, ки байни одамон дар робита бо истифодаи сарватҳои табиӣ, ҳифз ва такрористеҳсоли онҳо ба вуҷуд меоянд. Дар ин ҳолат, зиддияти асосии экологӣ иқтисодӣ сарчашмаи рушди муносибатҳои истеҳсолии табиат буда метавонад. Ин ҷо ягонагии диалектикӣ ва

талаботи объективии экологию иқтисодии чомаеро дар назар дорад ва категорияҳои асосӣ бошанд, ҳамкориҳои иқтисодии байни чомае, иқтисодиёт ва ҳуди табиат ба ҳисоб мераванд. Истифодаи захираҳои табиӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ, муносибатҳои иқтисодиро дар раванди ҷалби захираҳои табиӣ, азхудкунӣ, истифодабарии сарватҳои боназардошти тақрористеҳсолоти онҳо ва ҳифзи муҳити зист инъикос менамояд.

Зарур аст, ки дар раванди рушди босуръати илмию техникӣ, масъалаи афзоиши аҳоли ва алоқамандии онҳо ба имкониятҳои истеҳсолии табиат мавриди омӯзиши амиқ қарор дода шавад. Аз рӯи ақидаи аксар олимони соҳа, истифодаи самараноки захираҳои табиат ва муносибати оқилона ба истифодаи онҳо боиси таъмини зиндагии шоистаи аҳоли ва пешрафти дастовардҳои бештари илмию техникӣ мегардад. Аз ин ҷост, ки раванди истеҳсолот дар худ тақсимоти иқтисодию иҷтимоиро ифода менамояд ва барои истеҳсоли шаклҳои гуногуни молҳо ин нишондиҳандаҳоро мавриди омӯзишу баҳодиҳӣ қарор медиҳад. Раванди тақрористеҳсолоти ҷамъиятӣ бошад, ҷанбаҳои иқтисодию иҷтимоиро дар худ таҷассум менамояд ва вобаста ба давраҳои таърихӣ шаклҳои гуногунро ба худ мегиранд. Аммо дар ҳама давраи замон пайвасти гузаронидани таҳлили иқтисодӣ ва баҳодиҳӣ ба ин зиддиятҳо, инчунин гурӯҳбандӣ намудани омилҳои таъсиррасон ба истеҳсолот ва самаранок истифода гардидани дастовардҳо дар соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ муҳим арзёбӣ мегарданд.

Имрӯзҳо дар қаламрави мамлакат зарурати омӯхтани захираҳои мавҷудаи канданиҳои ғойданок барои истеҳсоли нуриҳои маъданӣ пайдо гардидааст. Дар натиҷаи ба истифода додани корхонаҳои коркард ва истеҳсоли нуриҳои минералӣ ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатикунони иқтисодиёти кишвар қадамҳои устувор гузошта мешаванд. Ин иқдомҳо дар ҳолест, ки аз як тараф аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёфта истодаанд ва аз тарафи дигар татбиқи барномаҳои давлатӣ барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо, ба иҷрои ҳадафҳои стратегии ҳукумати мамлакат тадбирҳои судманд андешида мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Веклич О.А. Эколого – экономические противоречия. – К.: Науковадумка, 1991. –142с.С.27.
2. Коуз Р. Проблемы социальных издержек. Главы из книги//США. –1993. –№5– С.75-87.
3. Маркс Карл. Капитал. Критика политической экономии/Под ред. Ф. Энгельса. – М.: Политиздат, 1978. -Т.1. –712с. С.347.
4. Саидов М., Исоев К. ва дигарон Экология. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайри ихтисосии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «ТоРус», 2018. –272 саҳ.
5. Энгельс Ф. «Диалектика живой природы», М.:1934. –45 саҳ.

Рачабова Н.Р.

**ТАКМИЛ НАМУДАНИ НАЗОРАТ ВА АРЗЁБИИ ОН ДАР СИСТЕМАИ ҲИФЗИ
БОЗОРИ ДОХИЛИИ ТОЧИКИСТОН АЗ ВОРИДОТИ ДОРУВОРИИ
КОНТРОФАКТӢ ВА ҚАЛБАКӢ**

Дар мақола асосҳои такмили назорат ва арзёбии он дар низоми ҳифзи бозори дохилии Тоҷикистон аз воридоти доруҳои контрофактӣ ва қалбакӣ баррасӣ мешавад. Ба таснифи воситаҳои доруворӣ, инчунин баррасии тадбирҳои марбут ба ҳифзи бозори дохилӣ, иҷозатномадиҳӣ, ки маҷмуи чораҳои маъмуриро ҷиҳати тартиби додани иҷозатнома ва (ё) иҷозат, ҳамкориҳои мутақобиларо байни мақомоти назоратӣ дар соҳаи тандурустӣ ва хадамоти гумрук муқаррар менамояд, таваҷҷуҳи махсус дода мешавад. Усули самараноки мубориза бо маҳсулоти контрофактӣ ва қалбакӣ дар асоси силсиласозӣ пешниҳод карда мешавад. Барои беҳтар намудани назорат ва арзёбии он дар низоми ҳифзи бозори дохилӣ аз воридоти доруҳои контрофактӣ ва қалбакӣ ба Тоҷикистон тавсияҳо пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: низоми таъминот, назорат ва арзёбии он, ҳифзи бозори дохилӣ, мол, воридоти мол, қалбакӣ, контрофактӣ, қалбакӣ, доруворӣ

Раджабова Н.Р.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОНТРОЛЯ И НАДЗОРА В СИСТЕМЕ ЗАЩИТЫ
ВНУТРЕННЕГО РЫНКА ТАДЖИКИСТАНА ОТ ИМПОРТА КОНТРАФАКТНЫХ
И ФАЛЬСИФИЦИРОВАННЫХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ СРЕДСТВ**

В статье рассмотрены основы совершенствования контроля и надзора в системе защиты внутреннего рынка Таджикистана от импорта контрафактных и фальсифицированных лекарственных средств. Особо место уделено классификацию лекарственных средств, а также рассмотрению мер, связанные с защитой внутреннего рынка, лицензированию, предусматривающей комплекс административных мер, устанавливающий порядок выдачи лицензий и (или) разрешений взаимодействие органов надзора в сфере здравоохранения и таможенной службы. Предложен эффективный способ по пресечению фальсифицированной и контрафактной продукции на основе сериализации. Предложены рекомендации по совершенствованию контроля и надзора в системе защиты внутреннего рынка от импорта контрафактных и фальсифицированных лекарственных средств в Таджикистане.

Ключевые слова: система обеспечения, контроль и надзор, защита внутреннего рынка, товары, импорт товаров, контрафакт, фальсификация, лекарственные средства

Rajabova N.R.

**IMPROVEMENT OF CONTROL AND SUPERVISION IN THE SYSTEM OF
PROTECTION OF THE DOMESTIC MARKET OF TAJIKISTAN AGAINST THE
IMPORT OF COUNTERFEIT AND FALSE MEDICINES**

The article discusses the basics of improving control and supervision in the system of protecting the domestic market of Tajikistan from the import of counterfeit and counterfeit medicines. Particular attention is paid to the classification of medicines, as well as consideration of measures related to the protection of the domestic market, licensing, which provides for a set of

administrative measures that establishes the procedure for issuing licenses and (or) permits, the interaction of supervisory authorities in the field of healthcare and the customs service. An effective method is proposed to suppress falsified and counterfeit products based on serialization. Recommendations are proposed for improving control and supervision in the system of protecting the domestic market from the import of counterfeit and counterfeit medicines in Tajikistan.

Key words: supply system, control and supervision, protection of the internal market, goods, import of goods, counterfeit, falsification, medicines

В современных условиях при реализации стратегии национальной безопасности Республики Таджикистан главным направлением является обеспечение продовольственной безопасности и создания условий для развития фармацевтической отрасли. Для её развития предусматривается: преодоления сырьевой и технологической зависимости от импортных поставщиков; доступность качественных, эффективных и безопасных лекарственных средств; развитие системы контроля качества, эффективности и безопасности в области фармацевтического рынка.

Улучшения системы контроля за ввозом импортных лекарств является главным компонентом создания единого фармацевтического рынка, а также эффективного механизма таможенно-тарифного регулирования импорта и усиления надзора и контроля в сфере защиты данного рынка от импорта некачественных и опасных лекарственных средств, и товаров.

В этих условиях использования нетарифных мер регулирования ВЭД целесообразно проводить на основе их классификации [2]. Начальную классификацию проводил ГАТТ, который рассматривает следующие группы ограничения, связанные с участием государства во внешнюю торговлю на стадиях - производство продукции, ее сбыт, перевозка и т.п.; применяемые таможенные процедуры; технические и количественные ограничения, связанные с оплатой таможенной пошлины, налога на добавленной стоимости и прочих платежей.

Другая классификация считается классификация проводимой ЮНКТАД [9] с участием ВТО, ВБ, ООН по промышленному развитию и другие. которая: «...санитарные и фитосанитарные меры; технические барьеры в торговле; предотгрузочные инспекции и другие формальности; условные торгово-защитные меры; квоты, запреты и ограничения; ценовой контроль, а также дополнительные налоги и сборы; финансовые меры, влияющие на конкуренцию; инвестиционные ограничения, связанные с торговлей, на пост-продажное обслуживание и на госзакупки и связанные с интеллектуальной собственностью; субсидии; правила происхождения товаров; меры, по отношению экспорта товаров» и считается эффективной для применения.

На основе договора о торговле с другими странами Таджикистан применяет такие меры нетарифного регулирования: «запрет ввоза и (или) вывоза товаров; количественные ограничения ввоза и (или) вывоза товаров; исключительное право на экспорт и (или) импорт товаров; автоматическое лицензирование (наблюдение) экспорта и (или) импорта товаров; разрешительный порядок ввоза и (или) вывоза товаров». Целесообразным считаем рассмотрении мер, связанные с защитой внутреннего рынка Таджикистана от импорта некачественных и опасных товаров и лекарственных средств. Кроме того, особое место уделяется лицензированию, предусматривающей комплекс административных мер, устанавливающий порядок выдачи лицензий и (или) разрешений. Выделяют автоматическое и неавтоматическое лицензирование. При неавтоматическом применяют генеральную, разовую и исключительную лицензию. Также следует выделить запрет - мера, запрещающая ввоз и (или) вывоз отдельных видов товаров.

Порядок ввоза/вывоза определяется разрешительным документом. Это документ, выдаваемый участнику ВЭД, в том числе и физическому лицу на право ввоза и (или) вывоза товаров определяются решением Таможенной службы Таджикистана (ТСРТ) [5].

Санитарные, ветеринарно-санитарные и карантинные фитосанитарные меры считаются обязательными для исполнения требования и процедуры, применяемые в целях защиты жизни и здоровья человека и животных; предотвращения или ограничения другого ущерба, причиняемого проникновением, укоренением или распространением вредителей, болезней и др. Следует отметить, что санитарные меры закреплены в решении ТСРТ и включает в себя пищевые продукты, товары для детей, химическую продукцию и другие.

Также ветеринарно-санитарные меры предусмотрены в таможенном кодексе РТ в котором установлен перечень товаров, подлежащих такому контролю (свежая рыба, мяса, молоко и т.д.). А карантинно-фитосанитарные меры ТСРТ используются по отношению фруктов, орехи, овощи, семена и другие.

На основе анализа договора установлено, что «техническое регулирование рассматривается как правовое регулирование отношений в области установления, применения и исполнения обязательных требований к продукции или к продукции и связанным с требованиями к продукции, процессам проектирования, производства, строительства, монтажа, наладки, эксплуатации, хранения, перевозки, реализации и утилизации, а также правовое регулирование отношений в области оценки соответствия».

Надо выделить предотгрузочную инспекцию, которая включает в себя выдачу сертификата о прохождении данной инспекции, в отношении отдельных товаров, импортируемых в Таджикистане в целях защиты прав и интересов потребителей, противодействия недобросовестной практике искажения сведений об импортируемых в стране товарах.

Согласно данным ЮНКТАД, мерой нетарифного регулирования в мире является контроль таможенной стоимости (примерно 35% от применяемых мер), технические регламенты (примерно-30%), квотирование (примерно- 23%), меры, касающиеся экспорта – 21% [2].

В основном указанные меры принимаются в отношении наименее развитых государств и применяются по отношению сельскохозяйственной, текстильной, пищевой продукции, добычу и переработки металлов, руды, продукции нефти и химической промышленности.

В Республике Таджикистан эффективно используется техническое регулирование и антидемпинговые меры на основе проведения проверок с целью выявления несоответствия товаров техническим регламентам и организации расследований с целью использования антидемпинговых мер [3].

В процессе ввозе товаров на Республику Таджикистан таможенные органы осуществляет контроль для соблюдения запретов и ограничений, что способствует проникновению товаров, не соответствующих установленным нормам в республике.

В целом нетарифные меры регулирования, используемые государством во внешней торговле, реализуются, вводя количественные и иные запреты и ограничений, с целью обеспечения экономической безопасности страны, защиты окружающей среды, здоровья и жизни общества в целом. Например, если ввозится некачественный товар, то он может навредить здоровью человека и поэтому государству необходимо выявить такой товар и пресечь его дальнейший ввоз товаров и меры по лицензированию и технического регулирования.

Структура органов в области обеспечения защиты рынка от некачественных товаров в Таджикистане следующая: Правительство-Министерство промышленности и новых технологий, Министерство экономического развития и торговли и Таможенная служба при Правительстве Республики Таджикистан, органа надзора в сфере здравоохранения Таджикистан. Создания единого рынка лекарственных средств в территории СНГ должен базироваться на регистрацию и применения единого порядка разрешения на ввоз иностранной лекарственных средств. При этом следует совершенствовать законодательству относительно вопросами уничтожения выявленных

фальсифицированных, недоброкачественных и контрафактных фармацевтической продукции, а можно использовать реимпорт таких товаров из Республики Таджикистан.

Таким образом, можно порекомендовать исключить из законодательства вывоз фальсифицированных и недоброкачественных лекарственных средств и применять по отношению к изъятию с дальнейшего применения таможенного режима- уничтожения товаров.

Другим направлением считается применение мер наказания за обращение фальсифицированной, контрафактной лекарственных средств. Не достоверная информация об производителе и о составе лекарственного средства к угрозе относительно здоровья и жизни человека, используемых таких препаратов. Поэтому целесообразным считаем ужесточении законодательство по отношению обращения фальсифицированных фармацевтической продукции.

Другим направлением рассмотрение понятия «обращение». В обращении лекарственных средств в понятие входит «разработка, доклинические исследования, клинические исследования, экспертиза, государственная регистрация, стандартизация и контроль качества, производство, изготовление, хранение, перевозка, ввоз в РТ, вывоз из РТ, реклама, отпуск, реализация, передача, применение, уничтожение лекарственных средств». А в Уголовном кодексе [6] отмечено, что производство, сбыт и ввоз лекарственных средств не отвечающим требования на территорию Таджикистана запрещается.

Важно отметить, что госорганы недостаточно выявляют контрафактные и фальсифицированные фармацевтические продукции. Это связано с недостаточным количеством обращений со стороны потребителей и незнание того, что они употребляют фальсифицированное лекарственное средство и не замечают негативные для человека последствий. Другим приоритетным направлением считаем активизации просветительской деятельности и развитие единой автоматизированной информационной системы на основе использования СМИ.

В связи с тем, что основная часть фальсификата и контрафакта имеет место в оптовых и розничных предприятиях, поэтому следует улучшить и развивать взаимоотношения между органов надзора в сфере здравоохранения и субъектами рынка фармацевтической продукции.

Следует отметить и взаимодействие органов надзора в сфере здравоохранения и таможенной службы. Учет роста числа профилей риска, обеспечивает улучшению контролю за лекарственными средствами. Необходимо продолжать использовать данных в экспортно-импортных операциях по выявлению результатов контрафакта и фальсификата. В настоящее время необходимо уделить особое внимание использованию информации, отраженные в Интернет-сайтах при покупке фальсифицированную и контрафактную продукцию. Целесообразно блокировать такие сайты. Также особенно важным считается легализации параллельного импорта в отношении лекарственных средств. А импорт фармацевтической продукции организовать из тех стран, которые обеспечивают высокое качество данной продукции.

В связи с этим Антимонопольная служба РТ целесообразным считает созданием специальных таможенных постов с участием специалистов других государственных органов с целью инспектирования ввозимой продукции. Однако многие эксперты против такого импорта относительно лекарственных средств. Исходя из этого, легализация параллельного импорта не желательна [1, 8]. При этом эффективным способом по пресечению фальсифицированной и контрафактной продукции считается сериализация (*Сериализация – поставка лекарств под контролем*). Тогда для правильного введения и рационального использования сериализации следует приступить к ее реализации, используя адресные программы, охватывающих минимум из наиболее востребованных лекарственных средств. Следует уделить внимание о важности введения изменений в

Кодексе об административных правонарушениях РТ относительно усиления ответственности за отсутствие маркировки на упаковке, а также в нормативно-правовых основах относительно технических аспектов маркировки лекарственных средств и эффективности системы в условиях республики и ее регионов.

Многие эксперты рассматривают внедрения этой системы учитывая активизации единой информационной системы. С учетом этого на рис.1 представлены рекомендации по улучшению контроля и надзора для защиты внутреннего рынка от импорта контрафактных и фальсифицированных фармацевтической продукции в Республике Таджикистан.

Таким образом в перспективе в фармацевтический рынок Таджикистана вводятся существенные изменения. Данный рынок будет развиваться в рамках единого фармацевтического рынка стран СНГ.

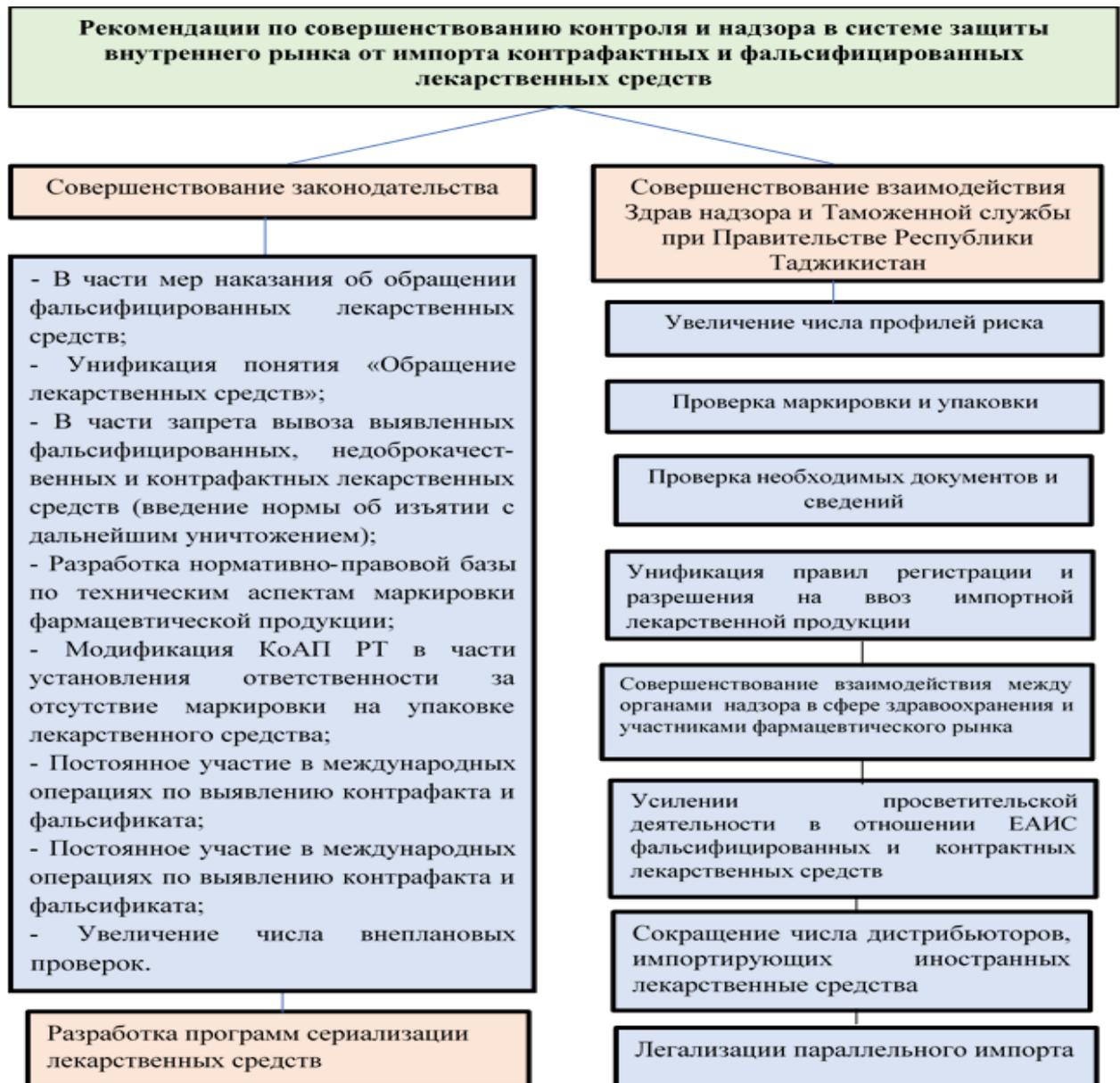

Рисунок 1– Рекомендации по совершенствованию контроля и надзора в системе защиты внутреннего рынка от импорта контрафактных и фальсифицированных лекарственных средств в Таджикистане.

Поэтому это способствует унификации законодательства государств, свободному движению лекарств, повышению качества продукции на основе применения стандарта GMP (*GMP - сокр. от англ. good manufacturing practice - это система, которая обеспечивает постоянный контроль фармацевтической продукции в соответствии со стандартами качества. Она предназначен для того, чтобы свести к минимуму риски, связанные с любым фармацевтическим производством, которые невозможно устранить, тестируя конечный продукт: неожиданное загрязнение готовых лекарств, неправильные этикетки на упаковках, недостаточное или слишком большое количество активного вещества, которые могут привести к неэффективному лечению или побочным эффектам.* Источник: [https://pharmmedprom.ru/news/chto-takoe-gmp.](https://pharmmedprom.ru/news/chto-takoe-gmp)), уменьшение число фальсифицированных и контрафактных лекарственных средств. Формирование ЕАИС способствует эффективно регулирует развитие рынка фармацевтической продукции.

Кроме того, в Таджикистане планируется начать поставки лекарственных средств под контролем, нанеся специальной маркировки используя требования системы RFID (*RFID-технологии в фармации. RFID-системе, разработанной специально для фармацевтики, стало легко вести учет лекарств и больше нет проблем с доказательством подлинности продукции. На каждое лекарственное средство приспособливается RFID-метка. С помощью мобильного RFID-считывателя проводится быстрая и безболезненная инвентаризация поступивших или имеющихся лекарств на аптечном складе или в торговом зале аптеки.*)

В целом применении технологии RFID связано с использованием значительных инвестиций, однако его использовании может обеспечивать полный контроль за обращением лекарственных средств и свести к минимуму количество контрафакта и фальсификата, а также минимизировать уменьшение таможенных платежей.

Таким образом, реализация указанных мер дает возможность совершенствовать контроль и усилить надзор в системе защиты внутреннего рынка Таджикистана от импорта контрафактных и фальсифицированных лекарственных средств и создавать условия для формирования человеческого капитала в условиях инновационной экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борзова М. Регулирование параллельного импорта лекарственных препаратов: зарубежный опыт [Электронный ресурс]. URL: <http://www.remedium.ru/state/detail.php?ID=67625> (дата обращения 06.07.2016).
2. Инструменты нетарифного регулирования международной торговли [Электронный ресурс]. URL: <http://www.brokert.ru/material/instrumenty-netarifnogo-regulirovaniya-torgovli> (дата обращения: 30.12.2017).
3. Маркировку на лекарства, изделия легпрома и продукты реально ввести быстро вестник [Электронный ресурс]. URL: <http://www.tks.ru/news/nearby/2016/03/11/0006> (дата обращения 22.03.2016).
4. Новая система индивидуальной маркировки и мониторинга движения лекарственных препаратов [Электронный ресурс]. URL: <http://medbrak.ru/article/6.html> (дата обращения 11.03.2016).
5. Таможенный кодекс Республики Таджикистан: официальный документ. -Душанбе, 2005. -180с.
6. Уголовный Кодекс Республики Таджикистан. -Душанбе, 2015.
7. Фармацевтический вестник [Электронный ресурс]. URL: <http://www.pharmvestnik.ru/> (дата обращения 27.04.2016).

8. Хвыля-Олинтер Н. А. Параллельный импорт лекарств: за или против? [Электронный ресурс]. URL: <http://rusrand.ru/analytics/parallelnyj-import-lekarstv-za-ili-protiv> (дата обращения 06.05.2016).
9. Электронный ресурс - <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения 15.02.2018).

УДК 338.58

Кодиров А.С.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОЙ ВОДОХОЗЯЙСТВЕННОЙ СИТУАЦИИ В УСЛОВИЯХ РАЗЛИЧИЯ ТИПОВ ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

В данной статье проведен экономический анализ и дана оценка современной водохозяйственной ситуации в условиях различия типов водопользования. Выявлено, что для Таджикистана требуется комплексный и комбинированный подход к управлению водными ресурсами, в увязке с процессами, происходящими с ледниками и лесами, участвующими в формировании водного режима, для обеспечения рационального водопользования и ее охраны.

Ключевые слова: экономика, рационализация, водопользования, экология, река, климат, антропогенные факторы.

Кодиров А.С.

ТАҲЛИЛИ ИҚТИСОДӢ ВА АРЗӢБИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ ИДОРАКУНИИ ОБ ДАР ШАРОИТИ ГУНОГУНИ ИСТИФОДАБАРИИ ОБ

Дар мақолаи мазкур таҳлили иқтисодӣ ва арзёбии ҳолати муосири идоракунии об дар шароити гуногуни истифодабарии об иҷро шудааст. Ошкор карда шудааст, ки барои Тоҷикистон дар самти идоракунии об бо назардошти равандҳои обшавии пиряхҳо ва коҳиши чангалҳо наздиққуниҳои маҷмӯӣ, комбинатсияшудаи ташаккули речаи обӣ, таъмини истифодаи оқилонаи об ва барои таъмини беҳатарии истифода карда шавад.

Калимаҳои калидӣ: иқтисодиёт, ратсионализатсия, обистифодабарӣ, экология, дарё, иқлим, омилҳои антропогенӣ.

Kodirov A.S.

ECONOMIC ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE MODERN WATER MANAGEMENT SITUATION UNDER CONDITIONS OF DIFFERENT TYPES OF WATER USE

This article provides an economic analysis and an assessment of the current water management situation in terms of different types of water use. It was revealed that Tajikistan requires an integrated and combined approach to water management, in conjunction with the processes occurring with glaciers and forests involved in the formation of the water regime, to ensure rational water use and its protection.

Key words: economics, rationalization, water use, ecology, river, climate, anthropogenic factors.

В процессе водообмена и осуществляемых мер управления и использования водных ресурсов проявляются взаимосвязи отдельных форм воды и их круговорота, как единство природных вод.

Интенсивное вмешательство человека в процессы водообмена приводит к необходимости оценки и прогноза возможных последствий от его воздействий на объем и режим речного стока [4].

Саттаровым М.А. [12] отмечается, что приоткрытая плодородная территория в засушливой низменности, не простая орография высокогорной системы с запада на восток для ЦА, оказали образование неповторимых природных факторов вертикально-зонального многообразия климата.

Согласно источникам [13], гидроресурсы (бассейн Аральского моря и зоны озера Балхаш) составляли 170-175 км³/год.

Из этого числа на долю бассейна Аральского моря приходится до 116 км³/год (включительно 10,5 км³/год водного стока, которые формируются на горных территориях Узбекистана и Туркменистана).

Другая часть, включая 16 км³/год подземных вод, стекающая по галечно-песчаным отложениям конусов выноса разнообразных горных рек в равнинные зоны региона, формируется в высокогорных зонах Кыргызстана и Таджикистана. В Таджикистане статические запасы воды в ледниках по объему, десятикратно превышают динамические гидроресурсы региона.

В основном водные запасы собраны в более, чем 8,4 тыс. ледниках и 1300 горных озерах. Суммарный объем влаги в них оценивается в 550 км³, из которых приблизительно 45 км³ скоплены в горных озерах.

Величина ежегодных суммарных поступлений парообразной влаги посредством конденсации жидких или твердых атмосферных осадков, без учета возвратного испарения с земной поверхности из зоны аэрации почвенных грунтов относится к динамическим водным запасам или водным ресурсами территории (страны, области), при отсутствии растительности.

Данные анализа изменения гидроресурсов ЦА за период 1921-1985 гг. показывает, что с 1953 по 1985 гг. уменьшение объемов воды составило до 5-6%. При суммарном объеме гидроресурсов в 170 км³, величина, на которую произошло уменьшение, составит 9-10 км³ в течение 30 лет [5].

В связи с этим одна из актуальных задач водосберегающей технологии орошения – это снижение использование пресной воды непосредственно из источников, а также полностью исключить сброс возвратных вод в источники поверхностных и подземных вод.

Необходимы мероприятия по экологическому восстановлению ландшафтов для орошаемого земледелия в ЦА, в комплексе, содержат следующие меры: сокращение части поливных площадей в общей структуре; основательную реконструкцию дренажной сети, увеличив её густоту и глубину; предотвращение фильтрации из магистралей; высадку необходимых растений, например, галофиты, которые будут препятствовать распространению песчаных частиц, устранят эрозионные процессы и засоление покрова почвы.

Управление охраной водных ресурсов в процессе их использования состоит в создании на отдельных водных объектах и прилегающих к ним территориях на их водосборных бассейнах, особо охраняемых природных территорий (ООПТ), заповедников, заказников, национальных парков для сохранения в «естественном» состоянии уникальных или типичных водоемов и водотоков; разработки нормативно-правовых механизмов для обеспечения оптимального взаимодействия гидротехнических систем с окружающей средой; снижения до оправданного с экономических и экологических позиций минимума отрицательного воздействия искусственных водохозяйственных систем на природные условия территорий и акваторий.

Для зоны формирования стока РТ по результатам проведенного анализа и оценки доступной информации предлагаются основные направления для исследования и прогноза вод суши речных бассейнов, которые приведены в таблице 1.

Таблица 1. Основные направления для исследования и оценки возможного и осуществляемого управления водами суши речных бассейнов

№	Основные направления для исследования вод суши речных бассейнов	Перечень необходимой информации для оценки возможного и осуществляемого управления водами суши речных бассейнов
1.	Особенности водного режима горных рек в различных климатических условиях	<ul style="list-style-type: none"> - Общие черты водного режима горных рек; - Высотная зональность в накоплении и сходе снега; - Особенности грунтового питания.
2.	Основные факторы формирования весенне-летнего стока горных рек и его составляющие	<p>Постоянные факторы:</p> <ul style="list-style-type: none"> - размер речного бассейна; - общее строение горной страны и расположение хребтов; распределение площадей бассейна по высотным зонам; распределение склонов разной экспозиции; растительность; - горные породы и почвы; - переменные факторы весенне-летнего стока: составляющие весенне-летнего стока рек; талая составляющая; выделение ледниковой составляющей; - дождевая составляющая; подземный сток.
3.	Виды и методические основы долгосрочных прогнозов стока горных рек	<ul style="list-style-type: none"> - Виды прогнозов - Методические основы прогнозов
4.	Физико-географических характеристики, необходимых для разработки методики прогнозов стока горных рек	<ul style="list-style-type: none"> Гипсографическая кривая; Густота речной сети; Расчлененность рельефа; Температура воздуха (особенности режима температуры воздуха в горах, определение вертикального градиента температуры воздуха); Определение высоты нулевой изотермы; Осадки и снежный покров; Измерение осадков; Снегомерные работы; Густота сети наблюдений в горных районах; Вычисление снегозапасов в горном бассейне; Выбор пунктов наблюдений для определения; Оценка снегозапасов в бассейне при наличии данных по высотным зонам; Оценка показателя снегонакопления в бассейне при недостатке данных наблюдений; Определение показателя снегозапасов по данным о сумме осадков за календарный зимний период; Определение показателя снегозапасов по данным о сумме осадков за холодный период переменной длительности; Определение показателя снегозапасов за переменный холодный период с учетом площади высотных зон и изменения нормы снегозапасов с высотой местности;

		<ul style="list-style-type: none"> - Определение высоты снеговой линии; - Определение высоты снеговой линии по температуре заметного таяния; - Определение высоты снеговой линии по данным о талом стоке и температуре воздуха.
5.	Прогнозы стока за вегетационный период и его распределения во времени	<ul style="list-style-type: none"> - Отбор аргументов при использовании множественной корреляции в прогнозах весенне-летнего стока; - Прогноз стока за период вегетации по запасам воды в снежном покрове; - Прогнозы стока за период вегетации по осадкам; - Учет влияния оттепелей и весенних жидких осадков при прогнозе стока за вегетационный период; Прогнозы стока на период вегетации при отсутствии данных измерения осадков и снеготпасов; - Прогноз распределения стока за вегетационный период во времени
6.	Прогнозы месячного и квартального стока горных рек	<ul style="list-style-type: none"> - Общие предпосылки - Учет водозабора при разработке методики прогнозов стока горных рек - Прогнозы стока за апрель – сентябрь. - Прогнозы квартального стока - Об использовании спутниковой информации в прогнозах стока горных рек
7.	Математические модели талого стока горных рек и их использование для долгосрочных прогнозов стока	<ul style="list-style-type: none"> - Общие сведения - Разработка методики последовательных прогнозов стока на примере р. Вахш (Кафирниган)

Гидрологические прогнозы основаны на анализе условий формирования гидрологических явлений в данном году и прошлые годы, на глубоком знании гидрологического режима и научно-обоснованных методах прогноза, средняя оправдываемость которых не более 70-80%.

Причина неоправдываемости прогнозов заключается в отсутствии своевременной, достоверной информации с пунктов наблюдений [9].

Основной целью нормативного прогноза является прогнозирование способов достижения желательных результатов на основе заранее заданных ресурсов [7].

Разработанная нами и предлагаемая методика регулирования гидроресурсами в зоне формирования речного стока РТ, с учетом обоснованности параметрических факторов геосистем бассейна рек, прогноза его развития с проведением серии сценарных расчетов, построением сценарных геоэкологических карт ранее была реализована работах [1, 3].

Для Таджикистана требуется комплексный и комбинированный подход к управлению водными ресурсами, в увязке с процессами, происходящими с ледниками и лесами, участвующими в формировании водного режима, для обеспечения рационального водопользования и ее охраны.

Необходимо совершенствование системы мониторинга состояния водной среды, модернизация существующей системы управления водными ресурсами, реконструкция ирригационных сетей для предотвращения потерь воды, снижение потребления воды путем внедрения более эффективной техники и технологии орошения, а также совершенствование механизмов участия и информирования общественности [16, 17].

ИУВР – это координирующая основа, которая формирует и активизирует движение ресурсов всех водопользователей, чтобы достичь целей устойчивого развития в сфере рационального водопользования, охраны водных ресурсов и гидроэкологической безопасности [15, 16].

Система ИУВР предусматривает: управление качеством и количеством водных ресурсов с учетом природоохранного баланса; учет всех инструментов достижения цели: нормативно-правовых; экономических; информационных и психологических; удовлетворение экономических интересов водопользователей; план, мониторинг и учет экономических составляющих в процессе всего цикла жизни экологически чистой продукции; оценивание параметров ее экологичности и соответствия стратегии водопользователей в экологическом вопросе; оценивание эффективности интегрированного эколого-экономического регулирования водными ресурсами, в том числе с помощью экологического аудита [10].

Для выполнения процедур УВР, рекомендуется предусмотреть следующие условия: реорганизация структуры УВР, дифференциация налогообложения и платежей с учетом экологической составляющей, социальных и экологических характерных параметров при пользовании водой; максимальный учет социально-экологических характеристик, включая интересы населения в будущем например, стоимость водных ресурсов и ценообразование их использование, что поставит необходимость ввода экологического дисконтирования; внедрение разработанной системы социально-экологических лимитов деятельности хозяйств и определение стратегий хозяйствования на многообразных уровнях; потребностей населения в формировании эколого-социальных взглядов, как элемента культуры, элементов социальной и экологической трансформаций спроса и предложения в совокупности [3, 10].

Предложенные рекомендации по интегрированному эколого-экономическому УВР включают вопросы вокруг проблем водного хозяйства всей территории республики, бассейновой зоны водных объектов позволившие решить следующие задачи:

а. проведена оценка существующего водохозяйственного комплекса, а также его водообеспеченность;

б. выполнены исследования экологического состояния объектов водного хозяйства и выявлены вредное воздействие, представлены результаты анализа вод; оценено состояние безопасности гидротехнических сооружений;

в. исследованиями осуществлен прогноз в водопотреблении и деятельность водохозяйственного комплекса на перспективу с учетом прогнозного развития в социально-экономическом направлении; установлены пределы субъектов водопользования с учетом ресурсов водных объектов - поверхностных и подземных;

г. выявлены потребности мероприятий в водоохраных и водохозяйственных сферах общереспубликанские и региональные целевые программы, бассейновые схемы;

д. даны рекомендации по усовершенствованию системы госуправления фондом воды и развития системы план-мониторинга водных объектов, водохозяйственных сетей и сооружений; проведена оценка нужд и дополнительного финансирования водного хозяйства и по усовершенствованию механизма экономических отношений;

е. разработана интегрированная информационная система по гидроресурсам, даны предложения по использованию и охране гидроресурсов;

и. определены направления доработок нормативно-правовых, информационных, научно-исследовательских и методических работ в сфере охраны объектов водного хозяйства; оценены социально-экономические и экологические последствия в ее реализации.

Важно также вовлечение гражданской общественности (ГО) в процесс управления водными ресурсами (УВР) и в планировании его деятельности. Первостепенная задача, выдвинутая перед разработчиками ПУ - обосновать целесообразность выполнения

предлагаемых мер и установить, кем и когда они будут выполняться. Для конкретного бассейна, соединенного с границами разных территорий, и особенно там, где внешнее воздействие на внешнюю окружающую среду сильно проявляется, очень важна координация с программами социального и экономического развития этих районов. БУ взаимосвязано с территорией размещения, где расположены административные районы; сочетание и согласованность решений административных управленческих планов с развитием охватывающих территорий обеспечивается ПУ. После утверждения всеми заинтересованными министерствами и ведомствами ПУ становится основой деятельности БУ. Рекомендуется создать четкую систему координации для обеспечения интегрированной системы управления водными ресурсами, управления фондами на превентивные мероприятия по смягчению эффектов от стихийных бедствий, связанных с водой, охране водных ресурсов, осуществлению надзора над выполнением БУ.

Таким образом, предлагается проведение интегрированного УВР анализа и оценки современной водохозяйственной ситуации в условиях различия типов водопользования с вовлечением гражданской общественности (ГО) в процесс управления водными ресурсами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдусаматов М., Водные ресурсы Памира - важный фактор устойчивого развития региона [Текст]/ М. Абдусаматов, Р. Б. Латипов, И.И. Саидов. Сб. тезисов и докладов Международной научно-практической конференции (НПК) «Памир – источник пресной воды Центральной Азии». -Хорог, 2003. –С.113-116.
2. Ахмедов Г. Режимы и способы орошения культуры; лимона [Текст] /Г. Ахмедов, И.И. Саидов / Тезисы докладов республ. науч. конф. «Комплексные агротехнические мероприятия для повышения плодородия почв Таджикистана». - Душанбе, 1982. -С. 68 -69.
3. Ахмедов Г. Способы орошения наземной культуры лимона[Текст]/ Г. Ахмедов Г., Ч.М. Одилов, И.И. Саидов. Информационный листок ТаджНИНТИ. –Душанбе, 1983. -№177. -4 с.
4. Воропаев Г.В. Проблема управления ресурсами вод суши [Текст] // Г.В Воропаев Теория и методы управления ресурсами вод суши. -М., Наука, 1982. -С.6-17.
5. Комилов О.К. Некоторые вопросы оценки и рационального использования водно-земельных ресурсов в горных странах [Текст] / О.К. Комилов, М.А. Саттаров, Ф. Рахимов,
6. Эшмирзоев И.Э.. В кн. «Инженерные проблемы охраны и рационального использования водных ресурсов Таджикистана»; Инженерная академия Республики Таджикистан. - Душанбе: Ирфон, 2003. –С.20-29.
7. Кунакбаев Р.Х. Технологии принятия стратегических решений: учебно-методический комплекс для студентов специальности 080504 «Государственное и муниципальное управление» [Текст]/ Р.Х.Кунакбаев, Р.Н. Сулейманов. К 91. –Уфа: БАГСУ, 2008. –81 с.
8. Проект «Методические указания по разработке Схем комплексного использования и охраны водных ресурсов» [Текст] /, ЗАО ПО «Совинтервод». -Москва, 2003. (Вторая редакция).
9. Реки и озера Таджикистана. Главное управление по гидрометеорологии и наблюдениям за природной средой [Текст] / Министерство охраны природы Республики Таджикистан. - Душанбе, 2003. -С.23.
10. Саидов И.И. Научно-прикладные и организационно-методологические основы управления водными ресурсами в зоне формирования стока (на примере Республики Таджикистан) [Текст]/ Под ред. Маматканова Д.М. и Кобулиева З.В.-Душанбе-Бишкек: Дониш, 2012. -382 с.

11. Саидов И.И. Современные подходы к управлению водными ресурсами в Таджикистане [Текст]// И.И. Саидов. Вестник педагогического университета. –Душанбе: ДДОТ, 2011. - №5. –С.136-142.
12. Саттаров М.А. Гидрологические особенности рек Таджикистана [Текст]/ М.А. Саттаров. В сб: Материалы Межд. конф. «Водные ресурсы и во-дохозяйственные проблемы». - Душанбе, 1999. -С.13-16.
13. Шульц В.Л. Реки Средней Азии. [Текст] / В.Л. Шульц/ Гидрометеиздат. -Л., 1965. - С.43-46.
14. Regional Workshop on «The Roles of Academies of Sciences in Water and Energy Problems in Central Asia and Ways for Their Solution». -Bishkek, Kyrgyzstan, 2011. -p.53-57.
15. Saidov I.I. Organizational and methodological bases of operation of integrated water resources management in upper watershed [Текст] / I.I. Saidov AASA Regional Workshop on «The Roles of Academies of Sciences in Water and Energy Problems in Central Asia and Ways for Their Solution». -Bishkek, Kyrgyzstan, 2011. -p.47-53.
16. Falkenmark M. The ethics of socio- ecohydrological catchment management: towards hudrosolidarity. [Текст] / Falkenmark M. and Folke C. 2002. Hydrology and Earth System Sciences, 6(1): 1-9.
17. Kobuliev ZV. Ways to improve water use efficiency and optimal use of water [Текст] / Z.V. Kobuliev, I.I. Saidov. Association of Academies and Societies of Sciences in Asia (AASA).

УДК: 339.137.22

Кодиров Ф.А.

ДЕТЕРМИНАНТЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ НЕОИНДУСТРИАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

Статья посвящена исследованию основных детерминантов конкурентоспособности промышленных предприятий в новых условиях их функционирования. Выделены основные детерминанты формирования и усиления конкурентоспособности промышленных предприятий, к которым относятся человеческий капитал, техническая оснащённость и технологии, финансовые ресурсы и производительность труда. Особое внимание уделено детерминантам, которые относятся к внутренней среде предприятия. В конце предложены ряд мероприятий по формированию и усилению конкурентного преимущества промышленных предприятий Республики Таджикистан.

Ключевые слова: предприятия, промышленность, конкуренция, конкурентоспособность, детерминанты, инновация, технологии, человеческие ресурсы, производительность труда, стратегические ресурсы, критические ресурсы.

Кодиров Ф.А.

НИШОНДИҲАНДАҶОИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҶОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҲДИДӢОИ НЕОИНДУСТРИАЛӢ

Мақола ба омӯзиши нишондиҳандаҳои асосии рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муносири ҷаҳонӣ ва бахшида шудааст. Омилҳои асосии ташаккул ва таҳкими рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ муайян карда шудаанд, ки сармояи инсонӣ, муҷаҳҳазонии техникӣ ва технологияҳо, захираҳои молиявӣ ва ҳосилнокии меҳнатро дар

бар мегирад. Ба омилҳои, ки ба муҳити дохилии корхона марбутанд, диққати махсус дода шудааст. Дар охир ҷиҳати ташаккул ва таҳкими баргари рақобатии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбирҳои пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: корхона, саноат, рақобат, рақобатпазирӣ, нишондиҳандаҳо, инноватсия, технология, захираҳои инсонӣ, ҳосилнокии меҳнат, захираҳои стратегӣ, захираҳои муҳим.

Kodirov F.A.

DETERMINANTS OF COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES UNDER NEO-INDUSTRIAL CHALLENGES

The article is devoted to the study of the main determinants of the competitiveness of industrial enterprises in the new conditions of their functioning. The main determinants of the formation and strengthening of the competitiveness of industrial enterprises are identified, which include human capital, technical equipment and technologies, financial resources and labor productivity. Particular attention is paid to the determinants that relate to the internal environment of the enterprise. At the end, a number of measures are proposed to form and strengthen the competitive advantage of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan.

Key words: enterprises, industry, competition, competitiveness, determinants, innovation, technology, human resources, labor productivity, strategic resources, critical resources.

Республика Таджикистан находится на начальном этапе перехода от аграрно-индустриальной к индустриальной аграрной модели развития. В связи с этим актуализация вопросов развития национальной промышленности подразумевает разработку и реализации комплекса мер, направленных не только на увеличения объемов промышленного производства, роста доли промышленности в валовом внутреннем продукте, но и формирование устойчивого конкурентного преимущества отечественных промышленных предприятий – как основу нового вектора социально-экономического развития страны. Практика показывает, что переход на новый этап развития, который характеризуется развитой промышленностью и высокой доли обрабатывающей промышленности в структуре экспорта требует учета ряда факторов, к которым относятся вызовы нового этапа индустриального развития. Национальная промышленность Таджикистана с учетом данного фактора должна развиваться в системе общемировых и региональных промышленных трендов, что особенно актуально в условиях динамичного развития мировых рынков и растущей конкуренции между производителями промышленной продукции.

Национальная промышленность Таджикистана пока не способна производить и экспортировать конкурентоспособные промышленные продукты, а внутренний рынок в основном заполняется импортом дешевой и некачественной продукции, производящих в таких странах как Китай и Турция. При таком подходе к организации и управлению промышленным производством, который сейчас наблюдается в нашей стране трудно достичь определенных целей в формировании и развития конкурентоспособной промышленности. Кроме того, дешевый импорт и членство в ВТО не позволяют наращивать внутреннее производства, создавать крупные промышленные комплексы, которые могли бы стать лицом национальной промышленности. Открытость рынка как главное составляющее национальной экономической политики – это негативный фактор в наращивании внутреннего производства и создания конкурентных производств. Практика ряда стран, особенно соседнего Узбекистана показывает, что для создания конкурентоспособной промышленной системы необходимо ограничить или вовсе отменить импорт в разных категориях и товарных группах.

На основе вышеизложенного следует отметить, что в условиях новых вызовов и угроз главным фактором успеха национальной промышленности Республики Таджикистан становится ее конкурентоспособность. Опыт показывает, что конкурентоспособная промышленность – это основа развития любой экономической системы, о чем свидетельствует история и этапы развития новых индустриальных стран. В данном контексте на основе исследования теоретических, методологических и практических аспектов формирования и развития конкурентных преимуществ в промышленности необходимо выделить и проанализировать ее детерминанты и обосновать возможности их управления.

Анализ теории и эволюции подходов к исследованию категории конкуренции, конкурентных отношений, конкурентного преимущества и конкурентоспособности показывает, что они рассматриваются в основном на трех уровнях: микро, мезо и макроэкономическом. Если на микроуровне понятие конкурентоспособности рассматривается как способность предприятий в сохранении и повышении рыночной позиции, то на мезоуровне оно рассматривается уже как способность отрасли или региона по отношению к конкурентам на данном уровне. На макроэкономическом уровне конкурентоспособность рассматривается не как способность на рынке, а как производительность на национальном уровне.

На современном этапе развития, особенно в контексте усиления процессов глобализации отношения к вопросам конкурентоспособности претерпели существенное изменение. Это связано с тем, что в условиях глобализации появились новые возможности в сфере доступа к технологиям, капиталу и информацией. Новые формы обмена информацией и технологиям, особенно активное применение интернета в экономике, развитие экосистемы цифровой экономики ставят под сомнение преимущества географической близости предприятий и отраслей – как главного фактора обеспечения конкурентоспособности в теории кластера М. Портера [6].

Практика промышленно развитых стран мира показывает, что интернационализация с целью повышения активности промышленных предприятий на внешних рынках возможно на основе экспорта промышленных товаров путем интеграции ресурсов, знаний, навыков и технологий, т.е. активизации инновационной деятельности. Очевидным является то, что конкурентоспособность национальной экономики зависит от конкурентоспособности на мезо и микроуровне. В данном аспекте следует отметить, что основным локальным фактором повышения глобальной конкурентоспособности национальной экономики Республики Таджикистан выступает конкурентоспособная промышленность. Конкурентоспособность можно представить в следующем виде (Рис. 1.).

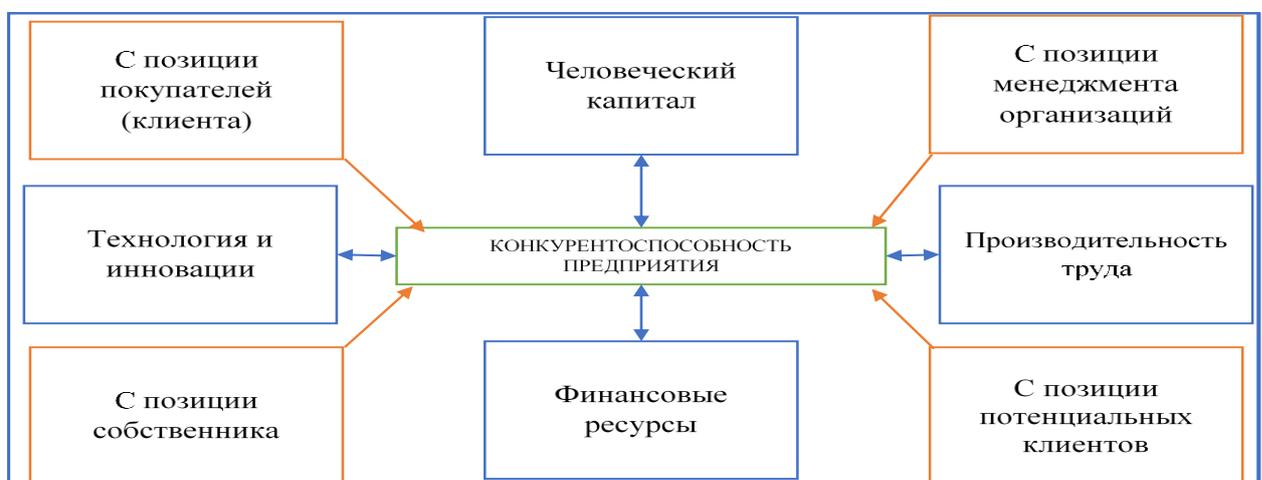

Рис. 1. Подходы к оценке и факторы формирования конкурентоспособности промышленного предприятия (разработана автором)

Как видно из рисунка конкурентоспособность предприятия оценивается с позиции клиентов, менеджмента, собственника и потенциальных клиентов. В связи с этим, при определении детерминантов конкурентоспособности важным представляется идентификация похода к ее. Оценке. Но, во всех возможных вариантах ключевыми детерминантами формирования конкурентоспособности промышленных предприятий выступают технологический компонент, человеческий капитал, финансовые ресурсы и производительность труда.

Анализ литературы позволяет отметить, что конкурентное преимущество как основа конкурентоспособности основывается на анализе внешней среды функционирования предприятия. Исходя из этого, конкурентоспособность с позиции потребителей и потенциальных клиентов долгое время признавалось определяющим. Но, как показывает современная практика наряду с компонентами внешней среды важное место также отводится ресурсам самого предприятия, к которым относятся человеческие, технологические, информационные, финансовые и другие необходимые ресурсы.

Важным на наш взгляд является не только факт присутствия данных факторов, но и эффективное управление ими. Так по мнению некоторых авторов эффективное управление и качественный менеджмент тоже выступают в качестве фундаментальных детерминантов конкурентоспособности промышленных предприятий. В исследованиях данных автором отмечается, что конкурентоспособность предприятия зависит от профессионального персонала, обеспеченностью необходимыми ресурсами, лидерством на рынке и перспективностью развития [3].

Анализ реальных кейсов на примере промышленных предприятий показывает, что в условиях неиндустриальных вызовов конкурентоспособность промышленных предприятий формируется на основе достижения поставленных целей в области качества и системы контроля качества, рыночной силе фирмы, маркетинговых мероприятий, а также по издержкам и дифференциация производства.

Наукой доказано, что конкурентное преимущество играет ключевую роль во всех теориях, касающихся конкурентоспособности предприятий. Наиболее известной классической концепцией в литературе является теория конкурентных преимуществ М. Портера, в основе которого лежит так называемые силы конкуренции: рыночная власть поставщиков, рыночная власть покупателей, угроза появления заменителей, угроза появления новых конкурентов и давление их стороны [6].

Анализ теории Портера показывает, что оно никоим образом не учитывает ресурсы самой фирм и их потенциальное влияние на создание конкурентного преимущества. Но, Портер в рамках своей теории выделил три стратегии, которые позволяют современным предприятиям усилить конкурентное преимущество. К этим стратегиям относятся:

- стратегия дифференциации (дифференцирующее преимущество), т.е. способность дифференцировать предлагаемые товары и услуги (дифференциация) или производить что-то уникальное в данной отрасли. К элементам данной стратегии относятся бренд, качество, технология производства, отличительный дизайн продукта, уникальные свойства продукта как в отдельности, так и в разных комбинациях;

- стратегия лидерства по издержкам, предприятие, реализующее эту стратегию, производит продукты или услуги с меньшими затратами, чем его конкуренты на рынке, но все же такие же привлекательные, как продукты или услуги, предлагаемые другими субъектами;

- стратегия концентрации, обусловленная ориентацией компании на конкретный сектор экономики; благодаря узкой рыночной специализации (например, обслуживание определенной группы клиентов или географическая концентрация) компания может лучше снабжать данный сектор, чем потенциальные конкуренты.

На наш взгляд, вышеприведенные стратегии не в полном пере отражают суть и механизмы формирования и усиления конкурентных преимуществ. Исходя из этого, в

контексте новых вызовов и угроз, а также современных трендов в промышленности появились новые концепции конкурентоспособности, в которых основное внимание уделяется более сложным понятиям и отношениям. Это обусловлено тем, что в современной и динамично меняющейся рыночной среде классические представления о конкурентоспособности предприятия недостаточно для поиска новых возможностей построения конкурентного преимущества.

На современном этапе развития отправной точкой для создания новых концепций конкурентоспособности послужили знания маркетинга, предпринимательства, теории конкуренции, стратегического менеджмента, инноваций, информационных технологий, а также изменение рыночных условий, в которых хозяйствующие субъекты конкурируют друг с другом. По мнению ряда авторов, инноватика бизнес-процессов – это ключевая детерминанта конкурентоспособности предприятия, так как от инновационного потенциала и инновационной активности предприятия зависит конкурентная позиция на рынке и ее конкурентоспособность [4]. Все это в свою очередь требует реинжиниринга бизнес-процессов на современных промышленных предприятиях [2].

На основе новых подходов к исследованию конкурентоспособности и формирования конкурентных преимуществ промышленных предприятий можно отметить, что главным фактором в данном направлении служат необходимые внутренние ресурсы. Не умаляя важности компонентов внешней среды, необходимо отметить, что внутренние ресурсы предприятия, которые условно разделяются на стратегические и критические ресурсы, выступают основой для повышения конкурентоспособности промышленных предприятий. В данном направлении наряду с материальными ресурсами важно значение также имеют такие ценности как организационная культура, бренд, коммуникативная политика и репутация.

Нечаев С.Ю. в своем исследовании отмечает, что основными детерминантами конкурентоспособности выступают такие элементы как производственные условия, квалифицированная рабочая сила, промышленная инфраструктура, особенности рынка, наличие поддерживающих отраслей, стратегия фирмы и др. [5].

Важным в данном ключе также являются детерминанты конкурентоспособности отраслей и экономик в связи с конкурентным преимуществом предприятий. Это обусловлено идентификацией факторов, влияющих на формирование конкурентных преимуществ и конкурентоспособности промышленных предприятий. К ним относятся человеческие, материальные, информационные и капитальные ресурсы, а также знания и инфраструктура. Наряду с этим, необходимо отметить важность таких факторов как трансфер знаний, передовые технологии, диффузия инноваций, технический прогресс и информационные технологии, особенно высококвалифицированные кадры [1].

Следует отметить, что следующая группа факторов обеспечения конкурентоспособности включает формирование соответствующей отраслевой системы, в частности конкурентоспособного сектора поставщиков и смежных секторов. Конкурентоспособность данного сектора характеризуется существованием групп предприятий и организаций, совместное функционирование, которых создает синергетический эффект, заключающийся прежде всего в диффузии ноу-хау, ротации кадров, увеличение производительности за счет объединения ресурсов, открытость к инновациям и способность привлекать новые ресурсы для предприятия.

Следовательно, необходимо отметить, что формирование и усиление конкурентных преимуществ и конкурентоспособности промышленных предприятий Республики Таджикистан зависит от следующих детерминантов:

- человеческий капитал – на современном этапе необходимо скорейшим образом решить вопросы кадрового обеспечения промышленного развития;
- инновации и технологии- являются ключевыми детерминантами повышения конкурентоспособности, так как показывает практика именно активное внедрение

инновационных технологий и решений способствует формированию конкурентных преимуществ;

- отраслевая политика должна способствовать формированию конкурентных преимуществ, так как эффективное взаимодействие участников внутри отрасли позволяет получить синергетический эффект и существенно снизить расходы, что является основой для повышения конкурентоспособности;

- производительность труда, одна из важнейших компонентов формирования конкурентных преимуществ, которая мало исследована в отечественной науке.

Таким образом, повышение конкурентоспособности промышленных предприятия подразумевает выявить и грамотно управлять детерминантами формирования конкурентных преимуществ. В связи с этим, решение проблем, связанных с формированием качественного человеческого капитала, внедрением инновационных технологий, эффективного использования внутренних ресурсов, повышение производительности труда и учет факторов внешней среды являются основой для устойчивого развития национальной промышленности и конкурентоспособной индустриализации экономики Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Казинская, О. О. Качество персонала – важная детерминанта конкурентоспособности предприятия / О. О. Казинская // Наука и устойчивое развитие общества. Наследие В.И. Вернадского. – 2009. – № 9. – С. 292-293.
2. Кодиров, Ф. А. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности / Ф. А. Кодиров, С. Фаррухзода, С. М. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/8. – С. 15-18.
3. Кожевина, О. В. Эффективность управления и качество менеджмента как детерминанты стратегической конкурентоспособности компаний / О. В. Кожевина // Управленческие науки в современном мире. – 2015. – Т. 2, № 1. – С. 258-261.
4. Кофанов, А. А. Инноватика бизнес-процессов как детерминанта конкурентоспособности организации / А. А. Кофанов, П. В. Назаретян // Сфера услуг: инновации и качество. – 2014. – № 18. – С. 4-12.
5. Нечаев, С. Ю. Конкурентоспособность: сущность и детерминанты / С. Ю. Нечаев // Экономика образования. – 2014. – № 1. – С. 151-153.
6. Портер М. Конкуренция. СПб.: Вильямс, 2000. С. 175–176.

УДК: 332.38.004

Кабутов Қ.М.

ХУСУСИЯТҲОИ МЕХНАТ ДАР САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақолаи мазкур нақш ва мақоми фаъолияти кормандон дар ҷараёни меҳнат, бахусус дар савдои чакана мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор дода шудааст. Тавре ба мо маълум аст, савдо яке аз соҳаҳои меҳнатталаби иқтисодиёт мебошад. Дар солҳои охир шумораи машғулин, ки махсусан дар соҳаи савдо кор мекунанд, зиёд шуда, ҳиссаи кормандони дорой тайёрии махсус хеле кам шудааст. Тағйир ёфтани ҳаҷм, таркиб ва сохтори муомилоти мол, суръати гардиши гурӯҳҳои молӣ тамоюлҳои инкишофи раванди меҳнатро дар корхонаҳои савдо пешақӣ муайян мекунанд.

Вожаҳои калидӣ: меҳнат, савдои чакана, моликият, захираҳои меҳнатӣ, кормандон, захираҳои молиявӣ, ҳосилнокии меҳнат.

Кабутов К.М.

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ В РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛЕ

В данной статье исследуется и обсуждается роль и статус наемных работников в процессе труда, особенно в розничной торговле. Как известно, торговля является одной из трудоемких отраслей экономики. В последние годы увеличилось количество сотрудников, которые работают именно в сфере торговли, а доля сотрудников со специальной подготовкой значительно снизилась. Изменения объема, состава и структуры товарных операций, оборачиваемости товарных групп предопределяют тенденции развития трудового процесса на предприятиях торговли.

Ключевые слова: труд, розничная торговля, собственность, трудовые ресурсы, персонал, финансовые ресурсы, производительность труда.

Kabutov K.M.

FEATURES OF WORK IN RETAIL TRADE

In this article, the role and status of employees in the labor process, especially in retail trade, is investigated and discussed. As we know, trade is one of the labor-intensive sectors of the economy. In recent years, the number of employees who work especially in the field of trade has increased, and the share of employees with special training has decreased significantly. Changes in the volume, composition and structure of goods transactions, the turnover rate of commodity groups predetermine the trends in the development of the labor process in trade enterprises.

Key words: labor, retail trade, ownership, labor resources, employees, financial resources, labor productivity.

Дар шароити рақобат дар бозори молҳои истеъмоли нақш ва аҳамияти идоракунии кормандон дар байни дигар масъалаҳои афзалиятноки рушди корхонаву ташкилотҳои шакли гуногуни моликият беш аз пеш меафзояд.

Бо дарназардошти тағйирёбии вазъи бозори истеъмоли дар бисёр самтҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор нарасидани кадрҳои баландхтисос мушоҳида мешавад. Дар робита ба ин, омӯзиши масъалаҳои ташаккул ва идоракунии кормандони субъектҳои савдо дар шароити муосир ҳам аз назари илмӣ ва ҳам амалӣ мубрам мебошад. Бояд тазаққур дод, ки дараҷаи рушд ва рақобатпазирии субъектҳои савдо бо роҳи ташаккули низоми идоракунии самаранок тавассути ҷалби кормандон ва идоракунии сифати кормандон дар ҳама зинаҳои ташкилӣ таъмин мегардад.

Дар адабиёти иқтисодии ватанӣ интишороти зиёдеро вохӯрдан мумкин аст, ки муаллифони он самтҳои алоҳидаи идоракунии кормандони корхонаву ташкилоти соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллиро мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додаанд. Дар навбати худ аз рӯи нуқтаи назари илмӣ бисёр масъалаҳои идоракунии кормандон ва таққими иқтидори кадрӣ соҳаи савдо, аз он ҷумла савдои чакана ба гузаронидани таҳқиқоти махсус ниёз доранд [6. С.-207].

Савдои чакана яке аз соҳаҳои зудрушдбандаи иқтисодиёти ҷумҳури буда, ҳолат ва самаранокии иқтисодиву иҷтимоии он ҳам ба сатҳи зиндагии аҳоли ва ҳам ба рушди бахшҳои воқеии иқтисодиёт, бахусус бахшҳои, ки ба истеҳсоли молҳои истеъмоли машғуланд, таъсири бевосита ва фаъол мерасонад. Ин соҳаи иқтисодиёти милли аз рӯи шумораи кормандон, ҳаҷми фаъолият ва ҳиссагузори ба ташаккули маҷмӯи маҳсулоти

дохили бахши асосӣ ба шумор меравад. Савдо ҳамчун сарчашмаи ворид гаштани воситаҳои пулӣ қисми назарраси бучетҳои давлатӣ ва маҳаллиро ташаккул медиҳад ва ба устувории молиявӣ дар кишвар мусоидат менамояд.

Бояд қайд кард, ки шартҳои табиӣ ҳаёти инсон меҳнат ба ҳисоб меравад, ки барои истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва маънавӣ, ки аҳамияти ҷамъиятӣ доранд, мусоидат мекунад.

Вобаста ба соҳаи савдо зерин мафҳуми “захираҳои меҳнатӣ” он қисми аҳолии фаҳмида мешавад, ки дорои нерӯи ҷисмонӣ, қобилияти ақлонӣ ва дониши зарурӣ мебошад, ки барои амалӣ намудани фаъолияти муфид, иҷрои функсияҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ оид ба фурӯши мол ва хизматрасонӣ ба аҳолии истифода мешавад. Ба таркиби захираҳои меҳнати савдо маҷмӯи кормандони дар ҳама соҳаҳои он машғулбуда, ҳамчунин кормандони потенциали савдо дохил мешаванд[4. С.-98].

Савдо яке аз соҳаҳои меҳнатталаби иқтисодиёт мебошад. Дар солҳои охир шумораи машғулин, ки махсусан дар соҳаи савдо кор мекунанд, зиёд шуда, ҳиссаи кормандони дорои тайёрии махсус хеле кам шудааст. Тағйир ёфтани ҳаҷм, таркиб ва сохтори муомилоти мол, суръати гардиши гурӯҳҳои молӣ тамоюлҳои инкишофи раванди меҳнатро дар корхонаҳои савдо пешакӣ муайян мекунанд. Дар шароити муосир захираҳои меҳнатӣ омилҳои муҳимтарини муайянкунандаи сифати кори корхонаҳои савдо ва расидан ба ҳадафҳои ҷорӣ ва стратегияи он мебошанд. Нақши махсуси захираҳои меҳнатӣ дар фаъолияти корхона аз он иборат аст, ки танҳо дар натиҷаи таъсири мутақобилаи онҳо бо захираҳои моддию молиявӣ, идоракунӣ ва дигар захираҳо раванди савдо аз ҷиҳати технологӣ ва иқтисодӣ самаранок ба даст оварда мешавад.

Захираҳои меҳнатӣ дар ҳаёти кормандони корхона ифодаи мушаххас пайдо мекунанд, ки зерин мафҳуми маҷмӯи шахсонӣ воқеӣ, ки дар корхона дар муносибатҳои бо шартномаи меҳнатӣ танзимшаванда қарор доранд, фаҳмида мешавад. Кормандони корхона дар навбати худ коллективи меҳнатӣ, яъне гурӯҳи муайяни одамонро ташкил медиҳанд, ки бо мақсади умумӣ муттаҳид шудаанд.

Ба андешаи мо, новобаста аз хусусияти дучонибаи доштани меҳнат дар савдо, ҳарду намуди он бо ҳам алоқаманд мебошанд ва онҳоро аз ҳамдигар ҷудо кардан душвор аст. Бо ин сабаб, баҳисобгирии алоҳидаи меҳнати истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ дар савдо душвор аст.

Бо вучуди ин, фаҳмидани моҳияти ду намуди меҳнат дар савдо барои муайян кардани равандҳои савдо, дурусттар тасаввур кардан ва оқилона будани ҳаҷми хароҷоти муомилоти мол дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва соҳаи ғайриистеҳсолӣ кӯмак мерасонад, ба тағйир ёфтани таносуби онҳо таъсир расонда, захираҳои афзоиши ҳосилнокии умумии меҳнатро ошкор менамояд.

Меҳнат дар соҳаи савдо вобаста ба махсусиятҳои фаъолияти ин соҳа хусусиятҳо дорад. Ба қатори хусусиятҳои асосӣ одатан инҳо дохил мешаванд[1. С.-29]:

- натиҷаи меҳнат на миқдори маҳсулот (ҳамчун дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ), балки ҳаҷми молҳои фурӯхташуда аз рӯйи арзиш ва ифодаи натуралӣ мебошад. Бинобар ин, барои баҳо додан ба натиҷаҳои кори кормандони савдо, дар баробари нишондиҳандаҳои ҳосилнокии меҳнат, ҳамчунин нишондиҳандаҳои васеътар, ба монанди самаранокии меҳнатро бо дарназардошти сифати хизматрасонӣ ба мизочон ва ё сарфи вақти харидорон ба назар гирифта мешавад;

- дар фарқият аз соҳаи истеҳсолоти моддӣ, дар соҳаи савдо хароҷоти меҳнати зинда бартарӣ дорад. Дар савдои чакана вазни қиёсии меҳнати зинда назар ба савдои яклухт хеле зиёд аст, ки ин ба ҳуди ҳосияти меҳнат ва дараҷаи механиконикии равандҳои меҳнат вобаста аст;

- дар савдо вазни қиёсии корхонаҳои хурд зиёд аст, бинобар ин механиконикии равандҳои меҳнат душвор аст, ки дар натиҷаи ин кормандони савдо аксар вақт кори нисбатан зиёди ҷисмонӣ ва равлониро ба уҳда доранд, ки ин дар нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнати онҳо ифода меёбад;

- хусусияти дигари меҳнат дар савдои чакана таъсири назарраси омилҳои эҳтимоли ба он мебошад. Шиддати нобаробар доштани сели мизочон дар баъзе мавридҳо ба ногузур бекор истодани кормандон доис мегардад, дар дигар мавридҳо ба шиддатнокии кори онҳо оварда мерасонад, ки ин ба самаранокии истифодаи захираҳои меҳнати таъсири манфи мерасонад;

- дар шумораи умумии кормандони савдо хиссаи занон калон аст. Аммо ин таносуб вобаста ба махсусгардонии корхона ва намудҳои молҳои фурӯхташаванда (компютерҳо, қисмҳои автомобилӣ, молҳои варзишӣ ва ғайра) метавонад фарқ кунад. Огоҳӣ доштан аз хосиятҳои ин гуна молҳо дар байни мардон албатта нисбат ба занон бештар аст [7. С.-156].

Бояд қайд кард, ки дар шароити муосир вобаста ба тамоюлҳои рушд хусусиятҳои нави меҳнати кормандони савдои чакана ба миён омаданд:

- афзоиши неруи ақлоии раванди меҳнат, ки дар пурзӯр шудани нақши меҳнати фикрӣ, рушди муносибати бошуурона ва масъулиятнокии корманд ба натиҷаҳои фаъолияти худ, ташаббус ва эҷодкорӣ зоҳир мегардад;

- афзудани аҳамияти ҷанбаҳои иҷтимоии раванди меҳнат. Дар айни замон омилҳои афзоиши ҳосилнокии меҳнат на танҳо такмили ихтисоси кормандон ё дараҷаи механикони меҳнати ӯ, балки вазъи саломатии инсон, таъби ӯ, муносибат дар оила, коллектив ва ҷамъият ҳам ба назар гирифта мешаванд.

Аҳамияти иҷтимоии меҳнати кормандони савдо дар саҳм гузоштани он зимни ҳалли масъалаҳои зерин зоҳир меёбад:

- қонеъ гардонидани тақозои аҳоли ба молу хизматрасониҳои гуногун;
- дар баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои савдо;
- дар рушди сатҳи маданияти хизматрасонӣ ба аҳоли;
- дар сарфи вақт барои харидани молҳо.

Кормандони савдо сарфи вақти аҳолиро ба хизматрасониҳои савдо тағйир дода, ба суръати афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ ва умуман рушди иқтисоди мамлакат таъсир мерасонанд [2. С.-50].

Ҳамин тавр, раванди меҳнат дар корхонаҳои савдо бо хусусиятҳои дучониба доштан, идомаи раванди истеҳсолот дар соҳаи муомилот алоқаманд будан, яқранг ва айни замон фишори зиёди асабӣ ва ҷисмонӣ доштан, таъсири назарраси омилҳои эҳтимоли ва шиддатнокӣ ба он ва натиҷаи ниҳии меҳнат на маҳсулот, балки хизматрасонӣ будан тавсиф дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Александров И.Н. Фёдорова М.Ю. Оценка человеческого капитала как составляющей интеллектуального капитала организации / И.Н. Александров, М.Ю. Фёдорова // В сборнике: неделя науки спбпу. Материалы научной конференции с международным участием. 2016. С. 205-207.
2. Гурезов С.И. Управление качеством образования и оценки человеческого капитала в общеобразовательных учреждениях / С.И.Гурезов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2018. С. 151-156.
3. Демиденко Е.А. Институты улучшающие человеческий капитал / Е.А. Демиденко // В сборнике: человеческий капитал как важнейший фактор постиндустриальной экономики. Сборник статей по итогам международной научно-практической конференции. 2017. С. 85-89.
4. Институциональные основы формирования и использования доходов населения / А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов, С.Ф. Низомов // Вестник Киргизского государственного университета им. Ж. Баласагына (научный журнал). - Бишкек: 2017. № 11 (8). - С. 226-239. (0,81 ч.ч), (аз муаллиф 0,32 ч.ч).

6. Роль рынка труда в решении социальных проблем общества /А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научный журнал) Серия экономических наук. Душанбе: Точир, 2018. № 1 (22) - С. 48-58.
7. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: Монография / Ф.Р.Шаропов. Под.ред. д.э.н., профессора С.Х., Хабибова – Душанбе: Ирфон, 2018. – 280 с.

УДК 338.4

Мирзоалиев А.А.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ КАДРӢ

Дар мақолаи мазкур доир ба нақш ва мавқеи таҷрибаи хориҷии идоракунии иқтисодии кадрӣ ва таҳлилу истифодаи он суҳан меравад. Бояд зикр намуд, ки кадрҳои касбӣ дар самти самарабахшии фаъолияти корхонаҳо хеле аҳамияти зиёд доранд. Чӣ гунае, ки мо мушоҳида менамоем, дар фаъолияти самарабахшии корхонаҳо то ҳанӯз кадрҳои касбӣ ва салоҳиятнок ба ҷашм намерасанд ва бинобар ин дар ҳалли ин мушкилот таҳқиқоту таҳлилҳо зарурӣ ва воқеӣ доранд.

Вожаҳои калидӣ: касбият, кормандон, кадрҳои касбӣ, меҳнат, салоҳиятнокӣ, коршиносон, тараққиёти иқтисодӣ, назорат, қабули қарор, сармои инсонӣ.

Мирзоалиев А.А.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ КАРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА

В данной статье рассматривается роль и место зарубежного опыта в управлении каровым потенциалом, его анализ и использование. Следует отметить, что профессиональные кадры очень важны в направлении эффективности предприятий. Как мы видим, в эффективной работе предприятий профессиональных и компетентных кадров пока не видно, а потому для решения этой задачи действительно необходимы исследования и анализ.

Ключевые слова: профессионализм, персонал, профессиональные кадры, труд, компетентность, эксперты, экономическое развитие, контроль, принятие решений, человеческий капитал.

Mirzoaliev A.A.

FOREIGN EXPERIENCE OF PERSONNEL MANAGEMENT

This article talks about the role and position of foreign experience in personnel management and its analysis and use. It should be noted that professional personnel are very important in the direction of the efficiency of the enterprises. As we can see, in the effective operation of enterprises, professional and competent personnel are not yet visible, and therefore research and analysis are really necessary to solve this problem.

Key words: professionalism, employees, professional staff, labor, competence, experts, economic development, control, decision-making, human capital.

Тавре таҷриба нишон медиҳад, иқтисодиёти муосири ҷаҳонро, махсусан дар

кишварҳои пешрафта, имрӯз бояд иқтисодиёти сармоия инсонии хеле самаранок номид. Аҳамияти сармоия инсонӣ ҳам дар рушди ҷомеа ва ҳам дар рушди иқтисодиёти давлат ба таври бениҳоят баланд буда, масъалаи рушди иқтисодии кадриро ҳамчун омилҳои истеҳсоли ва ҷузъҳои он, аз ҷумла беҳатарӣ, самаранокии захираҳо ва муҳити корӣ, инчунин сифати баланди ҳаётро арзёбӣ мекунад. Таҳлили ин далел ба ҳулосае оварда мерасонад, ки барои таъминоти кишвари рақобатпазир ва амнияти он сармоиягузори калон ва устувор зарур аст. Гузашта аз ин, иқтисодиёти муосир собит кардааст, ки фоидаи сармоиягузорӣ ба сармоия инсонӣ нисбат ба сармоиягузорӣ ба фондҳои асосӣ хеле баланд аст.

Имрӯз сармоия инсонӣ яке аз афзалиятҳои асосии кишварҳои пешрафта ба шумор меравад. Барои фаъолияти он шароити мусоид фароҳам оварда шудааст. Сармоия инсонӣ нишондиҳандаи рушди иқтисодӣ мебошад. Он бояд бо сифати баланд бошад, то мушкилоти иқтисодӣ сари вақт ҳал карда шавад ва иқтисодиёти устувору самаранок дар сатҳи микро ва макро таъмин карда шавад.

Дар ИМА қариб дар ҳамаи соҳаҳои илм, техника ва технологияи баланд, инчунин дар иқтисодиёт беҳтарин мутахассисони ҷаҳон мавҷуданд. Ин афзалиятҳо ва тафаккури эҷодӣ ба онҳо имкон доданд, ки аввалин тижорати самаранокии венчурӣ (Водии Силикон) таъсис диҳанд. Ва бо кумаки он технологияҳои баланд, аз ҷумла нанотехнологияҳо бунёд ва инкишоф дода шаванд[1].

Ҷопон таърихи тӯлонии сатҳи баланди иқтисодии кадриро дар бисёр бахшҳо, аз ҷумла таҳсилот ва давомнокии умр дорад. Дар ин кишвар рушди иқтисодии кадрӣ як авлабияти инкилоби фанновариҳои иттилоотӣ доништа мешавад ва аз пуштибонии ҳукумат бархурдор аст.

Олмонро ба таври ҳаққонӣ яке аз «локомотивҳои» иқтисодиёти ҷаҳонӣ меноманд. Аз ҷиҳати дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ, ҳаҷми иқтисодии иқтисодӣ, ҳиссаи истеҳсолоти ҷаҳонӣ, дараҷаи иштирок дар тақсмоти байналхалқии меҳнат ва дигар меъёрҳои муҳим ба номи «Ҳафтгонаи калон», яъне яке аз давлатҳои хеле тараққикардаи ҷаҳон мебошад[3, С.69]. Вай захираи калони канданиҳои фойданок ва барои тараққиёти истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ шароити мусоид надорад. Бо вучуди ин, тавонист ба рушди баланди иқтисодӣ дар соҳаҳои зерин ноил шавад:

- ноил шудан ба прогресси илмию техника;
- сифати баланди «иқтисодии кадрӣ» (сатҳи таҳсилот; сохтори касбӣ, таркиби иҷтимоӣ, вазъи саломатӣ);
- иштироки фаъолони дар муносибатҳои иқтисодии ҷаҳон;
- сиёсати дурусти иқтисодии дохилӣ.

Дар Олмон хароҷот барои маориф назар ба хароҷот барои эҳтиёҷоти ҳарбӣ 2 баробар ва тамоми маблағгузорӣ ба тараққиёти инсоният назар ба хароҷоти ҳарбӣ 15 - 20 баробар зиёд аст.

Имрӯз, бисёре аз корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи технологияҳои рақамиро ҳамчун як вазифаи соф технологӣ қабул мекунанд, дар ҳоле ки парадигмаи рақамсозии ҷорӣ дар он аст, ки на он қадар технология тағйир меёбад, балки ҳуди системаи идоракунии сармоия инсонии корхона бояд рушд намояд.

Дар раванди таҳқиқи таҷрибаи хориҷии масоили иқтисодии кадрӣ мо таҳлили моделҳои идоракунии кадриро баррасӣ ва муҳокима намуда, усулҳои идоракуниро муайян мекунем, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат намоянд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Таҳлили татбиқи моделҳои асосии идоракунии кадрҳо дар ИМА, Ҷопон, Русия, Қазоқистон ва Тоҷикистон*

Объёти муқоисавӣ	ИМА / Аврупо (I)	Ҷопон (II)	Россия / Қазоқистон (III)	Тоҷикистон	
I	II	III	IV	V	VI

Тавсифи қабули қарор	Инфироदӣ	Коллективона	Инфродӣ	I	III	
Тақсимоти ваколатҳо ва вазифаҳо	Аниқ	Норавшан (ноаниқ)	Аниқ	II		
Касбияти қормандон	Маҳдуд	Васеъ	Маҳдуд	II		
Қорманд ба чӣ ӯҳдадор аст?	Ба касбият	Ба ширкат	Ба касбият	I	III	
Суръати рушди касбият	Зуд	Оҳиста	Оҳиста	I	III	II
Роҳбарӣ ба кӣ равона шудааст?	Ба инсон	Ба инсон		II	III	
Менечери идеалӣ	Шахсияти қавӣ	Маркази зеҳнӣ	Шахсияти қавӣ	I	III	
Усули назорат	Аз рӯи нишонаҳои фардӣ	Аз рӯи нишонаҳои коллективӣ		I		
Хусусияти тобеъият	Расмӣ	Ғайрирасмӣ	Расмӣ	I	II	
Касбият аз чӣ вобаста аст?	Дастовардҳои шахсӣ	Собиқаи қорӣ, қомебиҳои коллективона		I	III	
Тавсифи сохтори идорақунии	Сахт	Чандир	Сахт	I	II	
Музди меҳнат аз чӣ восбата аст?	Аз натиҷаҳои инфироदӣ	Аз натиҷаҳои коллективона, аз рӯи син ва собиқаи қорӣ		I	II	
Хароҷот барои таълим	Паст	Баланд		I	II	III
Муҳлати қироя ба қор	Қӯтоҳмуддат	Қирояи якумра	Қутоҳмуддат	III	I	

***Сарҷаиша:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси маълумоти институтҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ иқтисодӣ, баҳодии қоршиносӣ.

Тавре ки аз чадвали 1 мушоҳида мешавад, кишварҳои ҷаҳон моделҳои гуногуни идорақунии иқтисодӣ кадрӣ истифода мебаранд. Масалан, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба захираҳои инсонӣ ба таври умумӣ назар мекунад: одамонро хеле бодикқат қалб мекунад - ҳамчун захирае, ки пули ба он сарфшударо бояд пурра баргардонанд. Дар баробари ин, дар Қопон, қорҳои на танҳо ҳамчун захира, балки ҳамчун арзиши ширкат меҳисобанд, дар ин ҷо нақши фарҳанги қорпоративӣ ва ташкилӣ хеле баланд аст[2, С. 49]. Маълумоти чадвали 1 нишон медиҳад, ки усулҳои моделҳои қорпону амрикоиро дар идорақунии иқтисодӣ қоррии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст. Сарфи назар аз он, ки баъзе хусусиятҳои модели кишвари мо низоми боқимондаҳои сохти қуҳнаи ИҚСШ мебошанд, дар қорхонаҳои нави қумҳури мо принципҳои гуногуни хоҷагидорӣ, ки аз Аврупои Ғарбӣ ва ИМА гирифта шудаанд, истифода намудан ба мақсад мувофиқ мебошад [5, С. 184]. Идорақунии қорҳои дар Аврупои Ғарбӣ бо идорақунии қорҳои дар Иёлоти Муттаҳида тақрибан якхела аст, аммо ба усулҳои идорақунии қорҳои дар Қопон қорилан муҳолиф аст. Биёед мафҳумҳои мушаххас ва муфидтарини идорақунии қорҳоро дар ИМА ва Қопон муайян қунем, аз қумла, усулҳо ва услубҳои маҳсули ин кишварҳоро ва мутобиқати онҳоро ба хусусиятҳои миллии мо ба инобат қирем ва ба ин васила арзишҳои миллиро қифз ва таққим бақшем ва дар ташаққули услуби хос тафакқур ва усулҳои, ки хоси миллиати мо қобитқадам боқшем[4, С. 157].

Тачрибаи кишварҳои хориҷӣ гувоҳи меҳнаҷӯ, ки рушди касбияти кормандон бо назардошти расму оин, анъанаҳои миллӣ ва хусусиятҳои хос пайвастагӣ дорад ва иқтисодии кадрӣ онҳо бо маром рушду нумӯё дорад.

АДАБИЁТ

1. Дятлов С.А. Сетевая занятость и сетевая безработица в цифровой экономике // Экономика и управление: проблемы, решения. 2017. Том 4. № 4 (76). С. 145-152.
2. Дятлов С.А. Сетевой интеллектуальный капитал в цифровой экономике / В кн.: Экономический рост и приоритеты правовой политики: монография. Пенза, 2017. С. 17-23.
3. Доходы трудовых мигрантов и их роль в повышении уровня жизни населения в Республике Таджикистан/ А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов// Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 2018, №4(25), -С.28-36.
4. Иванова О.Е. Эффективность человеческого капитала в условиях экстремности системы высшего образования / О.Е. Иванова // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2017. № 5-5 (47). С. 59-61.
5. Крутиков В.К. Цифровая экономика: проблемы и возможности. Калуга: Изд-во АКФ «Политоп», – 2018. С. 21.
6. Рынок труда и социальные проблемы общества: вопросы гармонизации и пути их решения / А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов // Журнал экономика и предпринимательства г. Бишкек КРСУ, стр. 126- 132, 2018г

УДК: 330.322

Икромов Н.К., Икромов Ф.Н.

МАСЪАЛАИ БАҲОДИҲИИ ДАРОМАДНОКӢ ВА ХАВФИ САНДУҚИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ИҚТИСОДИӢ

Муаллиф дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ амалии масоили баҳодихии даромаднокӣ ва хавфи сандуқи сармоягузори мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор додааст. Дар раванди таҳқиқ қайд мегардад, ки ҳангоми хариди ягон намуди дорой, сармоягузор на танҳо ба мафҳуми даромади пешбинишуда, балки ба сатҳи хавфи он низ манфиатдор аст. Ҳамин тариқ, даромаднокӣ ва хавфи сандуқи сармоягузорӣ арзишҳои динамикӣ мебошанд, ки метавонанд то андозае танзим карда шаванд ва маҷмӯи ғоидаҳо ва хавфҳои қоғазҳои қиматноки ба он дохилшавандаро ифода кунанд.

Вожаҳои калидӣ: сармоягузор, даромаднокӣ, хавф, арзиш, нарх, баҳодихӣ, сандуқи сармоягузорӣ, даромаднокии сармоя, хавфи сармоягузорӣ.

Икромов Н.К., Икромов Ф.Н.

ПРОБЛЕМА ОЦЕНКИ ДОХОДОВ И РИСКОВ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОРТФЕЛЯ В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

В статье автор рассматривает и обсуждает теоретические и практические аспекты вопросов оценки доходности и риска инвестиционного портфеля. В процессе исследования отмечается, что при покупке любого вида актива инвестора интересует не только понятие ожидаемого дохода, но и уровень его риска. Таким образом, доходность и риск инвестиционного портфеля представляют собой динамические величины, которые могут в

той или иной степени корректироваться и представляют собой совокупность преимуществ и рисков, входящих в него ценных бумаг.

Ключевые слова: инвестор, доходность, риск, стоимость, цена, оценка, инвестиционный портфель, доходность капитала, инвестиционный риск.

Ikromov N.K., Ikromov F.N.

THE PROBLEM OF ASSESSING THE INCOME AND RISKS OF THE INVESTMENT PORTFOLIO IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

In the article, the author considers and discusses the theoretical and practical aspects of the issues of assessing the profitability and risk of the investment portfolio. In the process of research, it is noted that when buying any type of asset, the investor is interested not only in the concept of expected income, but also in the level of its risk. Thus, the return and risk of the investment portfolio are dynamic values that can be adjusted to one degree or another and represent a combination of the advantages and risks of securities included in it.

Keywords: investor, profitability, risk, value, price, valuation, investment portfolio, return on capital, investment risk.

Амалия вобастагии мустақими мутаносиби байни даромадноқӣ ва хавфро тасвир намуда, ченаки хавфи дарназардошта баробари даромад ташаккул меёбад, албатта, афзоиши он натиҷаи камшавии даромад ва ё мустақиман ба зарари молиявӣ оварда мераснад. Аз рӯи нуқтаи назари сармоягузорӣ даромадноқии қоғазӣ қиманок дар бозор тибқи қонунияти муайяннамудаи Гаусс (бо номи сармоягузори интиҳобӣ) ба таври муқаррарӣ тақсим карда мешавад.

Дар таҷриба ду намуди асосии сандук: сандуки рушд ва даромад мавҷуд аст.

Ба сохтори таркибии сандуқҳои рушд инҳо шомил мегарданд [6]:

- сандуки рушди баланд (агрессивӣ), ки ба ғоидаи максималӣ рабт дорад. Ба зерсохтори ин навъи қоғазӣ қиманок бештар ширкатҳои нисбатан ғаёл ва навтаъсис рост меояд. Албатта, гузоштани сармоя ба ин навъ каме хавфи зиёдро ба бор меорад, вале аз натиҷаи ниҳоеи он метавон даромади баланди молиявиро соҳиб гардид;

- аз ҳама хатари камдошта дар сандуки рушди мӯътадил (консервативӣ) ба назар мерасад. Сохтори ин навъи сармоягузорӣ бештар аз вомбарғҳои ширкатҳои бонуфуз рабт дошта, вале он бо суръати паст ва устувор ташаккул меёбад. Дар ин қисмат сандуки мазкур дар муҳлати дароз устувор гардида, сармояи гузошташуда ҳифз карда мешавад;

- сандуки бо афзоиши миёна – ин аз зербандҳо ва хусусиятҳои махсуси сандуки мӯътадил ва баланд таркиб ёфтааст. Дар фазои нигоҳдории сандуки рушдбанди мазкур афзоиши пайдарҳамии сармоя ва дараҷаи номутаносибии хавф дида мешавад.

Дар сандуки даромад қоғазҳои қиматноке, ё аз қабиле саҳимияе дохил карда мешавад, ки тамоюли афзоиши асёр ва дивиденди саҳмияҳо (ё даромадноқии қоғазӣ қиматнок) дар ин давра дар сатҳи баланди даромадноқӣ қарор дошта бошанд.

Сандуки даромад – ин аз маҷмӯи қоғазҳои қиманокӣ дорои сатҳи баланди боэътимод буда, дорои сатҳи пасти хавф ва даромади муайян мебошад. Яъне, ин навъи сандук аз қоғазҳои қиматноқӣ сердаромад иборат буда, он дар хати чандирии миёнаи хавф низ даромади ниҳоеи баландро ба миён меорад.

Дигар навъи сандук аз “сандуки таркибӣ” иборат аст, ки он барои кам кардани талафотҳои дар оянда пешбинишуда нигаронида шудааст. Сандуки мазкур аз тамоюли пастшавӣ дар бзор ва пардохти ғоизӣ иборат аст. Дар навбати худ дар ин фазои сандук як қисми дороии молиявӣ аз ҳисоби арзиши ниҳоеи сармоягузор баланд гардида, сатҳи даромадгирӣ аз ҳисоби қоғазҳои қиманок (аз ҳисоби саҳми ва ғоизҳо) меафзояд. Маҳз, сарчашмаи асосии раванди афзоиши ин сандук аз ҳисоби саҳмияҳои оддӣ имтиёзнок, ё

ин ки вомбаргҳои корхонаҳои тичратии бонуфуз ё давлат мебошад. Дар ин раванд сандуқи тавозунӣ низ нафақат даромад меорад, балки бо хавфҳои махсусро низ ба бор меорад, ки ин ҳам аз ҳисоби коғазҳои қимтанокӣ сердаромад ва корхонаҳои азими босуръат рушдкунанда ба миён меояд. Яъне, дар таркиби сандуқи мазкур хавфҳои нисбатан баланд низ дида мешавад.

Сохтори таркибии сандуқи сармоягузорӣ аз хусусият ва равандҳои ташаккули махсус иборат буда, сохти он ҳам дар таҳқиқотҳои олимони соҳаи иқтисод бо шаклҳои гуногун тасвир ёфтааст, ки онро мо аз нуқтаи назари таҳқиқоти худ тасвир менамоем (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Сохтори таркибии сандуқи сармоягузорӣ *

*Коркарди муаллиф

Аз ташкил ва таҳияи сохтори таркибии сандуқи сармоягузорӣ вобаста ба дараҷаи хавф, сармоядор (сармоягузор) низ ба навъҳои гуногун ҷудо мешавад.

Дар ташаккул ва тадбиқи сиёсати сармоягузорӣ, хавфҳо бо тамоюлу аҳамияти махсус ҷудо мекунам, вале муҳимияти махсуси он аз: дар баъзе марҳилаҳои сармоягузори эҳтиёткорона фаъолият намуда аз гирифтани даромади паст шикоят намекунам, дигар қимати сармоягузори бошанд бо назардошти хавфу хатари зиёд, хоҳиши гирифтани даромади калонро доранд. Дар таҳқиқоти мазкур мо сандиқи сармоягузори ба се гурӯҳ, яъне ба консервативӣ, нисбатан агрессивӣ ва агрессивии мутлақ ҷудо намудаем (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Гурӯҳбандии сандуқи сармоягузорӣ *

Намуди сармоягузор	Мақсади сармоягузор	Дараҷаи хавф	Намуди коғазҳои қиматнок	Намуди сандуқ
Консервативӣ	Муҳофизат аз бекурбшавӣ	Паст	Қоғазҳои қиматноки давлатӣ, саҳмияҳо, вомбаргҳои эмитентҳои калону муътадил	Боэътимод, вале камдаромад
Нисбатан агрессивӣ	Рушди сармоя барои муҳлатҳои дароз	Миёна	Қоғазҳои қиматноки давлатӣ, қисми коғазҳои қиматноки дорои даромади баланд,	Гуногуншаклшуда (Диверсификацияшуда)

			ки соҳибонашон корхонаҳои хурд ва боэтимод мебошанд	
Агрессивии мутлақ	Бозии номуайян, тамоюли афзоиши сармоя	Баланд	Қисми коғазҳои қиматноки дорои даромади баланд, ки соҳибонашон корхонаҳои хурд, ё ин ки ширкати венчурӣ мебошанд	Хатарнок, вале сердаромад

*Коркарди муаллиф

Аз ҷадвали мазкур бармеояд, ки сандуки сармоягузори дорои хавфи нисбатан ка ва боэтимод мебошад.

Намуди нисбатан агрессивии сармоягузор ба хавфи на он қадар баланд майл дошта, даромаднокии баланди сармоягузорӣ, аммо бо сатҳи муайяни муҳофизавиро авлотар меонад.

Сармоягузори агрессивӣ омода аст, ки барои ба даст овардани фоиди баланд хавфҳои баландро интихоб намояд.

Дар баъзе адабиёт андозаи эҳтимолии даромадноки ба таври гуногун шарҳу эзоҳ дода мешавад, вале дар ин қисмат андозаи эҳтимолии даромадноки бо ҳарфи K , моҳияти воқеии K_i бошад, чигуна эҳтимолияти p_i инъикос менамояд. Дар ҳодати мазкур, даромаде, ки сармоягузор интизор аст, дар охири давраи сармоягузорӣ, яъне арзиши ояндаи K_i нишондиҳандаи аслии андозаи тасодуфии K амал мекунад. Дар асоси ҳисобкунии он пешбинӣ мешавад, ки тақсимои эҳтимолияти андозаҳои пешбинишуда амалан бо тақсимои эҳтимолияти андозаҳои воқеии аллақай мушоҳидашуда рост меояд, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки барои ба даст овардани нишондиҳандаи эҳтимолии K дар оянда таҳия намудан кофӣ аст.

Аз кори таҳқиқшудаи олимони Ғарб бармеояд, ки бозори саҳмия яке аз хусусиятҳои аслиаш ин гузаштан аз 7 то 10 марҳилаи ҳисобкунии буда, фосилаҳои он бояд бо таври мушаххас тарҳрезӣ кард шаванд [6]. Фраз мекунем, натиҷаҳои эҳтимолии бамиёномадаи n мушоҳида, эҳтимолияти натиҷаи $1 / n$ -ро ба миён меорад. Масалан, агар таҳқиқотгар андозаи эҳтимолии саҳмияро дар тӯли 10 сол таҳқиқ кардан хоад, пас, эҳтимолияти даромадгирии солонаи K_i ба нишондиҳандаи $1/10$ баробар мегардад.

Дар бештари маврид, маҳз дар муайян намудани андозаи эҳтимолии даромади сандуки сармоягузорӣ формулаи миёнаи арифметикиро истифода менамоянд, ки он чунин аст:

$$\bar{K} = \sum_{i=1}^n p_i K_i, (1)$$

Дар формулаи мазкур ишораи \bar{K} – эҳтимолияти миёнаи даромадноки;

p_i – нишондиҳандаҳои эҳтимолии даромадноки;

n – давомнокии сол ё марҳилаи даромадноки дар сандуки сармоягузорӣ.

Барои возеҳу равшан намудани гуфтаҳои боло, мо дорои сандуки сармоягузориро ҳамчун мисол бо таври ҷадвали 2 меоварем:

Нишондиҳандаҳои дорой дар сандуқи сармоягузорӣ*

Нишондиҳандаҳо	Намуди доройҳо			Даромади эҳтимоли
	A ₁	B ₁	C ₁	
Даромадноқӣ дар 1 сол, %	10,0	14,0	14,0	0,30
Даромадноқӣ дар 2 сол, %	13,0	12,0	16,0	0,50
Даромадноқӣ дар 3 сол, %	14,0	11,0	19,0	0,20
Даромадноқии пешбинишавандаи миёна, %	9,30	12,40	16,0	1,0

*Коркарди мултиф

$$\bar{K} = \sum_{i=1}^n p_i K_i = 0,3 \cdot 10 + 0,5 \cdot 13 + 0,2 \cdot 14 = 9,3$$

Сармоягузор дар ҳолати харида гирифтани дорой натавонанд аз даромади эҳтимолии дар оянда буда манфиат мегирад, балки аз дараҷаи хавфҳо низ манфиатдор мебошад. Масалан, агар сармоягузор доройро аз хавфҳои дар оянда ба инбат гирифташуда дар ширкатҳои суғуртавӣ суғурта намояд, аз он ҳисоб ҳам даромади муайянро ба миён меорад. Даромади эҳтимолии сармоягузор тибқи формулаи 1-ум ҳисоб гардида, дараҷаи миёнаи он бошад бо пӯёи даромадноқии доройҳо дар бозори саҳмия ба инбат гирифта мешавад. Дар амалия даромади воқеии сармоягузор аз даромади дар оянда мегирифтаи ӯ бо қуллӣ тафовут дорад, чунки на ҳамаи хавфҳо пурра дар вақти банақшагирии даромад идора мегарданд ва ё ба инбат гирифта мешаванд. Албатта, дар таҷрибаи идоракунии сандуқи сармоягузорӣ сифат ва усули ҳисоб намудани он аз формулаи дараҷаи аслии парокандагии дорой ва коҳиши даромадноқӣ истифода мегарданд. Дар ин маврид, коҳишҳои даромад ҳам дар сатҳи камшавӣ ва ҳам дар сатҳи ташаккулёбии сандуқи сармоягузорӣ истифода бурдан мумкин аст.

Формулаи ҳисоб намудани андозаи парокандагии дорой (δ^2) чунин аст:

$$\delta^2 = \sum_{i=1}^n (K_i - \bar{K})^2 \cdot p_i \quad (2),$$

Дар формулаи мазкур ишораи K_i - коғази қиматноки даромадноқ дар марҳилаи i мебошад,

p_i - андозаи эҳтимолии гирифтани даромад дар марҳилаи i .

Натиҷаи ин нишондиҳанда аз он далоят мекунад, ки дар баробари зиёд гардидани нишондиҳандаи андозаи парокандагии дорой ҳамон қадар раванди даромадгирӣ аз сандуқи сармоягузорӣ кам гардида, хавфи доройҳо низ меафзояд.

Дар ин маврид, натиҷаи баҳогузори сандуқи сармоягузори А чунин мегардад:

$$\delta^2 = 0,3 \cdot (10 - 9,3)^2 + 0,5 \cdot (13 - 9,3)^2 + 0,2 \cdot (14 - 9,3)^2 = 11,41$$

Дар ҳолати истифодаи навъи парокандашавии мазкур барои сандуқи доройи В ($\delta^2 = 1,24$) ва С ($\delta^2 = 3$), доройи А хавфи миёнаи зиёдтарро ба бор меоварад. Яъне, мо тақсими хавфи даромади воқеиро аз миёнаи даромадноқии дар оянда бамиёномадаро дар назар дорем.

Аз ин лиҳоз, барои нишон додани хавфи доройҳои молиявӣ аз формулаи нишондиҳандаи миёнаквадратии коҳишҳои стандартӣ истифода карда мешавад:

$$\delta = \sqrt{\sum_{i=1}^n \left(K_i - K \right)^2} \cdot p_i \quad (3)$$

Дар баробари ин, барои муайян намудани фаъолияти даромадгирии сармоягузор аз таносуби хавфи молиявӣ бо чунин формула тарҳрезӣ мегардад:

$$K_{\phi p} = \frac{Y \cdot 100}{\Phi И}, \quad (4)$$

Дар формулаи мазкур ишораи Y - талафоти бо эҳтимолияти баланд дар дорой; $\Phi И$ - маблағи хароҷоти ибтидоӣ барои сармоягузорӣ мебошад.

Ин таносуб дараҷаи хавферо, ки ба муфлисшавӣ оварда мерасонад, ифода мекунад:

$K_{\phi p} = 0,2$ – оптималӣ, ба муфлисшавӣ оварда намерасонад;

$K_{\phi p} = 0,21 - 0,59$ - хавфи миёна;

$K_{\phi p} = 0,6$ ва баландтар - метавонад ба муфлисшавӣ оварда расонад.

Ҳаминтавр, дар амалия вобаста ба хавфи даромадгирии дороиҳои молиявӣ ду ҳолат мавриди қарор истифода мегардад [6]:

1. Даромад - андозаи мутлақ буда, вобаста ба тағйир ёфтани хавф он низ тағйир меёбад. Аз ин рӯ, бо нишондиҳандаи нисбӣ баҳогузори намудани андозаи даромади банақшагирифташуда ба мақсад мувофиқ мебошад.

2. Дар баробари зиёд гардидани шумораи давраи пешгӯишаванда дақиқ будани раванди даромадгирӣ дар дороиҳо кам мегардад. Яъне, андозаи даромаднокии дороии молиявӣ ҳар қадар "дароз" бошад, ҳамон қадар хавфҳои зиёдро ба миён меорад.

Тибқи ақидаи Леонтьев В.Е., Бочаров В.В. ва Радковская Н.П. «*Таҳти даромаднокии пешбинишудаи сандуқ мафҳуми миёнавазнии мафҳумҳои даромаднокии пешбинишудаи коғазҳои қиматнок, ки дохили сандуқанд, фаҳмида мешавад. Дар ин ҳолат, "вазни" ҳар як коғазҳои қиматнок аз рӯи воситаҳои миқдории нисбӣ, ки ба хариди он равона карда шудаанд, муайян карда мешавад*» [6]. Аз ин лиҳоз, дар айни замон даромаднокии пешбинишудаи сандуқи сармоягузорӣ аз рӯи чунин формула муайян карда мешавад:

$$K_p = \sum_{i=1}^n K_i \cdot X_i, \quad (4.1)$$

ки дар ин ҷо K_p – андозаи даромаднокии сандуқ дар оянда;

X_i – меъёри харҷи сармоягузорӣ барои хариди коғазҳои қиматноки i масрафшуда ("андозаи" -и коғазҳои қиматноки i дар сандуқ);

K_i – даромаднокии пешбинишудаи коғазҳои қиматноки i ;

n – миқдори коғазҳои қиматнок дар сандуқ мебошад.

Ҳангоми баҳогузориҳои хавфи дороиҳои мушаххас аз сандуқи сармоягузорӣ, метавон бо ду роҳ амал кард: ё ин дороиро дар алоҳидагӣ аз дигар дороиҳо баррасӣ намудан лозим аст, ё онро қисми таркибии сандуқ меҳисобем. Арзиёбии дороиҳои молиявӣ ва амалиёти имконпазир дар ин давраи муайян метавонад тағйир ёбад. Масалан, дар ин қисмат он қими дороиҳои ба инобат гирифта мешаванд, ки дар мавриди баҳогузориҳои дар алоҳидагӣ онҳо дорои хавфи баланд мебошанд.

Биноба ин, хавфи дорой – вобаста ба ҳолат, мақеъ ва вазъ тағйирёбанда мебошад, чунки таҳқиқотҳои олимони соҳа собит намуд, ки баҳогузориҳои дороиҳои дар алоҳидагӣ ин раванди даромаднокии сандуқи сармоягузорию боз ҳам амиқу дарқик менамояд.

Баҳои ковариатсионӣ усули нисбатан амиқ намудани дараҷаи даромаднокии қиматнокии қиматнок дар бозор мебошад. Аслан, ковариатсия ин баҳогузориҳои омориест, ки дараҷа ва

сатҳи монандӣ (тафовут) -и тағирёбии андозаҳои ду сандук ва ё объектро тасвир намуда, он бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\text{COV}_{a,b} = \sum_{i=1}^n \left[K_{a,i} - \bar{K}_a \right] \left[K_{b,i} - \bar{K}_b \right] \cdot P_{i,a,b}, \quad (5)$$

Дар ин ҷо $\text{COV}_{a,b}$ – ковариатсияи байни андозаҳои даромаднокии коғазҳои қиматнок ва коғазҳои қиматнокии b мебошад;

$K_{a,i}$, $K_{b,i}$ – даромаднокии коғазҳои қиматнокии a ва b дар вақти i ;

\bar{K}_a , \bar{K}_b – даромаднокии пешбинишудаи (миёнаарифметикӣ)-и коғазҳои қиматнокии a ва b ;

n – миқдори умумии солҳои мушоҳидавӣ;

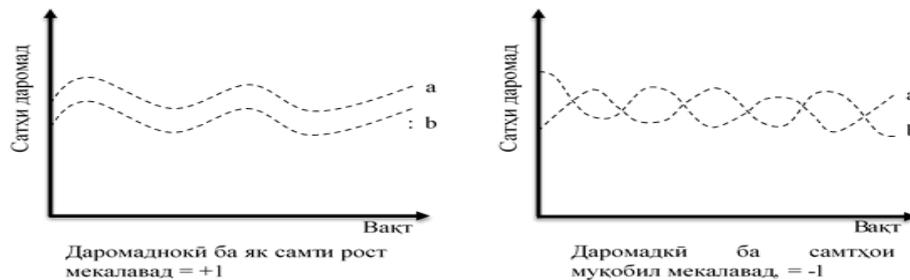
$P_{i,a,b}$ – эҳтимолияти ба даст овардани даромаднокӣ аз рӯи дороиҳои a ва b .

Принсипи зуҳури ин ҳодисаро ба таври графикӣ тасвир кардан мумкин аст.

Ковариатсияи даромад аз рӯи ду дороиҳои молиявӣ дар доираи аз -1 то +1 мебошад

Моҳияти мусбӣи ковариатсия нишон медиҳад, ки даромаднокии дороиҳо дар як самт ва моҳияти манфӣ дар самтҳои гуногун тағйир меёбад. Моҳияти сифрии ковариатсия маънои онро дорад, ки байни даромаднокии дороиҳо ҳеч гуна муносибат вучуд надорад.

Ковариатсияро барои дороиҳои A ва B ҳисоб мекунем:

Расми 2. Тамоюли ковариатсияи андозаи ду навъи даромаднокӣ*

*Коркарди муаллиф

$$\text{COV}_{a,b} = (0,3 \cdot (10 - 9,3) + 0,5 \cdot (13 - 9,3) + 0,2 \cdot (14 - 9,3)) \cdot (0,3 \cdot (14 - 12,4) + 0,5 \cdot (12 - 12,4) + 0,2 \cdot (11 - 12,4)) = 0$$

Аз тамоюли чандирии даромаднокии ду сандуқи коғазҳои қиматнок бармеояд, ки онҳо бо ҳам вобаста набуда, дар новобастагӣ аз якдигар ба тағйироти мазкур ноил гардидаанд.

Барои муайян намудани сатҳи самаранокии ду тағйирёбанда аз формулаи дар поён овардашуда (формулаи 6) истифода намудан ба мақсад мувофиқ аст. Натиҷаи ниҳони ин нишондиҳанда бо амдигар шабоҳат нашофта, дар фазо онро агар тасвир намоем бо якдигар ба мисли муносибти хаттии ду тағйирёбанда шабоҳат пайдр мекунад. Сатҳи самаранокии ду тағйирёбанда бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$r_{a,b} = \frac{\text{COV}_{a,b}}{\delta_a \cdot \delta_b}, \quad (6)$$

Дар формулаи мазкур ишораи $\text{COV}_{a,b}$ – ковариатсияи даромаднокии дороиҳои сандуқи сармоягузори a ва b ;

δ_a , δ_b – нишондиҳандаҳои таназули стандартии дороиҳои сандуқи сармоягузори a ва b .

Арзиши ниҳоии ин сатҳи самаранокӣ дар радифи ҳамон нишондихандаи қаблӣ тағйир меёбад.

Дар баъзе адабиёт хавфи сандуқи сармоягузорӣ бо дороиҳои сандуқи сармоягузорию интихобшуда ва бо вариатсияи даромаднокии он муайян намудан мумкин аст [3]. Агар дар мавриди мазкур сандуқи сармоягузорию таҳқиқшавандаи коғазҳои қиматноки n ворид гардад, пас, дисперсияи сандуқи макур бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$\delta_p^2 = \sum_{i=1}^n X_i^2 \delta_i^2 + 2 \sum_a^n \sum_b^n X_a X_b r_{a,b} \delta_a \delta_b \quad (7)$$

$$\delta_p^2 = \sum_{i=1}^n X_i^2 \delta_i^2 + 2 \sum_a^n \sum_b^n X_a X_b \text{cov}_{a,b} \quad (8)$$

Дар ин ҷо X_i – саҳми коғазҳои қиматноки i дар сандуқ;

δ_i – коҳишбӯии стандартҳои даромаднокии дороиҳои i ;

$r_{a,b}$ – коррелятсияи даромаднокии дороиҳои А ва В;

δ_a, δ_b – коҳишбӯии стандартҳои даромаднокии дороиҳои А ва В;

$\text{cov}_{a,b}$ – ковариатсияи даромаднокии дороиҳои А ва В.

Хавфи сандуқе, ки бо парокандагиҳо чен карда мешавад, ҳамчун маблағи вазншудаи тағйирбӯии ҳамаи ҷуфти саҳмияҳо дар сандуқ ҳисоб карда мешавад, ки сатҳи он бо ковариатсия дар низоми тафриқабандии ҳар як ҷуфти коғазҳои қиматноки мавҷудбуда андозагирӣ карда шуда, парокандагии ҳар як коғазҳои қиматнок ҳамчун ковариатсия бо сандуқи худашон ба ҳисоб гирифта шуда, ин нишондиханда дар ҷадвали 3 бо тарзи яклухт (ҳамчун мисоли возеху равшан) нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 3

Интихоби дороиҳои молиявӣ бо назардошти хавфҳо*

	A ₁	B ₁	C ₁
A	0,0127	0,0006	-0,0006
B	0,0006	0,0009	0,0003
C	-0,0006	0,0003	0,0014

*Коркарди муаллиф

Барои ду навъи сандуқи коғазҳои қиматнок формула чунин тасвир меёбад:

$$\delta_p^2 = X_1^2 \delta_1^2 + X_2^2 \delta_2^2 + 2 X_1 X_2 r_{1,2} \delta_1 \delta_2 \quad (9)$$

Нишондихандаи парокандагии сандуқи коғазҳои қиматноки А (50%) ва В (50%) чунин тасвир мегардад:

$$\delta_p^2 = 0,5^2 \times 11,41^2 + 0,5^2 \times 1,24^2 + 2 \times 0,5 \times 0,5 \times 0 \times 11,41 \times 1,24 = 32,93$$

Дар раванди баҳогузорӣ хавфи калони дороиҳои сандуқи сармоягузорӣ бо хавфҳои нисбатан камтар мувозинат карда, дараҷаи таъсиррасонии онҳо муайян карда мешавад. Сандуқе, ки дорои хавфи идорашаванда ва сатҳи паст аст, зарари ҷиддӣ дида намешавад. Гузаронидани амалиёт бо хавфи ҳаҷман калон метавонад, таъсирраш ба нестшавии сандуқи таъсиррасоншуда расад. Аз ин лиҳоз, бартарию зиёд дар гирифтани даромади воқеӣ бештар дар сандуқи сармоягузорию кам хавф дида мешавад, чунки раванди афзоиши дороиҳои молиявӣ, ки сатҳи даромаднокии он бо даромаднокии сандуқи сармоягузорӣ самтҳои мухталиф дорад, ба коҳиш додани хавфи умумии сандуқ мусоидат мекунад. Аз ин бармеояд, ки ҳангоми ба сандуқ дохил шудани дороиҳои, ки бо дигар дороиҳои сандуқ ковариатсияи кам ё манфӣ доранд, ҳаҷми ковариатҳо ва дар паи ин хавфи умумии сандуқ кам мешавад.

Ҳангоми диверсификатсия хавфи сандуқ танҳо то сатҳи муайян кохиш меёбад, ки дар зери он хавфро бо диверсификатсия кохиш додан мумкин нест[4]. Параметрҳои тахминӣ, ки раванди вобаста будани хавфи умумии сандуқи сармоягузорию (ба миён омадани хавфи кохиши даромади умумӣ) аз сохтори таркибии он ва тафрикаи байниҳамдигарии дороиҳо инъикос мегардад, дар чадвали 4 оварда шудаанд.

Чадвали 4

Гуногуншакии хавфҳо дар сохтори сандуқи сармоягузорӣ *

Шумораи дороиҳо, ки дар сандуқ мавҷуд аст	Андоза ва нақши ҳар як намуди дороиҳо дар сандуқ, бо %	Зарари пешбинишаванда аз ҳар намуд бо %	Хавфи сандуқ бо %
1	100	30	30
2	50	30	15
5	20	30	6
10	10	30	3
20	5	30	1,5
25	4	30	1,2

*Коркарди муаллиф

Аз таҳлил ва баҳогузорию чадвали 4-ум бармеояд, ки сандуқи сармоягузорӣ аз 20 то 25 адад ташкил ёфта, объекти сармоягузорию мазкур метавонад хавфи сармоягузорию нисбатан дар бозор кам намояд. Аз ин нуқтаи назар рушди дороиҳои молиявии минбаъда ба гуногуншавии сандуқи сармоягузорӣ нақши назаррас гузошта наметавонад, чунки ҳангоми ҳалли мушкилотҳои бамиёномадаи сандуқ ва душвор будани дарёфти ҳаҷми иттилооти муҳим ба зиёд гардидани хавф оварда мерасонад. Бинобар ин, гуногуншакл намудани раванди баҳогузорию сандуқи сармоягузорӣ ба беҳтар гардидани сатҳи даромади мутлақ оварда мерасонад.

«Гуногуншакл намудани ибтидоӣ ковариатсия (коррелятсия)-и байни даромаднокию қоғазҳои қиматнокро рад мекунад. Масалан, агар сандуқ 10 қоғазӣ қиматнокӣ як соҳаро дар бар гирад, фоидаи онҳо бо ҳам хеле вобастагӣ дорад, дар баробари ин 5 саҳмияро дар сандуқи дигар метавонанд корхонаҳои соҳаҳои мухталиф бароранд, ки ин коррелятсияи паст ва тағирёбии пасти даромади сандуқро таъмин мекунад»[2].

Хулоса, аз рӯи табиати иқтисодии хавф ба намудҳои зерин: хавфҳои низомӣ (низомандӣ/системавӣ) ва ғайринизомӣ чудо мешаванд. Яке аз чанбаи гуногуншаклии хавф – хавфи ғайринизомӣ, вале низомӣ-гуногуншакл мебошад. Сохтори гурӯҳбандии хавфҳои молиявӣ дар чадвали 5 инъикос ёфтааст (ниг. ба чадвали 5).

Чадвали 5

Раванди ба гурӯҳҳо чудо намудани хавфҳо дар бозор *

Хавфи низомӣ	Хавфи ғайринизомӣ
<p>Хавфҳои сатҳи макроиқтисодӣ, аз қабилӣ соҳавиву минтақавӣ:</p> <p>1. Хавфи сатҳи ҷумҳуриявӣ (аз қабилӣ хавфҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайра);</p> <p>2. Хавфи ба миён омадин тағйиру иловаҳо дар низомии қонунгузорӣ;</p>	<p>7. Хавфҳои, ки дар низомии фаъолияти ширкат ба миён меоянд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - хавфи нишондиҳандаи пардохтпазирии ширкат; - хавфи сатҳи қарзӣ / тиҷоратӣ ; - хавфи фоизӣ дар низомии фаъолияти ширкат.

<p>3. Хавфи сатҳи асърӣ; 4. Хавфи сатҳи таваррумӣ; 5. Хавфи сатҳҳои соҳавӣ ; 6. Хавфи сатҳи минтақавӣ ва ғ.;</p>	<p>8. Хавфҳое, ки дар низоми идоракунии сандуқ бо сатҳҳои муайян ба миён меоянд: - сатҳи хавфи ҳисоббаробаркунӣ; - сатҳи сармоявӣ; - сатҳи иттилоотӣ; - сатҳи бозхондашаванда; - сатҳи интиҳобӣ; - сатҳи амалиётӣ; - сатҳи таҳассусӣ; - сатҳи хавфи таҳвили қоғазҳои қиматнок; - шаклҳои дигари хавфҳо.</p>
--	---

***Коркарди муаллиф**

Хавфи ғайринизомӣ бо назардошти омилҳои мавҷуда ва дигаргуншавии шароити бозори молиявӣ муайян карда мешавад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ хавфи ғайринизомӣ аз раванди идоракунии сармоягузор ва эмитенти қоғазӣ қиматнок берун мебошад, чунки вобаста ба вазъи давлат хавфҳо ва омилҳои таъсиррасони нав ба нав (аз қабилӣ рӯйдодҳои нави сиёсӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва байналмилалӣ, тағйиру иловаҳои нав дар низоми қонунгузорӣ ва ғ.) ба сандуқи сармоягузорӣ ба миён меояд.

Дар умум гуфтан мумкин аст, ки даромаднокӣ ва хавфи сандуқи сармоягузорӣ дорои дараҷаи тамоюли муайян буда, метавонанд то андозае танзим карда шаванд ва маҷмӯи фоидаҳо ва хавфҳои қоғазҳои қиматноки ба он дохилшавандаро ифода кунанд.

АДАБИЁТ

1. Акулов В.Б. Финансовый менеджмент. Учебник - М.: «Финансы и статистика», 2003 г.
2. Батуринов В.М., Керимов В.Э. Финансовый левверидж как эффективный инструмент управления финансовой деятельностью предприятия // Менеджмент в России и за рубежом №2, 2000г. с.30
3. Икромов Ф.Н. Институциональные развития рынка ценных бумаг Республики Таджикистан / Ф.Н. Икромов // Вестник серия экономических наук университета. Душанбе: Таджикский национальный университет, 2015. –№2/9(190). –С. 128-133.
4. Икромов Ф.Н. Теоретико-методологическое исследование институциональных основ развития рынка ценных бумаг / Ф.Н. Икромов // Успехи современной науки и образования // г. Белгород: Том 1, 2017 год. -№5.– С.140-142.
5. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. - 2-е изд., перераб. И доп. - М.: Финансы и статистика, 2000.
6. Леонтьев В.Е., Бочаров В.В., Радковская Н.П. Финансовый менеджмент: Учебник - М.: «ООО «Издательство Элит» - 2005», 2005г.
7. Ружанская Н.В. Особенности расчета финансового рычага в Российской практике финансового менеджмента // Финансовый менеджмент №6, 2005.

УДК: 336.71

Икромов Н.Қ.

**МАСЪАЛАИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола масъалаи идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Эътирофи мавҷудияти хавфҳо, таҳияи механизми боэътимоди идоракунии онҳо ва истифодаи амалии он асоси фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб меравад. Яқинан, танҳо дар ҳолате, ки агар хавфи аз ҷониби бонк қабулгардида, оқилона аст ва он назорат карда мешавад ва инчунин дар ҳудудҳои имкониятҳои молиявӣ ва салоҳиятнокии бонк қарор дорад, фаъолияти бонк ба муваффақият ноил хоҳад гардид. Бо ин зарурияти ташкили фаъолияти бечунуҷарои бонк оид ба пешгӯӣ ва камкунии ҳамаи хавфҳо шартнок гардидааст, ки ба миён омадани онҳо дар рафти амалисозии фаъолияти бонкӣ имконпазир аст.

Вожаҳои калидӣ: бонк, низоми бонкӣ, хавф, хавҳои бонкӣ, идоракунӣ, меёр, танзим, хавфи бозорӣ ва ғайраҳо.

Икромов Н.К.

ВОПРОС УПРАВЛЕНИЯ БАНКОВСКИМИ РИСКАМИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается вопрос управления банковскими рисками в Республике Таджикистан. Признание существования рисков, разработка надежного механизма управления ими и его практическое использование являются основой банковской деятельности. Фактически только в том случае, если принимаемый банком риск является разумным и контролируемым, а также находится в пределах финансовых возможностей и компетенции банка, деятельность банка будет успешной. При этом необходимость организации безусловной деятельности банка по прогнозированию и снижению всех рисков, которые могут возникнуть в процессе осуществления банковской деятельности, стала условной.

Ключевые слова: банк, банковская система, риск, банковский риск, управление, ставка, регулирование, рыночный риск.

Ikromov N.K.

ISSUE OF BANKING RISK MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the issue of banking risk management in the Republic of Tajikistan. Recognition of the existence of risks, the development of a reliable mechanism for managing them and its practical use are the basis of banking activities. In fact, only if the risk taken by the bank is reasonable and controlled, as well as is within the financial capabilities and competence of the bank, the bank's activities will be successful. At the same time, the need to organize unconditional activities of the bank to predict and reduce all risks that may arise in the process of banking activities has become conditional.

Keywords: bank, banking system, risk, banking risk, management, rate, regulation, market risk.

Дар шароити номувозинатии макроиқтисодӣ ақидаҳои олимони соҳаи иқтисод нисбати нақши низоми бонкӣ гуногунранг мебошанд. Масалан, Вахитова З.Т. чунин ибрози андеша дорад, ки «*низоми бонкӣ дар шароити муносибатҳои бозарӣ ба сифати миёнарави асосии молиявӣ дар иқтисод баромад менамояд*»[4]. Бешак, вазъи рушди уствори иқтисоди миллиро бе низоми бонкӣ тасаввур қардан ғайриимкон аст.

Дар масоили болозикр қайд намудан ба маврид аст, ки устувории рушди иқтисоди милли ба ташбеҳоти такмили инфрасохторҳои мавҷудаи иқтисодӣ - низоми бонкӣ низ ба

хавфҳо рӯ ба рӯ мегардад. Ин хавфҳо аз он гувоҳи дода метавонанд, ки субъектони асосии фаъолияти низоми бонкӣ низ ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд. Албатта, ҳеч як субъекти мустақил дар фазои иқтисоди бозорӣ бе таваккал ташаккул ва мукамал намегардад.

Эътироф намудани хавф ва таҳия намудани нақшаи идоракунии он дар зернизоми бонкӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Бонк дар ҳамон ҳолат ба муваффақияти молиявӣ ноил мегардад, агар хавфро оқилона баҳогузори намуда, натиҷаи оқибатҳои ногувори он ва пешгирӣ ё идоракунии онро дуруст тарҳрезӣ намояд, ки ин ҳам ба салоҳияти худи роҳбари бонк ва кормандони ҳайати роҳбарикунандаи зерсохтори бонк зич алоқамандӣ дорад.

Зарур ҳисобидани ҳар як хавфи бамиёномада дар низоми бонкӣ раванди даромаднокӣ ва эътимоди мизочонро нисбати бонк зиёд менамояд. Аз ин рӯ, бояд таҳлилгарони бонк хавфҳоро дуруст муайян намуда, дар оянда идоракунии онро ба нақша гиранд. Як хавфи банақшагирифта метавонад, дар навбати худ дигар хавфҳоро низ ба миён оварад, ки дар қисмати поёни таҳқиқот оиди ин хавфҳо саҳеҳтар гуфта мегузарем.

Бинобар ин, пеш аз баррасии мавзӯи мазкур мо дар мадди аввал вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дида мебароем.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бонкӣ аз ду сатҳ иборат аст. Дар сатҳи болоӣ ё якум Бонки миллии Тоҷикистон меистад. Дар сатҳи дуум бошад, бонкҳои тичоратӣ ва дигар навъи ташкилотҳои қарзӣ (аз қабилӣ ташкилоти хурди қарзӣ, ташкилоти молиявӣ қарзӣ, фондҳои қарзӣ ва ғайра) буда, заминаи таъсиси бонкҳо дар шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии болозикр дар шакли ҳам ҷамъиятҳои саҳомӣ (ҶС: ҶСК ё ҶСП) ва ҳам ҷамъиятҳои дорои масъулиятшон маҳдуд (ҶДММ) мебошанд.

Тибқи маълумоти омории Бонки миллии Тоҷикистон ба ҳолати 31-уми декабри соли 2018 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 80 ташкилотҳои қарзӣ арзи ҳастӣ намуда, аз инҳо 17 адад бонкҳо, 6 адад ташкилоти қарзии хурд, 25 адад ташкилотҳои амонатию қарзии хурд ва 31 адад фондҳои қарзии хурд амал мекунанд (ниг. ба қадв. 1).

Қадвали 1

Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо воҳид) *

№	Нишондиҳандаҳо	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018/10 (+/-, %)
1	Низоми бонкӣ	139	143	138	139	124	105	85	80	-42,4
2	Ташкилотҳои қарзӣ	138	142	137	138	123	104	84	79	-42,8
3	Бонкҳо	14	16	16	17	17	18	17	17	+ 21,4
4	Ташкилотҳои маблағгузори хурд	121	125	120	120	106	86	67	62	-48,8
5	Ташкилотҳои амонатии қарзии хурд	35	35	39	42	39	38	27	25	-28,6
6	Ташкилотҳои қарзии хурд	42	44	42	42	31	14	7	6	-85,7
7	Фондҳои қарзии хурд	44	46	39	36	36	34	33	31	-29,5

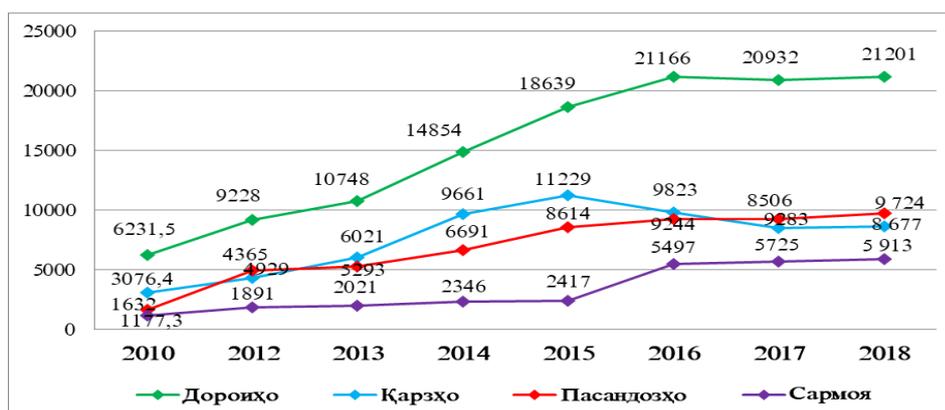
*Сарчашма: Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2018 (281). - С.74.

Меҳвари асосии фаъолияти низоми бонкӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон «тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011, таҳти №722, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 27.11.2014 таҳти №1154, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташкилотҳои молиявӣ

хурд» аз 16 апрели соли 2012, тахти №816 ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ роҳандозӣ мегардад»[8].

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон раванди фаъолияти ниҳодҳои бонкӣ зуд рушд намудаанд. Масалан, агар низоми бонкии кишвар дар соли 2010 ба 139 адад баробар бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 80 адад, ки нисбати соли 2010 -42,7% кам ба назар мерасад. Аз ҷадвали 1-ум бармеояд, ки аз ҳама нишондиҳандаи бо ҳисаи муайян афзоишбанда дар афзоиши шумораи бонкҳо бештар ба назар мерасад, чунки дар соли 2010 ин шумора аз 14 адад то ба 17 адад ва ё +21,4% дар соли 2018 расидааст. Агар мо ба дигар нишондиҳандаҳо назар афканем, пас мебинем, ки нишондиҳандаи ташкилотҳои қарзӣ аз 138 адад то ба 79 адад ё -42,8% кам, ташкилотҳои маблағгузори хурд аз 121 адад то ба 62 адад ё -48,8% кам, ташкилотҳои амонатии қарзии хурд аз 35 адад ба 25 адад ё -28,6% кам, ташкилотҳои қарзии хурд аз 42 адад ба 6 адад ё -85,7% кам ва фондҳои қарзии хурд аз 44 адад ба 33 адад ё -29,5% кам дар давраи солҳои 2010-2018 мебошанд.

Агар мо ба нишондиҳандаи устувории низоми бонкӣ назар кунем, дар давраи солҳои 2010-2018 дороиҳои бонк аз 6231,5 млн. сомонӣ то ба 21201 млн. сомонӣ (3,4 маротиба афзоиш ёфта, вазни қиёсии он нисбати ММД ба 30,8% баробар аст), қарзҳо аз 3076,4 млн. сомонӣ то ба 8 677 млн. сомонӣ, пасандозҳо аз 1632 млн. сомонӣ то ба 9 724 млн. сомонӣ, сармоя аз 1177,3 млн. сомонӣ то ба 5 913 млн. сомонӣ дар соли 2018 баробар гардид (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Пӯи тағйирёбии нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ, бо млн. сомонӣ*

***Сарчашма:** Бюллетени омили бонкӣ – Душанбе. 2018. №12(281).- С.86.

Аз расми 1 бармеояд, ки захираҳои молиявии ҷалбгардидаи бонкҳо ҳиссаи калонро дар нишондиҳандаҳои устувории низоми бонкӣ гузошта, ҳиссаи афзоиши он дар давраи солҳои 2010-2018 5,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2018 нишондиҳандаи мазкур ҳиссаи нисбатан калонро дар ММД-и сатҳи ҷумҳурӣ мегузорад. Тибқи таҳқиқи таҳлилгарон ҳар қадаре, ки ба бонк пасандоз бештар ҷалб карда шавад, ҳамонқардар имконияти бонк ва сатҳи даромадгирии бонк зиёд мегардад. Албатта, нуқтаи назари мазкур пурра дуруст бад наметавонад, чунки дар амалия раванди муфлисшавии низоми бонкии кишвар (ҶСК Агроинвестбонк ва ҶСК Тоҷиксодиротбонк) дар солҳои 2014-2015 ин нуқтаи назарро пурра инкор мекунад.

Таҳлилу баррасии нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ бори дигар собит намуд, ки нишондиҳандаҳо давра ба давра рӯ ба афзоиш ниҳодаанд, ки ин агар як қисмаш аз ҳисоби афзоиши нишондиҳандаи сатҳи таваррум бошад, қисми дигараш аз ҳисоби зуд рушд ва тақмил ёфтани зерсохтори иноватсионӣ дар амалиётҳои низоми бонкӣ мебошад.

Аз раванди баҳогузори низоми бонкӣ бармеояд, ки барои боз ҳам таҳлили амиқу дақиқро роҳандозӣ намудан, моро зарур аст, ки нишондиҳандаҳои сандуқи қарзии бонкҳоро мавриди таҳқиқ қарор дода баҳдан хавфҳои мавҷудбударо мавриди муҳокима қарор диҳем.

Ҳар як бонки тичоратӣ сифати сандуқи қарзиро дар алоҳидаги баҳогузорӣ намуда, хавфҳои мавҷударо пайдо намуда, раванди идоракунии онро дар оянда тарҳрезӣ менамояд.

Дар низоми фаъолияти бонкҳои тичоратӣ менечерҳои бонк сатҳи сифати сандуқро бо назардошти нишондиҳандаҳои қарзҳои қолабӣ, қарзҳои ғайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои хавфнок ва қарзҳои безътимод арзиёбӣ намуда, дараҷаи хавфи сандуқро муайян мекунад (ниг. ба қадв. 2).

Қадвали 2

**Нишондиҳандаи сифати сандуқи қарзии бонкҳои тичоратӣ
дар солҳои 2012-2018 (ҳаз. сомонӣ) ***

Номгӯй	2012 с.	2014 с.	2015 с.	2016 с.	2017 с.	2018 с.	2018/12 (бо %)
Сандуқи қарзӣ	4355084	7767027	9235662	8121737	6811885	6606521	151,7
Қарзҳои қолабӣ	3562768	5655969	5248200	2679249	3398420	3300966	92,7 (-7,3)
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	81,81	72,82	56,83	32,99	49,89	49,97	-31,8
Қарзҳои ғайриқолабӣ	378902	162373	1221543	1053291	519153	784076	206,9
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	8,70	2,09	13,23	12,97	7,62	11,87	+3,17
Қарзҳои шубҳанок	124251	87426	1093677	994441	518238	230987	185,9
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	2,85	1,13	11,84	12,24	7,61	3,50	+0,65
Қарзҳои хавфнок	75608	605769	183351	205908	335802	449889	595,0
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	1,74	7,80	1,99	2,54	4,93	6,81	+5,07
Қарзҳои безътимод	213555	1255490	1488891	3188850	2040271	1840604	861,9
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	4,90	16,16	16,12	39,26	29,95	27,86	+22,96

***Сарчашма:** Бюллетени омили бонкӣ – Душанбе. 2018. №12(281).- С.86.

Аз таҳлил ва таҳқиқи нишондиҳандаи сандуқи қарзии бонкҳо бармеояд, ки ҳаҷми маҷмуи маблағи қарзӣ дар соли 2018 дар тафриқа бо соли 2012 ба андозаи 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз сохтор раванди афзоиши сандуқ дида мешавад, ки дар давраи солҳои 2012-2018 ҳақи афзоиши нишондиҳандаи қарзҳои қолабӣ то ба -7,3% тазул ёфтаасту ҳалос, боқимонда нишондиҳандаҳо бо маротиб афзудаанд.

То кунун аксарияти бонкҳои тичоратӣ кушиши беҳтарнамоии сифати сандуқи қарзиро доранд, вале омилҳои берунӣ, ки мунтазам ба ин нишондиҳандаҳои сандуқ таъсир мерасонанд ба инобат гирифта намешаванд.

Бинобаи ин, барои пешгири намудани талафотҳои дар оянда бамиёномада, бояд чанбаи идоракунии хавфҳои бонкӣ тибқи баҳогузориҳои ҳаматарафа, таҳияи чораҳои пешгирикунанда дар аз чараёни сар задани оқибатҳои манфии назаррас аз рӯи қарорҳои

кабулнамуздаи бонк бештар ба инобат гиритфа шаванд. Ичрои амали мазкур бештар ба воситаи таҳлилҳои самаранок ва истифода намудани фишангҳои комил ва дар амалия маъмул амалӣ карда мешавад.

Таҳлили таҷрибаи амалии низоми бонкӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таҷрибаи бойи идоракунии хавфҳо чамъ оварда шудааст.

Мақсади умумии идоракунии хавфҳо пасткунии талафотҳо мебошад, ки онҳо бо хавфҳо алоқаманданд. Низоми идоракунии хавфҳо имкон медиҳад, ки талафотҳо бо роҳи баҳогузори аниқ ва саривақтии хавфҳо ва коркарди чораҳои зарурӣ оид ба пешгирии онҳо баробар созем.

Методҳои истифодашавандаи идоракунии хавфҳои бонкӣ бо намудҳои хавфҳои аниқи бонкӣ муайян карда мешаванд. Инчунин вобаста аз объект методҳои Ҷимояро метавонем ба ду намуд тақсим намоем – Ҷимояи иқтисодӣ ва Ҷимояи воқеӣ.

Ҷимояи иқтисодӣ аз пешгӯии сатҳи хароҷотҳои иловагӣ, баҳогузори вазнинии зарари имконпазир, истифодаи ҳамаи механизми молиявӣ барои аз байн бурдани таҳдиди хавф ва ё оқибатҳои он иборат мебошад.

Ҷимояи воқеӣ аз истифодаи чунин чузъҳои техникӣ ба монанди воситаҳои ҳушдордиҳӣ (сигнализатсия), харидории сейфҳо, низоми назорат, ҳифзи маълумотҳо аз дастрасии ғайриқонунӣ, таъини муҳофизон ва ғайра.

Яке аз шартҳои асосии таъсиси низоми босамари идоракунии хавфҳо ташаккули амалиётҳои муайяни гузаронидани онҳо мебошад. Масалан, пеш аз додани қарзҳо бояд тартиботи муайяни баҳогузори қарзгиранда амалӣ карда шавад ва ё дастгирии бозоргири бояд бо тартиботҳои идоракунии активҳо ва пасивҳо роҳандозӣ карда шавад.

Барои роҳандозӣ намудани сиёсати дурусти қарзӣ ва кам кардани хавҳои қарзӣ дар низоми фаъолияти бонкҳои тичоратӣ идора намудани сандуқи қарзӣ ва назорати мунтазами қарз муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин раванд, сиёсати қарзӣ фарогири тамоми амалиёти қарзӣ буда, дар тадбиқи он истифодаи кормандони болаёқати масъулятшинос ва амалиётҳои стандартӣ муҳим аст. Агар сиёсати қарзӣ дар низоми бонкӣ дуруст ба роҳ монда шуда бошад, пас бонк дар умум метавонад аз хавфҳои қарзӣ эмин бошад.

Барои идоракунии хавфи қарзи чунин принципҳои сиёсати қарзӣ истифода мегардад:

1) Консерватизм – дар принципи мазкур бонк бояд зарари аз хавҳои қарзӣ дидаро худаш мустақиман рӯйпӯш намояд. Яъне, қарз барои бонк ҳамон вақт боэътимод доништа мешавад, ки агар он дорои сифати баланди баҳогузори ва идоракуниро дошта бошад.

2) Бартариати заминавӣ доштани таъминот – дар мадди аввал қарз бояд пардохтпазир бошад, яъне гараве ки гузошта мешавад, дар ҳолати пардохт нагардидани қарз ё ба таъхир афтодани қарз арзиши гарав бояд маблағи қарз ва фоизи онро рӯйпӯ карда тавонад. Дар баробари ин, бояд амволи дар гарав гузошташуда суғурта карда шуда бошад, чунки дар ҳолати зарари ҷисмони дидани амвол аз ҳисоби офатҳои табиӣ ё дигар ҳодисаҳои суғуртавӣ қарз сари вақт рӯйпуш карда шавад.

3) Назорати мунтазам барои мақсаднок истифода гардидани қарз, сатҳи амнияти гарав (бехатарӣ), вазъи пардохтпазирии молиявии мизоч – бояд роҳҳои нави пардохтани қарз, вазъи устувори молиявии мизоч ва бехатарии гаравро ҷустуҷӯ намуд. Баъд аз пешниҳод гардидани қарз мониторинги вазъи пардохтпазирии мизоч гузаронида мешавад.

4) Гуногуншакл намудани сандуқи қарзӣ – бонки тичоратӣ бояд сандуқи қарзии мизочонро диверсификатсия намояд, яъне шумораи намудҳои нави қарзҳои бонкиро роҳандозӣ намудан ба мақсад мувофиқтар аст. Яке аз омилҳои камкунии хавфи қарзӣ дар бонкҳо ин зиёд намудани қарзҳои хурд нисбати қарзҳои ҳаҷман калон мебошад.

5) Муайян намудани хавҳои қарзии инфиродӣ – дар алоҳидагӣ ҳар чқ қарз бояд хавф ва хатарҳои он дар бонк баҳогузори карда шавад. Омилҳои мазкур метавонад хавфҳои қарзиро дар сандуқи қарзӣ коста намояд.

б) Махдуд намудани хавфи қарзҳои маҷмӯӣ – дар мувофиқа бо сатҳи бозоргирии бонк, бартарияти меҳвари базисии пасандоз ва ҳаҷми сармоя, меъёрҳои муайяннамудаи бонки марказӣ хавфҳои қарзиро дар низоми ғаёлияти бонк боз ҳам зиёд намуда, дар умум маҳдудиятхоро дар сандуқи қарзӣ меафзояд.

7) Таблиғ намудани навъҳои қарз ба мизочони боваринок – барои беҳтар намудани вазъи сандуқи қарзӣ ва таъмини беҳатарӣ дар баргардонидани қарзҳо, бонк бояд маҳсулоти қарзияшро ба мизочони бозғатимод таблиғ намояд.

Дар ғаёлияти бонкҳои тичоратӣ идоракунии хавфҳо хусусияти объективӣ дошта, дуруст баҳогузорӣ ва муайян намудани онҳо яке аз масъалаи калидии бонк ҳангоми гирифтани даромади зиёд мебошад. Аз ин рӯ, муфассал дида баромадани ҳамаи паҳлуҳои хавфҳои амалиётҳои бонкӣ муҳим мебошад. Бинобар сабаби асоси маҳсули сердаромади бонкҳо, ки маҳсулоти қарзӣ аст, мо низ бештар ҷанбаи пешниҳоди қарзхоро мавриди таҳқиқ қарор додаем.

Аввалан барои бартараф намудани хавфи қарзӣ бояд иштибоҳотҳо дар пешниҳоди қарз бартараф карда шаванд, чунки надоштани маълумоти кофӣ оиди қарзгиранда хавфҳои эҳтимолии қарзро дар бонк дучан намуда, дар охири соли ҳисоботии бонк нишондиҳандаи зарар низ меафзояд. Аз ниқтаи назар, барои бартарф намудани ин хавфи амалиётӣ ду вазифаи муҳим дар бонк мавҷуд аст, ки яке фурушандаи қарз ва дигаре мумайиз (эксперт) мебошад.

Дар ҳолати мурочиат намудани мизоч ба бонк барои гирифтани қарз корманди шуъбаи қарзи маълумотҳои мизочро ҷамъовари намуда, таҳлил мекунад, ки оё дарҳости мизоч барои иҷрои сиёсати дохилии бонк пурра мувофиқат менкунад, ё не. Дар баробари ин, мутахассиси бонк бояд маълум намояд, ки мизоч қарзро барои кадом ҳадафҳои мегирад. Дар бештари ҳолатҳо мақсаду ҳадафи қарзгиранда бо сиёсати пешгирифтаи бонк мувофиқат намекунад, баъдан, бонк мурочиати қарзгирандаро бо таври хаттӣ рад менамояд. Дар ҳолати мувофиқ будани мақсади гирифтани қарз бо сиёсати бонк, ниҳоди бонкӣ муҳлат ва сохтори пардохти қарзро омода намуда, бо мизоч мувофиқа менамояд.

Яке аз масъалаи муҳим баъд аз пешниҳоди қарз ин раванди баргардонии он мебошад, чунки баъзе мизочон бо ҳар роҳу восита қарзхоро ба таъхир меандозанд ва ё умуман аз пардохти қарз худдорӣ мекунанд. Дар натиҷа, раванди баҳсҳои пардохти қарз ва ғоиз (ҷарима) бо тариқи суд муаммоҳои дигари сарбастаро ба бонк ба бор меорад.

Дар низоми ғаёлияти ниҳодҳои бонкӣ пешниҳоди қарзҳои ҳаҷман калон ба корхонаҳои тичоратӣ, хавфҳои қарзии калониро ба миён меоранд. Яъне, агар мо аз нуқтаи назари корхона дида бароем, дар ҳолати аз эътидол зиёд гирифтани қарз аз ниҳодҳои бонкӣ идоракунии бесамари хавфҳои ғоизи қарзӣ ба миён омада, оқибат корхонаи мазкур муфлис гардиданаш мумкин аст.

Дар баробари ҳамаи ин, ҳангоми тағйирёбии меъёрҳои ғоизӣ якҷанд навъи дигари хавфҳои эҳтимоли низ ба миён омаданашон мумкин аст:

1. Хавфи зиёд гардидани хароҷот дар низоми ғаёлияти субъект, ки оқибат раванди даромадгириро якҷанд маротиба кам мекунад. Омилҳои мазкур занҷираи пайвастаро ба миён оварда дигар навъи хавф, аз қабилҳои хавфи пасандозӣ, асбӯрӣ, сармоягузорӣ ва ғайраро ба миён меорад.

2. Хавфе, ки баъд аз қабули қарор нисбати пардохти ғоиз ва қарзи асосӣ дар бонк ба миён омада, хароҷотҳои иловагиро ба бор меорад. Дар натиҷа бонк эҳтимоли ба зарар рӯ ба рӯ гардиданаш мумкин аст.

3. Хавфҳои низомӣ, ки баъд аз қабули низоми қарорҳои нав ба миён меояд. Бо мақсади даромади зиёд гирифтани ва ё хавфҳои идоранашаванда мегарданд, баъзе аз бонкҳои меъёри ғоизиро тағйир медиҳанд, ки ин ҳам хавфҳои системавии сарбастаро низ ба вучуд меоварад.

Аз зерсохтори хавфҳои системавии бамиёномада бармеояд, ки ҳар қадаре ки меъёри фоиз лаппишнок ва ё ҳаракаткунанда бошад (мунтазам тағйирёбии фоиз, ҳаҷм ва сохтори он), то ҳамон дараҷа низ хавфи фоизӣ бузург шудан мегирад.

Дар навбати худ, хавфҳои қарзӣ ба мизоч (қарзгиранда) табиати таъсиррасонии дуомила дорад. Масалан, дар ҳолати гирифтани қарз бо меъёри муқаррарӣ, қарзгиранда ба хавфи паст гардидани меъри фоизи қарз дучор мегардад, ё дар ҳолати гирифтани қарз бо фоизи ҳаракаткунанда ӯ ба хавфи афзоиши пардохти (бар гардонидани) маблағи қарз рӯ ба рӯ мегардад. Яъне, ду омили объективӣ боиси хавфи зарар ё даромадгирии мизоч мегардад. Дараҷаи таъсири хавфро паст кардан мумкин аст, агар хавфи мазкур пешгӯишаванда бошад, вале хавфро дар вазъи имрӯза пешгӯи кардан хеле душвор мебошад.

Шафофияти хавф ба мизоч ин пешниҳоди маълумоти дуруст ба бонк аст, чунки мутахассисони шуъбаи қарзӣ метавонанд дар ҳолати пешниҳоди қарз ба мизоч маслиҳатҳои муфид диҳанд, то ки корхонаи мизоч дар як давраи муайян рӯ ба муфлисшавӣ наорад.

Беҳтар мегардад, агар бонк қарзҳоро вобаста ба таҳлил ва баҳогузории маълумотҳои зарурии пешниҳоднамудаи мизоч диҳад, то ки на бонк ва на мизоч аз амалиёти мазкур зарари чиддӣ набинанд. Ҳамкориҳои мутақобила байни мизоч ва бонк дар амалиёти қарзи эътимодҳои якдигарро пурра мекунад.

Дар баробари ҳамаи ин, мизоч метавонад барои бонк ҳамчун ба сифат маблағгузор баромад кунад. Масалан, мизоч ҳуқуқ дорад пасандозҳои кӯтоҳмуддату дарозмуддат, пасандозҳои муҳлатноку бемуҳлат, фоизнок ё бе фоиз гузорад. Дар натиҷа бонк воситаҳои чалбгардидаро барои афзоиш додани раванди даромадгирии худ ба воситаи дигар намудҳои амалиётҳои бонкӣ истифода намояд.

Дар низоми фаъолияти бонкҳо раванди хеджикунонӣ низ мавриди истифода қарор мегирад. Хеджикунонӣ барои кам кардани ҳаҷми зарар дар амалиётҳои бонкӣ мавриди истифода қарор мегирад. Яъне, вазифаи аслии хеджикунонӣ ин ҳимоя аз ҳолатҳои номусоиди бамиёномада мебошад, ки аз ҳисоби фонди таъсисдодашудаи он чуброни зарар карда мешавад. Вазифаи дигари он бадастории даромад дар натиҷаи тағйиротҳои мусоиди меъёрҳои фоизӣ аст.

Бо мақсади камкунии хавфи бозорӣ бонкҳо тартиботҳо ва методҳои зеринро татабиқ менамоянд:

- методҳои таҳлили дида баромадани хавфҳои истифода мешаванд, ки онҳо имкон медиҳанд, на танҳо ченкунии хавф, инчунин омилҳои асосиро, ки дар марҳилаи қарз ба хавфи бозорӣ хос мебошанд, баҳогузори ва муайян карда шуда, модели вазъи бозор муайян ва пешгӯӣ карда мешавад;

- намудҳои хавфии амалиётҳои молиявӣ, ки аз ҷониби бонк гузаронида мешаванд, бояд аз тартиботҳои ҳадгузории ҳатмӣ гузаранд. Дар ҳар як сатҳи қабули қарорҳо ҳаҷми сифатӣ ва миқдорӣ (таркиби фишангҳои истифодашавандаи содиркунии амалиёт ва додугирифтҳо аз рӯи фишангҳои молиявӣ, шароитҳои тичоратӣ ва ғ.) барои фаъолият муқаррар карда мешаванд;

- захираҳоро барои пӯшонидани талафотҳо ташаккул медиҳад, ки ин имкон фароҳам меорад, то ки хавфи ногаҳонӣ аз ҳисоби маблағҳои хусусӣ пӯшонидани шавад;

- бештари меъёрҳои маҳдудкунанда дар ниҳоди бонк бо чунин шакл роҳандозӣ гардидаанд, то ки меъёрҳои мақбул, талаботу дастурҳои бонки марказӣ ва дигар амалиётҳои сатҳҳои гуногуни бозори молиявӣ ба инобат гирифта шаванд;

- ҳар як қисмати сохторӣ маҳдудиятҳои аниқ муқарраршудаи ваколатҳо ва ҳисоботро дорад ва дар ҳолатҳои бо ҳам омехтани функцияҳо ва гузаронидани додугирифтҳо, ки дорои хавфи баланди бозорӣ мебошанд, механизми қабули қарорҳои коллегиялӣ вучуд дорад;

- дар ҳуҷҷатҳои дохилии бонк тартиби очилан аз нав дида баромадани маҳдудиятҳои дохилибонкӣ аз рӯи ҳаҷм, таркиб, шароитҳои содир намудани амалиётҳо ва

додугирифтҳо, дигаргун намудани хавфҳо, ки аз чониби ниҳодҳои муस्ताқим тадбиқ карда мешаванд;

- ҳайати кормандони ниҳоди бонкиро дар муқоиса бо сатҳи таъсиррасонӣ хавасманд мекунад.

АДАБИЁТ

1. Аджиева И.Х. Повышение финансовой устойчивости банковской системы России//Актуальные проблемы рыночной экономики: социально- финансовое содержание и решения. Сб. науч. трудов. Выпуск 5. /Науч. Ред. И.Д. Мацкуляк. М.: Фонд «Экономика», 2007.
2. Анализ хозяйственной деятельности банков АПК: Учебник / Г.В. Савицкая. - 8-е изд., испр. - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2014. - 519 с.
3. Бюллетени о мори бонкӣ – Душанбе. 2018. №12(281).
4. Вахитова З.Т. Некоторые аспекты финансовой устойчивости банков // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – 2014. – № 10. – С. 162-165.
5. Власов С.Н. Управление ликвидностью коммерческого банка / С.Н. Власов, Ю.В.Рожков// Банковское дело. -2006. -№9. -С12-14.
6. Ганцева Л.А. Обеспечение финансовой устойчивости коммерческого банка. Авт. Дис. к.э.н. 08.00.10. - Екатеринбург, 2010. - С.10.
7. Икромов Ф.Н. Анализ развития рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов // Наука и инновация. 2015. №2(6). С.53-58.
8. Икромов Ф.Н. Институциональное развитие рынка ценных бумаг Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2/9 (190). С. 128-133.
9. Икромов Ф.Н. Концептуальные подходы к устойчивому развитию центрального региона Республики Таджикистан [Текст] / Р.Р. Кудратов, М.Н. Эмомов, Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. №2/5(207). С.9-14.

УДК 336.27

Саломова У.Т., Икромов Н.Қ., Икромов Ф.Н.

МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ДИГАРГУНШАВИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дар мақола оид ба масоили назариявию методологии қарзи давлатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ оварда шудааст. Қарзгирии давлат аз рӯи манбаҳои ташқилёбиаш ба қарзи дохилӣ ва берунӣ ҷудо мешавад. Маблағҳои қарзгирифта ба ихтиёри ниҳодҳои давлатӣ гузаронида шуда, захираҳои молиявии онро ташқил медиҳад, ки онҳо ба мақсади таъмини раванди такрористеҳсол аз маблағҳои озоди хоҷагиҳо ва аҳолии истифода карда мешаванд. Маблағи қарзгирифташуда ва фоизи он аз ҳисоби захираҳои буҷети давлатӣ ба қарздиҳандаҳо пардохта мешавад. Дар баъзе сарчашмаҳо қарз манбаи илолвагии захираҳои молиявӣ буда, бо мақсади мушаххас гирифта мешавад. Дар ин раванд, маҳз,

қарзи давлатӣ барои бамалбарории такрористеҳсол ё бартараф қардани касри бучет ва ё ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ истифода мешавад.

Вожаҳои калидӣ: қарз, қарзи давлатӣ, қарзи берунаи давлатӣ, қарзи дохилаи давлатӣ, қоғази қиматнок, сармоягузорӣ ва лоиҳа.

Саломова У.Т., Икромов Н.К., Икромов Ф.Н.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА В ИЗМЕНЯЮЩИХСЯ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются теоретико-методологические вопросы государственного долга в условиях рыночной экономики. Государственный заимствование делится на внутренний и внешний долг по источникам его формирования. Заемные средства передаются государственным учреждениям и составляют его финансовые ресурсы, которые используются для обеспечения процесса воспроизводства за счет свободных средств хозяйств и населения. Сумма займа и проценты по нему выплачиваются кредиторам из средств государственного бюджета. В некоторых источниках кредит является дополнительным источником финансовых ресурсов и берется для определенной цели. При этом государственный долг используется для осуществления воспроизводства, ликвидации дефицита бюджета или решения социально-экономических проблем.

Ключевые слова: долг, государственный долг, внешний государственный долг, внутренний государственный долг, ценные бумаги, инвестиции и проект.

Salomova U.T., Ikromov N.K., Ikromov F.N.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF PUBLIC DEBT IN THE CHANGING CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

In article teoretiko-methodological issues of a public debt in the conditions of market economy are considered. State loan is divided into an internal and external debt on sources of his formation. Borrowed funds are transferred to public institutions and make his financial resources which are used for ensuring process of reproduction at the expense of available funds of farms and the population. The loan amount and interest on it are paid to creditors from the state budget. In some sources, credit is an additional source of financial resources and is taken for a specific purpose. At the same time, public debt is used to carry out reproduction, eliminate budget deficits or solve socio-economic problems.

Keywords: debt, public debt, external public debt, domestic public debt, securities, investments and project.

Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ ва баъзе давлатҳои мутараққии дунё (аз қабилӣ ИМА, Фаронса, Олмон, Британияи Кабир, Хитой ва ғ.) давлат ба сифати соҳибкор, таъсисдиҳандаи механизми муосири фаъолияти соҳибкорӣ ва беҳтар намоии фазои рушди соҳибкорӣ баромад мекунад. Дар баробари ҳамаи ин, давлат натавонанд масъалаи муносибатҳои соҳибкорӣ ва инфрасохторҳои онҳоро афзоиш ва такмил медиҳад, балки нисбати ин ниҳод ва дигар ниҳодҳои бахши хусусӣ уҳдадорӣҳои зиёдро аз қабилӣ таъмини беҳатарӣ ва ҳимояи кишвар, чамъоварӣ ва истифодаи дурусти фонди суғуртаи иҷтимоӣ,

маблағгузорӣ ба соҳаҳои рушди иқтисоди миллӣ, танзим ва идораи мамлакатро ба зиммаи худ мегирад.

Дар амалия қарзи давлатӣ аз рӯи хусусияти ҷалбнамоияш ба қарзи дохилӣ ва берунӣ ҷудо ҷудо намудан мумкин аст. Маблағҳои гирдовардашуда дар ихтиёри ниҳодҳои давлатӣ (Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон) гузошта шуда, ниҳодҳои давлатӣ онро барои васеъ намудани самтҳои гуногуни рушди иқтисодию иҷтимоии миллӣ равона менамоянд.

Давлат дар зери маблағҳои ҷалбшуда имкониятҳои иқтисодиро дида, ҳамаи ин захираҳоро барои ҳалли мушкилотҳои мавҷуда равона менамояд. Дар баробари ин, ба воситаи ин маблағҳо давлат метавонад, ки қарзҳои муҳлаташон расида ва ё фоизи онро пардохт намояд.

Албатта, маблағи ҷамъоваришуда ба қисмати бучети ҷумҳуриявӣ гузаронида шуда, аз ҳисоби ин буча пардохти қарзи асосӣ ва ё фоизи он, ё барои дастгирии рушди иқтисодии миллӣ равона мегардад. Дар баъзе сарчашмаҳо қарз манбаъи илолвагии даромади буча буда, бо мақсадҳои муайяни давлатӣ ҷалб карда мешавад [1]. Дар ин раванд, маҳз, қарзи давлатӣ барои бамалбарории мукаммали истехсоли маҳсулот ва раванди такрористехсол, касри бучаи давлатӣ ва ҳалли масоили рушди иқтисодиву иҷтимоӣ равона мегардад.

Дар аксарияти давлатҳои ҷаҳон сабаби ба миён омадани касбри буча ва то ба андозаи ниҳой расидани қарзи давлатӣ ин вазъи номувофиқии иқтисод ва сиёсати давлатӣ мебошад. Албатта, таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон бори дигар собит намуд, ки сиёсати иқтисодии беасос боиси ба миён омадани вазъи номувофиқии бахши молия ва иҷтимоӣ мегардад. Дар ин самт ҳам, вазифаи идоракунии давлат дар низоми молияи давлатӣ, маҳз дар бахши идоракунии қарзи давлатӣ ин таҳияи стратегия ва барномаҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат мебошад. Стратегия ва барномаҳои мазкур фарогири истифодабарии самараноки маблағҳои ҷалбшудаи давлатӣ ва иҷро намудани ҳадафҳои ҳукумат дар сари вақт мебошад.

Дар Тоҷикистон қарзи дохилии давлатӣ тибқи таҳлилҳои муҳаққикон аз ҳисоби аҳоли, соҳибкорони ватаниву хориҷии дохили кишвар ҷамъоварӣ гардида, ин маблағҳои муваққатан озод барои ҳалли мушкилотҳои субъектони соҳибкорони ватанӣ, ба танзим даровардани сиёсати пулии мамлакат (баланд бардоштани қурби пули миллӣ) ва барои беҳтар намудани вазъи навоариҳои илмию техникӣ дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот мебошад. Яъне, дар ин самт нақши асосиро ҳукумати мамлакат ва сиёсати молиявӣ тарҳрезӣшудаи он мебозад.

Тибқи ақидаи иқтисодчии рус Вавилов Ю.Я. «Қарзи беруна - қарзест, ки аз соҳибкорону давлатҳои хориҷ ва фондҳои байналхалқӣ гирифта шудааст. Таҷрибаи дигар давлатҳои дунё нишон медиҳад, ки барои ба қатори давлатҳои рӯ ба инкишоф дохил шудан, онҳо барои соҳаҳои металлургия ва мошинсозӣ бештар қарз гирифтаанд. Давлат дар назди соҳибкорону давлатҳои хориҷӣ нисбат ба маблағи қарзқардааш ҷавобгар аст, вале нисбати қарзи соҳибкорон, ки кафолати давлатӣ надоранд, ҷавобгӯи нест» [4].

Аз меҳвари таҳқиқи моҳияти қарзи давлатӣ ва зерсохтори он бармеояд, ки қарзи давлатии Тоҷикистон аз маҷмӯи уҳдадорӣҳои давлат дар назди шахсони воқеиву ҳуқуқии дохили кишвар ва берун аз он, ширкатҳои байналмилалӣ ва дигар ниҳодҳои сатҳи байналмилалӣдошта иборат аст.

Чӣ тавре ки дар боло низ қайд намуда будем, дар амалия ду навъи қарзи давлатӣ мавҷуд аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин сохтор ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад:

1. Қарзи дохилаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. Қарзи берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи гирифтани қарзи давлатии дохилаву беруна, сохтори таркибии он, баррасӣ ва пешниҳоди лоиҳаи қарзи аз ниҳодҳои

байналмилалӣ чалбшударо низоми қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисби давлатҳо, муассисаҳои байналхалқӣ ва муассисаҳои молиявии байналхалқӣ ба даст оварда мешаванд.

Пеш аз ҳама дар шароити рушди шаклҳои нави хоҷагидорӣ барои соҳибкорон қарз зарур мебошад. Қарз таърихи дуру дароз дорад, дар ягон ҷомеаи инсонӣ рушди иқтисодиёт чӣ дар сатҳи умумӣ ва чӣ дар сатҳи субъектҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ бе қарз пеш рафта наметавонад. Дар бештари давлатҳои тараққикардаи дунё, аз қабилҳои ИМА, Британияи Кабир, Шветсия ва Ҷопон талабот ба қарзи давлатӣ зиёд буда, самаранокии онро дар раванди тақрористехсолии васеъ хуб дарк намудаанд. Умуман қайд намудан ба маврид аст, ки то ин ҷониб нест давлате аз дигар давлати дуру низдикбуда қарз нагирифта бошад ва ё қарз надода бошад. Аз ин рӯ, бештари давлатҳо дунё қарзи давлатиро ҳамчун муҳарики пешбарандаи рушди иқтисодиёти давлат истифода менамоянд.

Дар фарҳанги забони миллии мо моҳияти қарзро ҳамчун маҷмӯи воситаҳои пулӣ, ё ин ки молие, ки бо шартҳои муваққатӣ бо назардошти иловапулӣ ё бе он дода мешавад, фаҳмидан мумкин аст. Дар фарҳанги мардуми тоҷик бештар калимаи “вом” истифода мегардад. Албатта, чунин шакли истифодаро яке аз ниҳодҳои муҳими давлатӣ – Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз аз соли 1997 коғазии қиматнок бо номи “вомбарг”-ро ба муомилот баровардааст, ки моҳияти он шаҳодатномаи қарзӣ мебошад [8].

Дар амалия баъзе аз додугирифтӣ байни субъектон, ки баъзе аз мутахассисон онро шакли муносибати қарзӣ меноманд, вале амали гузаронида шуда пурра ба принсипи қарз мувофиқат намекунад. Масалан, маблағ ё моли муваққатан озод, ки ба шахси дигар дода мешавад, бо номи “кумаки молиявӣ” ё шакли мухтасари он “кумак” маъмул аст [6]. Албатта, кумакҳои байниҳамдигарии субъектон ё сатҳи давлатӣ бо номҳои гуногун номгузорӣ, аз қабилҳои грант, субсидия, дотсатсия, субвенсия ва ғайра ном мебаранд.

Чӣ тавре ба ҳамагон маълум аст, ҳар як давлат ҳангоми пешниҳоди қарз ягон ҳадафҳои стратегиро ба зимма мегирад, ки дар баробар ин, сатҳи дигарии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ низ аз мади назар дур наметавонад. Яке аз ин нишондиҳандаҳои маъмули макроиқтисодӣ ин таваррум мебошад, ки ҳар як давлати қарздиҳанда ё дигар ниҳодҳои он бо назардошти фоизи таваррум пешниҳод менамояд. Агар ба нишондиҳандаи мазкур кишвар назар афканем мебинем, ки нишондиҳандаи минаи сатҳи таваррум дар панҷ соли охир дар ҳудуди 8-10%-ро ташкил медиҳад [7].

Аз ин лиҳоз, барои таъмини дурусти гардиши сармоя, ворид гардидани ашёи хом ва дигар воситаҳои гардони корхонаҳои истеҳсолӣ, механизми мувофиққунонии воситаҳои техникии корхона бо навоариҳои замони муосир бо мақсади қонеъқунонии қишри муҳими ҷамъият ва шахсони алоҳида, масоили дигар, ки барои тақмил ва рушди истеҳсолот муҳим талабгори қарзи дарозмуддат мебошанд. Сабаби эҳтиёҷ доштани ин қишри ҷомеа ба қарзи дарозмуддати давлатӣ дар он аст, қарзҳои дарозмуддати мазкур бо меъёри фоизҳои паст ва имтиёзнок ба мизоч пешниҳод мегардад. Дар ин бобат, метавонем дар ин нукта низ ишора намоем, ки бештари ниҳодҳои болозикр аз гирифтани қарзи имтиёзнок ҳавасманд ҳастанд, чунки қарзҳои имтиёзнок ин қисман бахшидани муҳлати гардиши қарз ё истифодаи қарз мебошад. Масалан, агар муҳлати қарзи давлатӣ 15 сол бошад муҳлати имтиёзи он 3 сол, ин маънои онро дорад, ки субъекти қарзгиранда муддати 3 сол аз пардохти фоизи қарз озод аст.

Чунин шакли қарзҳои имтиёзнок бештар дар таҷрибаи қарзи асъории бозорҳои Баҳрайн, Сюрих, Токио, Брюссел ва дигар бозорҳо бештар истифода мегардад. Албатта, чунин имтиёзи аз қарз гирифташуда хусусият ё аҳамияти давлатӣ дошта бошад. Масалан, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи қарзи давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад” ҳамон қарзи гирифташудае қарзи давлатӣ эътироф мегардад, ки кафолатдиҳандаи он Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад. Аз ин рӯ, як қисми ниҳодҳои давлатии мо аз қабилҳои Вазорати молия ва Бонки

миллии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд, ки аз номи худи муассиса бе кафолати ҳуқуқат қарз гирифта шаванд ва ин қарз дар баланси қарзи давлатӣ ворид нагардад.

Нақши ташкилотҳои молиявии ҷаҳонӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон хеле назаррас мебошад. Онҳо бо роҳи муттаҳидсозии захираҳои молиявии мамлакатҳои иштирокчи барои ҳаллу фасли масъалаҳои муайян дар самти инкишофи иқтисоди ҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ таъсис дода мешаванд. Мақсади асосии ташкилотҳои молиявии ҷаҳонӣ метавонад рушди ҳамкориҳо, таъмини устуворӣ ва аз байн бурдани нофаҳмиҳо дар хоҷагии ҷаҳонӣ бошад.

Бонки Ҷаҳонӣ яке аз ташкилоти бузурги аъзориву молиявӣ ва қарзии ҷаҳон ба шумор рафта, дар давраи фаъолиятҳои дар пешрафти иқтисодиёти давлатҳои алоҳида ва ташаккули иқтисодиёти ҷаҳон мавқеи хосаеро ишғол намудааст.

Бонки Ҷаҳонӣ имрӯзҳо вобаста ба самтҳои гуногуни фаъолиятҳои аз панҷ ташкилоти бузурги байналмилалӣ иборат мебошад: Бонки байналмилалӣ таҷдид ва рушд, Ассотсиатсияи байналмилалӣ рушд, Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ, Агентии байналмилалӣ оид ба кафолати сармоягузорӣ, Маркази байналмилалӣ оид ба танзими баҳсҳои сармоягузорӣ.

Ассотсиатсияи байналмилалӣ рушд ва фондҳои мақсаднок ҷиҳати беҳсозии зиндагии мардум дар Тоҷикистон чунда намуд. Тақрибан 34% ин маблағ ба соҳаи кишоварзӣ ва рушди деҳот равона шуд. Дигар бахшҳои асосӣ сиёсати иқтисодӣ ва бахши давлатӣ - 17%, энергетика - 15%, об ва рушди шаҳр - 15%, маориф - 10% ва тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ - 9% маҳсуб меёбанд. Сандуқи ҷорӣ Бонки ҷаҳонӣ дар Тоҷикистон аз 15 лоиҳа бо ӯҳдадорӣ ҳолиси 271 миллион доллари ИМА иборатаст [1].

Сандуқи фонди мақсаднок Тоҷикистон яке аз бузургарин дар Аврупо ва Осиёи Марказӣ маҳсуб меёбад. Он иловаи муҳимме ба маблағҳои Ассотсиатсияи байналмилалӣ рушд буда тақрибан 30% маблағҳои умумии сандуқро ташкил медиҳад.

Дар соли молиявии 2015 Бонки ҷаҳонӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаҳор грантро бо маблағи умумии 49,85 миллион доллари ИМА тасдиқнамуд. Ба онҳо маблағгузориҳои иловагӣ баҳри амали намудани лоиҳаҳои камнамудани талафоти нерӯ, ба қайдгирии замин, ва такмилдиҳии хизматрасонии коммуналӣ ва лоиҳаи нави рушди бахши хусусӣ, ки тавассути Ассотсиатсияи байналмилалӣ рушд маблағгузорӣ мегардад, дохил мешаванд.

Соли 2015 сандуқи Бонки ҷаҳонӣ аз 14 лоиҳа аз маблағи умумии 236 миллион доллари ИМА иборат буд. Ҳиссаи бузургтарини сандуқ барушди соҳаи кишоварзӣ ва деҳот (27%), баъд аз он ба энергетика (24%), об (18%), соҳаи маориф (15%), тандурустӣ (8%), бахши хусусӣ (4%), бахши давлатӣ (2%) ва ҳифзи иҷтимоӣ (1%).

Як қатор лоиҳаҳои Бонки Ҷаҳониро зикр намудан муҳим буда, дар заминаҳои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши назаррас мегузоранд:

- тадбиқи лоиҳаи азнавтатқимдиҳии бахши пахтакорӣ дар Тоҷикистон;
- тадбиқи лоиҳаи бо шуғл таъмин намудани аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи самараноки захираҳои обӣ дар ҳудуди Тоҷикистон;
- тадбиқи лоиҳаи оид ба амнияти озуқа ва воридоти тухмиҳо дар бахши кишоварзии Тоҷикистон;
- тадбиқи лоиҳаи инноватсионӣ ва беҳтаркунии сифати таълим низмои маорифи Тоҷикистон;
- тадбиқи лоиҳаи баланд бардоштани рақобатпазирии бахши хусусии Тоҷикистон;
- тадбиқи лоиҳаи дуввуми барқарорсозии системаи таъминоти оби нӯшокии ш. Душанбе;
- тадбиқи лоиҳаи кам намудани талафоти нерӯ дар Тоҷикистон;
- тадбиқи лоиҳаи беҳтаркунии низоми идоракунии молияи давлатӣ дар Тоҷикистон ва ғайраҳо мебошанд.

Дар шароити кунунӣ аз нуқтаи назари мо ҷалби захираҳои қарзии беруна, ки тавасути ташкилотҳои молиявӣ қарзии байналмилалӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешаванд, бояд ба рушди бахшҳои зерини мамлакат равона карда шаванд:

- барои такмилдиҳии инфрасохторҳои инноватсионии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар бахшҳои хусусӣ;
- беҳтарнамоии сатҳи сифати кор дар бахши соҳаи кишоварзӣ ва коркарди маҳсулотҳои кишоварзӣ дар корхонаҳои саноатӣ;
- барои гузаштан ба энергияи сабз ва раванди истеҳсоли бомаротиби энергияи барқӣ технологияи муосири ворид карда шаванд;
- беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои молиявӣ дар сатҳи мақомотҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ;
- барои гузаштан ба иқтисоди рақамӣ сатҳи сифати фаъолияти технологияи муосири бонкӣ баланд бардошта шаванд;
- пешниҳоди ҳавасмандии андозӣ (додани субсидия) ва қарзҳои имтиёзноки бонкӣ ба соҳибкорони ватаниву хориҷӣ барои боз ҳам васеъ намудани фаъолият ё кушодани филиалу намояндагӣҳо дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, ки боиси таъсиси ҷойҳои нави корӣ мегардад;
- беҳтар намудани сатҳи сифати хизматрасониҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ ва маориф дар сатҳи ҷумҳурӣ.

Албатта, мабағҳои ҷамъоваришудае, ки ба самтҳои дар боло зикршуда истифода мегарданд, барои рушди устувори иқтисодии миллии заминаи мусоид мегузорад. Дар баробари ин, соҳаи иҷтимоӣ низ рушд намуда, сатҳи сифати зиндагии мардум баланд бардошта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Александр Якунин «Газовый контракт Россия-Китай. Сделка века или контракт несбывшихся надежд». Новостная лента «Пронедра». URL: <http://pronedra.ru/gas/2014/07/04/shankhayskoye-soglasheniye/>
2. Березина Н.В. Государственный долг и его влияние на экономику России/ материалы III Международной научно-практической конференции. Нижегородский государственный технический университет им. Р.Е. Алексеева. Нижний Новгород, 2017 Издательство: Нижегородский государственный технический университет им. Р.Е. Алексеева (Нижний Новгород) / [Электронный источник] URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=24396730>
3. Вавилов Ю. Я. О формах государственного кредита в глобальной экономике/Ю. Я. Вавилов//Финансы и кредит. -2017. -N23. -С. 27-33.
4. Государственный долг РФ (по состоянию на май 2015 года) [Электронный источник] URL: <http://utmagazine.ru/posts/8558-gosudarstvennyy-dolg-rf>
5. Икромов Ф.Н. Анализ развития рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов // Наука и инновация. 2015. № 2 (6). С. 53-58.
6. Икромов Ф.Н. Институциональное развитие рынка ценных бумаг Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2/9 (190). С. 128-133.
7. Икромов Ф.Н. Концептуальные подходы к устойчивому развитию центрального региона Республики Таджикистан [Текст] / Р.Р. Кудратов, М.Н. Эмомов, Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2/5 (207). С. 9-14.
8. Икромов Ф.Н. Эволюция развития институтов рынка ценных бумаг в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2/4-1. С. 13-19.

9. Можарова М.Е. К вопросу о правовом регулировании государственного кредита//Журнал российского права. 2018. № 10.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. /Фасмер М. / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. 2-е изд., стер. М.: Изд-во «Прогресс». 1986. 672 с. Т. 2. С. 369.
11. Худяков А.И. Правовые основы государственного и муниципального кредита//Финансовое право. 2018. № 3.

**ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ**

УДК: 342.3 (575.3) (09) +9 (575.3)

Мухаммадсафои И.С.

**ИНИКОСИ ТАЪРИХИ ФАРҲАНГИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ДАР
ОСОРИ МУҲАҚИҚОНИ ВАТАНӢ ВА ХОРИЧӢ**

Дар мақолаи мазкур муллиф масоили таърихнигории таърихи фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклолро дар осори муҳақиқони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Дар барорбари ин омилҳои пасрави ҳаёти фарҳанги дар солҳои 90 –уми асри XX низ таҳлил шудааст. Бояд қайд намуд ки муллиф дар мади аввал ҳаёти фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклоро давра ба давра ва дар асоси санадҳои меъёриву ҳуқуқи ки аз тарафи ҳукумат қабул шудааст таҳлил намуда, баъдан асарҳои муарихони ватаниву хориҷиро оиди мавзӯ бараси намудааст.

Калид вожаҳо: соҳибистиклол таърихнигорӣ, ҳаёти фарҳангӣ, санадҳои меъёриву ҳуқуқи, худшиносии, Концепсияи рушди фарҳанги.

Мухаммадсафои И.С.

**ЭКСКУРС В ИСТОРИЮ КУЛЬТУРЫ НЕЗАВИСИМОГО ТАДЖИКИСТАНА В
ТРУДАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ**

В данной статье автор проанализировал историографические вопросы истории культуры независимого Таджикистана в трудах отечественных и зарубежных исследователей. В этом контексте были проанализированы и более поздние факторы культурной жизни 90-х годов XX века. Следует отметить, что в первой статье автор проанализировал культурную жизнь независимого Таджикистана время от времени и на основе нормативно-правовых документов, принятых правительством, а затем рассмотрел работы отечественных и зарубежных историков по данной теме.

Ключевые слова: самостоятельность, историк, культурная жизнь, правоведение, самопознание, концептуальное и культурное развитие.

Mukhammadsafo I.S.

**AN EXCURSION INTO THE HISTORY OF THE CULTURE OF INDEPENDENT
TAJIKISTAN IN THE WORKS OF DOMESTIC AND FOREIGN RESEARCHERS**

In this article, the author analyzed the historiographical issues of the history of culture of

independent Tajikistan in the works of domestic and foreign researchers. In this context, later factors of the cultural life of the 1990s were also analyzed. It should be noted that in the first article the author analyzed the cultural life of independent Tajikistan from time to time and on the basis of legal documents adopted by the government, and then reviewed the work of domestic and foreign historians on this topic.

Key words: independence, historian, cultural life, law, self-knowledge, conceptual and cultural development

Ноустувории вазъи иҷтимоӣ – сиёсӣ ва иқтисодӣ баъд аз пош хӯрдани иттиҳоди шуравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ ба он оварда расонданд, ки дар охири саддаи бистум дар соҳаи фарҳанг Тоҷикистонро бӯҳрони шадид фаро гирифт: даҳҳо ва садҳо клубҳо, китобхонаҳо ва театрҳо баста шуданд, коллективҳои бадеӣ пароканда гардиданд. Тоҷикистонро дар солҳои ҷанг шумораи зиёди арбобони фарҳанг, санъат ва илм тарк карданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон чун давлати соҳибхитӣ, масоили қонунгузорию он мутобиқ ба қонунҳои байналмилалӣ мебошанд. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи фарҳанг ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ асос ёфтааст.

Сиёсати фарҳангии давлат ва ҳукумати Тоҷикистон дар таҳкими пояҳои маънавии ҷомеа, ташаккули афкори эҷодию созандаи халқ, боло бурдани ифтихори миллӣ, устувории сулҳу субот, яқпорчагию яқдигарфаҳмӣ, густариши худшиносии миллӣ ва таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон асосманд шудааст.

Яке аз масоили асосии сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фарҳанг – ин таъмини фаъолияти мунтазам ва инкишоф додани бахшҳои умдаи соҳаи фарҳанг, аз ҷумла масъалаи тарбияи кадрҳо ва асосмандии заминаи моддӣ – техникаи муассисаҳои фарҳангӣ мебошад. Солҳои охир вазъияти фарҳангӣ дар кишвар то андозае беҳтар гардида ва пеш аз ҳама натиҷаи ислоҳоти соҳаи фарҳанг ва татбиқи барномаҳои мухталиф дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа аст. Озодии воқеии демократӣ ва кафолатҳои ҳуқуқии дахлнопазирӣ, меъёрҳои нави арзишҳо ва пешомадҳо дар шуури ҷомеа тағйироти ҷиддиро ба амал оварда, ҷаҳонбинӣ, ақидаҳо, тасаввурот, ғояҳо ва муносибатҳои гуногунро ташкил додаанд, тафаккур ва дарки ҷомеаро дигаргун сохтанд. Раҳо ёфтани аз бӯҳрони иқтисодӣ, мустақкам гардидани ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҳамкорию васеи ҷумҳурӣ бо кишварҳои хориҷӣ омили муҳими густариши дигаргунсозӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ, аз ҷумла дар соҳаи фарҳанг низ гардиданд. Ҳамаи ин барои рушди фарҳанги муосири Тоҷикистон, беҳтар намудани фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва фароғатии аҳоли шароити мусоидро фароҳам меоварад. Бо дарки моҳияти сиёсӣ иҷтимоии фарҳанг дар фосолаи кӯтоҳи таърихӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон силсилаи санадҳои муҳимро қабул намуд, ки бо шарофати онҳо дар кишвар барои эҳё, ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ фазои мусоиди меъёрии ҳуқуқии фароҳам омад.

Имрӯз дар соҳаи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз санадҳои асосии амалкунанда Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» аст [9]. Дар Қонун ҳуқуқҳои шаҳрвандон дар соҳаи фарҳанг, роҳҳои истифодаи арзишҳои фарҳангӣ, имконоти таъсиси муассисаҳои нави фарҳангӣ ва ҳунари, шаклҳо ва намудҳои фаъолияти онҳо муайян шудаанд. Мақсади асосии қонун, ин таъмин ва ҳимояи ҳуқуқи конституционии шаҳрвандон дар фаъолияти фарҳангӣ, додани кафолати ҳуқуқӣ ба фаъолияти озоди фарҳангии иттиҳодияҳои шаҳрвандон, муайян кардани принципҳо ва танзими ҳуқуқии муносибатҳои субъектҳои фаъолияти фарҳангӣ ва муайян кардани сиёсати давлат дар соҳаи фарҳанг аст.

Мутобиқи моддаи 5-и қонуни мазкур шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ доранд аз комёбиҳои фарҳанги умумимиллӣ ва умуминсонӣ озодона истифода баранд ва аз рӯи майлу рағбат ва қобилияти хеш дар ҳамаи намудҳои фаъолияти эҷодии касбӣ ва

ғайрикасбӣ шуғл намоянд. Моддаи 15-и қонуни мазкур салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соҳаи фарҳанг инъикос намуда дар ин чода сиёсати фарҳанги худро ба таври зайл анҷом медиҳад: - сиёсати давлатро дар соҳаи фарҳанг муайян ва амалӣ менамояд:

- таъминоти молиявӣ иқтисодии муассисаҳои фарҳанг ва хизматрасонии фарҳангии аҳолиро муайян мекунад;

- таъсис ва фаъолияти муассисаҳои фарҳанги давлатӣ ва ғайридавлатӣ, аз ҷумла муассисаҳои фарҳанги хусусиро ҳавасманд гардонидан, ба инкишофи заминаи моддиву техникаи онҳо мусоидат мекунад;

- маблағгузорию бучетии муассисаҳои давлатии соҳаи фарҳангро ба роҳ мемонад ва дар мавриди зарурат дар маблағгузорию ташкилотҳои фарҳангии ғайридавлатии соҳаи фарҳанг ҳиссагузорию мекунад.

Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №501 аз 30 декабри соли 2005 тасдиқ шудааст [2].

Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикоси объективона, ҳамаҷониба, мақсаднокӣ имкониятҳои воқеӣ ва нерӯи мавҷудаи ҷомеаи муосир, манфиатҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ниёзҳои қуллӣ табақоти аҳоли, равобити мантиқии байниҳамдигарии назария ва амалия, таъсир ва вобастагии байниҳамдигарии равияҳо, намудҳо ва шаклҳои фаъолияти фарҳангӣ бо қуллӣ соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии замони муосир мебошад.

Ҳамзамон Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи номгӯи шаклҳо, усулҳо ва равияҳои дар амал татбиқшавандаи барнома ва лоиҳаҳои рушди фарҳанг, фаъолияти амалии соҳа, тарзи танзими чорабиниҳои мавриди назар, инчунин сохторҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки фаъолияти онҳо аҳамияти умумимиллӣ дорад. Таъмини воқеии соҳибхатиёрии миллӣ-фарҳангӣ, эҳё ва рушди фаъолияти тамоми равияҳо, шаклҳо ва намудҳои соҳаи фарҳанги Тоҷикистон танҳо дар сурати бевосита мурочиат намудан ба сарчашмаҳои миллӣ ва умумибашарӣ, ба бунёд ва анъанаҳои фарҳангӣ, ки аз озмоишҳои таърих, таҳаввули тамаддунҳо, фарҳанг ва анъанаҳои дигари мардум, эътиқоди мазҳабӣ ва сохторҳои давлатӣ, воқеа ва ҳаводиси тақдирсози таърихӣ гузаштаанд, инчунин дар сурати бо дарки амиқ ва ҳамаҷонибаи илмӣ-амалӣ аз худ кардани мероси фарҳангии мардум, тарғиби нақшу аҳамияти фарҳанг ва анъанаҳои миллӣ, тафаккури имрӯзаи илмӣ имконпазир мегардад. Омӯзиши вазъият ва эҳёи суннатҳо, одатҳо, эҷодиёти бадеӣ ва касбу ҳунароҳои мардумӣ низ зарур мебошад, зеро маҳз тавассути он арзишҳои миллиро аз насл ба насл интиқол додан мумкин аст.

Консепсияи рушди фарҳанг муттасил, зина ба зина амалӣ гардида, дар асоси он таҳия ва тасдиқ гардидани Барномаҳои давлатии рушди соҳаҳои гуногуни фарҳанг ва санъат, оғоз гардидани сохтмон, таъмир ва чиҳозонидани муассисаҳои фарҳанг, баргузорию конференсиҳо, озмунҳо, фестивалҳо имкон медиҳанд, ки таҷрибаи андӯхта таҳлил ва роҳҳои самараноки татбиқи Консепсияи рушди фарҳанг саҳеҳу равшан гардонидан шаванд. Баъди қабули Консепсияи мазкур вазъияти фарҳангӣ дар кишвар то андозае беҳтар гардидааст. Дар Консепсияи рушди фарҳанг ҳамчунин таъкид шудааст, ки «ташаққул ва инкишофи ниёзҳои зебописандии аҳоли шартӣ асосии рӯҳи тоза пайдо кардани санъати театрӣ ва умуман фарҳанг мегардад» [14].

Хотирнишон бояд қард, ки баъди пош хурдани Ҳукумати Шӯравӣ соҳаи фарҳанги ҷумҳурий дар ҳолати нигаронқунанда қарор дошт. Ҳукумати кишвар, солҳои 1990 дар вазъи душвори сиёсӣ иқтисодӣ қарор дошта, маҷбур буд, ки масоили мулоҳизаи сармоягузорию ба соҳаи фарҳанг коҳиш диҳад. Ҳамин тавр соли 1991 барои рушди соҳаи фарҳанг 77,9 млн рубл (воҳиди пули Шӯравӣ) ҷудо гардид, ки 1,6 % аз буҷаи умумии давлатиро ташкил медод [4]. Зимни чараёнҳои мухталифи иҷтимоӣ - сиёсӣ бархе аз нерӯҳои назарраси эҷодӣ умуман тарки ин соҳа намуда, бархе ба хориҷи кишвар фирор

намуда, дар натиҷа соҳаи фарҳанг аз ҷиҳати иқтисодии эҷодиву қобилияти зеҳнӣ ва заминаи моддӣ – техникӣ суғардида, рушди минбаъди фарҳанг ва санъат бинобар сабаби норасоии кадрҳо ва ба мушкилот дучор гардида буд. Шумораи кормандони соҳаи фарҳанг дар соли 1993 нисбат ба соли 1990 20 % кам гардида, музди меҳнати онҳо бошад миёни соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат дар сатҳи поёни меъстон. Хушбахтона, бо шарофати сулҳу субот ва оромии кишвар, дар партави сиёсати фарҳангии Ҳукумати ҷумҳурӣ ва зери роҳбарии хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон новобаста аз мушкилотҳои ҷойдошта фаъолияти соҳаи фарҳанг тадриҷан хубтар гардида, маънавиёти ҷомеа низ густариш меёбад.

Ҳукумати кишвар бо мақсади таъмини рушди бемайлоии соҳа ва тарбияи кадрҳои баландсифат, «Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои соҳибхисоси соҳаи фарҳанг, ҳунар ва таъбу нашр дар солҳои 2007-2010» [2], дар асоси талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни ҚТ «Дар бораи фарҳанг», Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф», Қонуни ҚТ «Дар бораи театр ва фаъолияти театрӣ, Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи фарҳангу ҳунар қабул намуд. Мутобиқи нақшаи Барнома 167 нафар аз рӯи 57 ихтисосҳои эҷодӣ ва фанӣ дар хориҷи кишвар ба муддати 4 сол барои таҳсил ба нақша гирифта шуда буд. Тибқи иҷрои банди 9-и нақша-ҷорабиниҳои татбиқи Барнома бо фармоиши вазири фарҳанг аз 9 апрели соли 2008 таҳти №87 тасдиқ шуда, дар Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати ба номи М. Турсунзода факултаи тақмили ихтисоси соҳаи фарҳанг, санъат ва таъбу нашр аз рӯи 7 самт таъсис ёфт [6]. Дар ҳамин давраи барои ҷумҳурӣ мураккаб ва ҳассос маҳз сиёсати оқилона ва босуботи давлат дар ҷодаи фарҳанг дар рушди ҷамъият, дар ташаккулёбии низоми арзишҳо ва тамоюлҳои ахлоқии миллии таъсири амиқ гузошт. Дар даври соҳибистиклолӣ ташаккулёбии ҳудодоҳии миллии ба яке аз вазифаҳои муҳими ин марҳилаи бунёди давлатдорӣ табдил ёфта, нақши таърих ва фарҳанги халқӣ тоҷик муассир гардид. Маҳз дар ҳамин давраи мураккаб Ҳукумат кӯшиш мекард, ки ба фарҳанг – ҳамчун яроқи муҳими идеологӣ таъяс намояд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо эълони барномаи идеологияи миллии аз минбарҳои баланд баромад намуда, вазифаи ташаккулёбии ҷамъияти бисёрфарҳангӣ, ҷандандешии этникӣ ва фарҳангиро таъкид карданд. Илова бар ин таърихи халқӣ тоҷик низ, ки Ҳукумати имрӯза ба он аҳамияти хоса зоҳир менамояд, дар ин марҳилаи сарнавиштсоз нақши муассир дорад. Бунёди муҷассамаҳои ёдгори ба шахсиятҳои таърихӣ (Исмоили Сомонӣ, Нуратулло Махсум, Абуабдулло Рӯдакӣ, Фирдавӣ), сохтмони осорхонаҳои нав, китобхонаҳо ва гузаронидани ҷашнҳои бахшида ба ёдбуди шахсиятҳои таърихӣ аҳамияти бузург пайдо карданд. Тавре, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ зикр менамояд: «Таҷлили ҳазору садсолагии давлати Сомониён, соли тамаддуни Ориёӣ, бузургдошти аҷдодон ба он равона шудааст, ки мо решаҳои худ, таърихи миллати хеш ва нақши аҷдодони худро дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ дарк намоем» [12].

Масоили рушд ва амалкарди фарҳанг бисёрҷабҳа буда, аз ҷониби муҳаққиқони зиёд мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин самт пеш аз ҳама асару мақолаҳо ва баромадҳои сардори давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар онҳо масоили умдаи таърих ва фарҳанги халқӣ тоҷик аз давраҳои қадим то имрӯз хеле возеҳ инъикос гардидаанд, бояд маҳсус таъкид кард [13].

Асарҳои бунёдии дастаҷамъона роҷеъ ба таърих ва таърихи фарҳанги Тоҷикистон, таҳқиқоти маҷмӯии назариятчиёни таърих ва фарҳанг М.Шукуров [15], Р. Масов [10], инчунин асарҳои алоҳида ва мақолаҳои Р. Масов ва Р.Абулҳаев [11], З.Богуманова [3], ки дар онҳо ҷабҳаҳои гуногуни сохтмони маданияти Тоҷикистони Шӯравӣ баррасӣ гардидаанд, нуқтаи ибтидоиро дар омӯзиши масоили фарҳангӣ ташкил медиҳанд.

Аз миёни асарҳои маҷмӯии ҷабҳаҳои гуногуни рушди фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклолро таҳлил кунанда, баҳусус ҷилди шашуми асари бунёдии «История таджикского народа»-ро, ки боби панҷумаш марбут ба фарҳанг аст [5]. Бояд қайд кард

нахустин таҳқиқоти алоҳидаи маҷмӯӣ роҷеъ ба фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклол ба қалами олими ҷавону умедбахш Р.Н. Каримова [7] мутаалиқ аст. Дар он муаллиф махсусиятҳои таҳаввулоти фарҳангии Тоҷикистонро дар даврони истиқлолият баён намуда, анъанаҳои нави рушди фарҳанг ва санъат, инчунин нақши ҷомеаи ҷаҳониरो дар рушди босуботи фарҳанги ҷумҳурии таҳқиқ ва баррасӣ намудааст.

Дар омӯзиши фарҳанги минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистони соҳибистиклол муҳаққиқони Россия ва дигар кишварҳои Осиёи Миёна – С.Абашин [1], А.Капаева[8], Ж. Урманбетова ва С. Абдрасулов низ таваҷҷӯҳ зоҳир карда, дар асарҳои хеш махсусиятҳои анъанаҳо ва рушди босуботи фарҳанги Тоҷикистонро дар даврони истиқлолият таҳқиқу баррасӣ намудаанд.

Дар соли 2013 асари тадқиқоти Каримова Р «Фарҳанги Тоҷикистон дар замони истиқлолият (1991 - 2011)» ҷоп гардид. Дар ин асар оиди тағйироти қолабии фарҳанг тадқиқот бурда, тамоилҳои асосии инкишофи фарҳангӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон муайян гардиданд. Ин аввалин хулосабарории тадқиқоти илмие мебошад, ки саволҳо ва мушкилоти асосии давраи тадқиқотиро дар бар мегирад. Мехостам оиди тадқиқоти Ҳотамов Н «Ислоҳоти иҷтимоӣ – иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (1991 - 2006)» [16] қайд намоям, ки дар он вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият, аз он ҷумла соҳаи фарҳанг ба таври возеҳ ҳаллу фасл гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Абашин С. Культурные процессы и транскультурные влияния в современной Центральной Азии. – [Электронный ресурс]. – URL: http://www.soros.org/initiatives/arts/articles_publications/publications/abashin_20090514/russian_20090515.pdf.
2. БМҶ // Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2002-2010. «Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои соҳибхисоси соҳаи фарҳанг, ҳунар ва таъбу нашр.
3. Богуманова З. На пути культурного взаимообогащения. – Душанбе, 1988.
4. ВФҶТ//Гузориш оиди таҳлили иҷрои «Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои соҳибхисоси соҳаи фарҳанг, ҳунар ва таъбу нашр дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007-2010» дар нимсолаи дуюми соли 2009. В 4.
5. История таджикского народа. – Том 5. – Душанбе, 2004.
6. Концепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2005, таҳти № 501. – Душанбе: Матбуот, 2006. –В 32.
7. Каримова Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011 гг.). – Душанбе: Дониш, 2013. – 212.
8. Капаева А. Культура и политика. - Алмата, 2004.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон: Дар бораи фарҳанг аз 13 декабри соли 1997. № 519 // Паёми Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1997. – №23-24. – С. 352.
10. Масов Р. История исторической науки и историография социалистического строительства в Таджикистане. – Душанбе, 1988.
11. Масов Р., Абулхаев Р. Чароғи маърифат. – Душанбе, 1985.
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2009.
13. Раҳмон Э. Таджики в зеркале истории. Книга первая. От Арийцев до Саманидов. -Лондон, 1999. Тоҷикистон: дар роҳи ҷомеаи мутамаддин (Таджикистан: на пути цивилизационного общества). - Душанбе, 1996. Таджикистан: десять лет независимости и национального единства. В 4 томах. - Душанбе: Шарки озод, 2001. Независимость Республики Таджикистан и возрождение нации. В 7 томах. -Душанбе: Шарки озод, 2002-2009. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи милли (Независимость Таджикистана и национальное возрождение). В 7 томах. - Душанбе: Шарки озод, 2002-2008.
- 14.С. Шосаидов (маҷмӯаи мақолоти мизи мудаввар). вазъият ва пешомадҳои татбиқи концепсияи

рушди фарханги ҷумҳурии тоҷикистон дар вилоят ва шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ. -ДУШАНБЕ, 20
НОЯБРИ СОЛИ 2007.-В.5

15. Шукуров М. История культурной жизни Советского Таджикистана (1917-1941). – Душанбе, 1970.

16. Хотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования в Республике Таджикистан в период суверенитета (1991-2006 гг.) – Душанбе, 2008. – 268 с.

**МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ**

Аминов Фотехдҷон Иномдҷоновиҷ – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. Тел.: +992935763355. Email:aminov_f@mail.ru.

Ашууров Носир Амонкулович соискатель кафедры автомобильного транспорта Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. E-mail: nosir-85@mail.ru Тел. (+992) 937101958.

Бобоев Дҷурахон Исломовиҷ - старший преподаватель кафедры банковской дело Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail:Jurakhonboboev@gmail.com.Тел.+992987-33-35-09.

Восиева Фируза Курбоновна – соискатель Технологического университета Таджикистана. Тел (+992) 931334144.

Джабборов Абдусаттор Джабборовиҷ – доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.931805863. Email: tguk@mail.ru.

Икромов Нуриддин Киёмовиҷ – Институт туризма, предпринимательства и сервиса, ассистент кафедры «Финансов и налогообложения». Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 933-76-76-76. Email: tgik@mail.ru.

Икромов Фазлиддин Нуриддиновиҷ – кандидат экономических наук, Таджикского национального университета, E-mail: Fazliddin-91-91@mail.ru. Тел: 981-07-67-67.

Кабутов Курбонали Мирзоевиҷ: старший преподаватель кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail:: kabutov-83@mail.ru Тел.: (+992) 935242191.

Кодиров Анвар Саидкулович – кандидат технических наук, ведущий специалист отдела науки и инновации Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан, тел.: (+992) 938301983, E-Mail: as.kodirov@gmail.com.

Кодиров Фируз Абдулхафизовиҷ – кандидат экономических наук, проректор по международным отношениям Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: г. Душанбе Республика Таджикистан. Email: f.kodirov84@mail.ru тел: 918 95 51 55.

Марупова Нигора Шоназаровна - соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. 931805863. Email: tguk@mail.ru.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевиҷ кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: menejment_08@mail.ru Тел: Тел.: (+992) 934444145.

Мирзобеков Хуршед Дурмановиҷ – старший преподаватель кафедры экономика и транспортная логистика Технического университета Таджикистана имени М.С. Осими. Тел.: +992907970933.

Мутиева Саодат Чурахоновна – кандидат экономических наук, доцент. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.907986913.

Мухаммадсафои Исмаатуллои Саъдуллозода старший преподаватель кафедры общественных наук Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. 918948662. E-mail: sadullozoda93@bk.mal.ru.

Ойматов Бахтиёр Шорахматович – старший преподаватель Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, кафедры экономика и управления. 734055. Республика Таджикистан, г. Душанбе, тел.: +992927051771, Email: saidova-60@mail.ru.

Раджабов Раджаб Кучакович- доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992934444107.

Рахимов Музафар Идиевич – соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.934444109. Email: tguk@mail.ru.

Раҷабов Комрон Раҷабович- старший преподаватель кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции. Тел.:938292929.

Раджабова Нурхаёт Раджабовна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры товарная экспертиза и таможенное дело Таджикского государственного университета коммерции. Тел.+992 938336546. Email: drrajab@mail.ru.

Саидмуродова Шоиста Очилдиевна - кандидат экономических наук, сотрудник Министерства Транспорта Республики Таджикистан. Тел.: +992555551030.

Саидмуродова Шоиста Очилдиевна – кандидат экономических наук, сотрудник Министерства Транспорта Республики Таджикистан. Тел.: +992555551030.

Саидова Мунаввар Хамидовна – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992934444108, Email: saidova-60@mail.ru.

Саломова Умия Туйчиевна кандидат экономических наук Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. E-mail: umiya.salomova@mail.ru Тел: Тел.: (+992) 934444156.

Содиқов Раҳмон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент, Технологический университет Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 935180012, E-mail: rakhmon67@mail.ru.

Султонов Зоиршо Султонович – старший преподаватель Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.937266050. Email: zoir1978@gmail.com.

Толибов Кобил Косимович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. E-mail: tolibov_74@mail.ru. Тел.: +992918618177.

Файзуллоев Абдувоҳид Хушвактович - Таджикский национальный университет, соискатель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Email: vohid_74@mail.ru.

Файзуллоева Сарвиноз Джумъаевна- ассистент кафедры экономика и транспортная логистика Технического университета Таджикистана имени М.С. Осими. Тел.: +992981010620.

Факеров Хамидулохон Нуриддинович – Ректор Таджикского государственного университета коммерции, доктор экономических наук, профессор. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.+992 907540707. Email: vestnik-tsuc@mail.ru.

Хайруллоев Фаррух Неъматуллоевич - старший преподаватель, Технологический университет Таджикистана. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 900-604-645, E-mail: farrukhinemat@mail.ru.

Хамроев Фузайли Маҳмадалиевич- кандидат экономических наук, доцент кафедры экономика и транспортная логистика Технического университета Таджикистана имени М.С. Осими. Тел.: +992934103962.

Ходжаев Парвиз Давронович- доктор экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992934103962.

Холматов Рустам Буранович – Технический колледж ТГУ имени академика М.Осими, кандидат экономических наук, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Email: semerka07_77@mail.ru. Телефон: 918637664.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ

1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад.
2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734055, ш. Душанбе, к. Дехоти 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад.
3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад:
Кодиров Анвар Саидкулович – кандидат технических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 938301983, E-mail: dr.kodirov@mail.ru
4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), руйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй).
5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо.
6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman (TJ), андозаи 12, интервали 1. Соҳти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, чап -3 см.
7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорой рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд.
8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman (TJ), андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд.
9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад.
10. Нохунақҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд.
11. Руйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад.
12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад.
13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорой дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад.

Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.

1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания.
2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734055 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; dr.gajab@mail.ru;
3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом:
Кодиров Анвар Саидкулович – кандидат технических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 938301983, E-mail: dr.kodirov@mail.ru
4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований).
5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы).
6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, Times New Roman TJ, размер-12 пт, интервал-1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см.
7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например [12, с. 77].
8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1.
9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращения типа «г.» (год).
10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-».
11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод.
12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора.
13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.

<p>ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДРАИ МАҚАЛЛА</p>	<p>ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ</p>
<p>Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриканоатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудиҳо баргардонида мешавад.</p> <p>Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад.</p> <p>Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф қоркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.</p>	<p>По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки.</p> <p>Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992) 93 44 44 107, (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru.</p> <p>Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.</p>

ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<p><i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИЧОРАТИ ТОЧИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмии номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳиби иқтисодиёт дошта бошад.</i></p> <p>1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сатҳи илмии мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. <p>2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). <p>3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд).</p> <p>4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақриран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.</p>	<p><i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i></p> <p>1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить:</p> <ul style="list-style-type: none"> - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. <p>2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям:</p> <ul style="list-style-type: none"> - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). <p>3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания.</p> <p>4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.</p>

Шартнома КИЭ №56-02-2014 доир ба
ворид намудани маҷалла ба ИИБР
Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги
ҶТ дар бораи сабти номи ташкилоти
табъу нашр – №0146/мҷ аз 26 майи
соли 2011

Индекси обунашавӣ дар феҳрасти
«Почтаи тоҷик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи бақайдгирии
давлатии захираи иттилоотӣ ММП -
№1121300264 аз 10 майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи ДДТТ www.tguk.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ
Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации–
№0146/мҷ

от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного
ресурса ИПЦ - №1121300264 от 10 мая
2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте ТГУК www.tguk.tj

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Фақеров Ҳамидуллоҳон Нуриддинович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: проф. Раҷабов Раҷаб Кучакович,
Тел./факс: (+992) 934444107; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: drrajab@mail.ru

Котиби масъул: Қодиров Анвар Саидкулович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Фақеров Ҳамидуллоҳон Нуриддинович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: проф. Раҷабов Раҷаб Кучакович,
тел./факс: (+992) 934444107; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: drrajab@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Кодиров Анвар Саидкулович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 31.12.2018. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 10,6.
Тираж 100 экз. Заказ №205.

Издательское предприятие «Ирфон»
Министерства культуры Республики Таджикистан,
734018, г. Душанбе, улица Н. Карабоева, 17.

Отпечатано в типографии «Файзи Борон»
р. Рудаки, уч. Джуйбодом
